

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2022

1/2

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

*Aušra VAITKŪNIENĖ
Riksmo aidas. 2020
Drobė, aliejus;
340 x 140*

*Iš parodos Vilniuje,
galerijoje „Titanikas“*

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKAUSKAITĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romona RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Laima KANOPKIENĖ. Ištrynimai / 2

Almantas SAMALAVIČIUS. Apie dumbles pražystantį lotosą / 4

Problemos ir idėjos

Janet ROITMAN. Apgaulingas veidrodis, arba Kaip COVID-19 tapo „krize“ / 11

Pasaulį išgelbės tie, kurie gelbsti savo miestelį. *Su Krzysztofu CZYŻEWSKIUI kalbasi*
Marcinas ŽYŁA / 17

Nuomonės apie nuomones

Kristupas ŠEPKUS. Kultūros barbarizavimo kultas / 21

Virgilijus ČEPAITIS. *Liberum veto* / 24

Kūryba ir kūrėjai

Viktorija SINICYNA. Šių laikų vargdieniai. *Antano Obcarsko monospektaklis „Kas nužudė*
mano tėvą“ / 26

„Politinė arba estetinė konjunkcija – meno žudikas“. *Su režisieriumi Gyčiu PADEGIMU*
kalbasi Elvina BAUŽAITĖ / 29

Raminta JURĖNAITĖ. Dienos sapnai su legendomis ir vaiduokliais / 32

Giedrius ALKAUSKAS. Raštijos dėlionė kaip kūrybos kodas / 35

Donatas KATKUS. Gyvenimo melodijos be pasikartojimų nuobodulio / 44

Raminta JURĖNAITĖ. Įkalinti paviršiai. *Krzysztofo Franaszeko skulptūros Vilniuje* / 46

Audrius STONYS. Dokumentalumo paieškos ir peizažo magija / 49

Paveldas ir paminklai

Rimantas DRIEŽIS. Mechaninis teatras. *Istorinė apžvalga* / 55

Praeities dabartis

Elena LAŠIENĖ. Praeities šešėlis, pasivijęs po 63 metų / 74

Apie knygas

Dainius Martynas ČIŽAS. Ar Dievas – viso labo neišmanėlių paguoda? / 88

Viktorija DAUJOTYTĖ. „Kūrybos aistra yra pati stipriausia jėga...“ / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Politinės (ob)sesijos tarpinis finišas / 93

Viršelio 1 p.: Aušra VAITKŪNIENĖ. Vyras su kauke. 2020. Drobė, aliejus; 70 x 50

4 p.: Krzysztof FRANASZEK. MX21. 2021. Iš ciklo „Kriauklė“. Stiklas, epoksidinė
derva; 106,5 x 61,5 x 60. Iš parodos Vilniuje, galerijoje AV17

IŠTRYNIMAS

Rašau šiuos žodžius skaudama širdimi – jaučiuosi kalta prieš skaitytojus, ypač prenumeratorius, nes *Kultūros barai* vėl priversti „susidvejinti“.

2021-ųjų pabaigoje, skambant iškilmingiems pažadams, kad valstybės biudžetas kitąmet pagerins skurdžiausių visuomenės sluoksnių materialinę padėtį, vylėmės, gal pagaliau atsikvėps ir mūsų redakcija, dėl ilgalaikio skurdo jau netekusi visų etatinių darbuotojų, slegiama nemenkų skolų...

Tačiau, kai buvo paskelbtas Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo (regis, jau pervadinto Medijų fondu) sprendimas, tapo aišku, kad laukia dar liesnesi metai. Priblokšti tokio verdikto, svarstėme apskritai nutraukti žurnalo leidybą, bet buvo jau priimta *Kultūros barų* prenumerata, jautėmės įsipareigoję skaitytojams. Taigi nusprendėme laikytis iš paskutiniųjų, kad neišnyktų leidinys, net sovietmečiu laikytas sąlygiškai laisvesnio mąstymo erdve.

Nutariau parašyti atvirą laišką kultūros ministrui Simonui Kairiui, teiraudamasi, ar jam yra žinoma susidariusi kritinė padėtis. Priminiau, kad 2009 m., pačiame globalios finansų krizės įkarštyje, *Kultūros barų* leidybai buvo skirta 350 tūkstančių litų, pagal atitikmenį – 100 tūkstančių eurų, o 2022 m. – vos 68 tūkstančiai eurų, nors pabrango ir toliau brangsta popierius, spausdinimas, platinimas ir kitkas. Paprašiau, kad ministras atsakytų į keletą klausimų:

a) ar kultūros leidinių dalinis rėmimas iš tikrųjų yra nepakeliama našta valstybei, jeigu 2019 m. pripažinusi strateginę jų reikšmę, todėl 2,5 karto padidinusi juos du-

sinusį *de minimis*, jau 2022 m. verčia nutraukti leidybą?

b) ar Vyriausybė negudrauja, o gal juokauja, deklaruodama, kad rūpinasi mažiausias pajamas gaunančiais asmenimis, jeigu pamiršta tuos, kurie negali pretenduoti net į minimalų atlyginimą?

c) ar finansinė kilpa, kurią vis stipriau veržia SRTR fondas, nėra netiesioginės cenzūros atmaina (toks įspūdis susidaro bent jau *Kultūros barų* atžvilgiu)?

d) kultūra visavertiškai gyvuoja tik tol, kol turi galimybę kritiškai apmąstyti pačią save. Tokiems apmąstymams skirtų nišų Lietuvoje lieka vis mažiau. Ar jūs, ministre, nepasigesite *Kultūros barų*? Jeigu vis dėlto manote, kad tai bus praradimas ne vien kultūros, švietimo sričiai, bet ir platesniems visuomenės sluoksniams, kokią išeitį mums pasiūlysite?

e) kaip apskritai vertinate susiklosčiusią padėtį, ar keitinatė ją veiksmis, o ne žodžiais taisyti? Jeigu taip, tai kokią strategiją taikysite ir kada tą darysite, juk ne veltui sakoma, kad pakarto šuns į medžioklę jau nebebusivesi...

Atsakymą gavome netrukus. Kultūros ministras Simonas Kairys, apgailestaudamas dėl sudėtingos finansinės situacijos, kurioje atsidūrė *Kultūros barai*, pasak jo, „ryški ir reikšminga kultūrinės žiniasklaidos dalis“, informavo, kad 2022 m. lėšos, skiriamos SRTR fondui, išaugo 18 proc., esą tai pirmas toks ženklus Fondo biudžeto padidinimas nuo 2009 m.

Prisipažinsiu, man tai buvo naujiena. Beliko SRTR fondo direktoriaus Gintaro Songailos pasiteirauti, ką reiškia toks susidorojimas su vienu kultūros leidiniu:

a) kodėl SRTR fondo parama *Kultūros barams* 2022 m. ne tik nepadidėjo, bet netgi sumažėjo, nes pagal direktoriaus įsakymą šiemet turėsime savo lėšomis prenu-meruoti žurnalą viešosioms bibliotekoms? (Anksčiau tą centralizuotai darydavo pats Fondas, taigi leidiniai gaudavo šiek tiek papildomų pajamų.)

b) kaip išgyventi, gavus menką paramą, kai smarkiai padidėjo ir toliau didėja tiek popieriaus ir kitų leidybai reikalingų medžiagų, tiek spausdinimo, tiek platinimo ir t. t. išlaidos?

c) ką sakyti autoriams, vertėjams, kurių profesinį orumą tiesiog žemina vargani honorarai, o šiemet jie bus dar mažesni? Kaip išlaikyti bendradarbius, kai neįstengiame jiems mokėti net minimalios algos?

d) kodėl taip prastai įvertintas projektas „Žalioji kultūros kursas“? Nejaugi žurnalo pastangos, šviečiant visuomenę pagal išgales prisidėti prie strateginio Vyriausybės tikslo, kad būtų bent kiek pristabdyta pra-gaištinga klimato kaita, yra mažiau aktualios ir svarbios, negu daugelio kultūros leidinių įprotis virti savo sultyse, kai domimasi vien siaurai suprantama pačios kultūros sfera?

e) kas konkrečiai nusprendė galutinai išstumti *Kultūros barus* iš sociokultūrinės apyvartos? Ar žurnalo, kurį pats Fondo direktorius dar visai neseniai vadino lyderiu pagal „*turinį, tiražą ir tarptautiškumą*“, kokybė taip smarkiai smuko? O gal *Kultūros barams* tiesiog gudriai taikoma užmaskuota cenzūra, tikslinis, sisteminis mobingas, kuriuo siekiama sumenkinti žurnalo vertę, išstumti jį iš viešosios erdvės? Juk vieniems leidiniams paramą didinant, o *Kultūros barams* vis labiau veržiant finansinę kilpą, dora konkurencija to jau negalima vadinti.

Į šį atvirą laišką jokio atsakymo negavome, vietoj jo, matyt, sulauksime nebent naujų Fondo, nesvarbu, kaip jis vadintųsi, „sankcijų“.

...Pamenu, priešsąjūdiniais laikais, regis, 1987 m. pavasarį, *Kultūros barai* eilinį kartą kažkuo užrūstino LKP CK. Vyriausiasis redaktorius Vilhelmas Chadzevičius, iškviestas „ant kilimėlio“, į tą partinę prausyklą nusivedė ir mane, „ideologiškai nebrandžios“ publikacijos autorę. Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas

Juozas Kuolelis ilgokai mus auklėjo, piktinosi, kad apskritai rašinėjame „per daug aukštomis materijomis“. Žurnalą bandė užstoti Kuolelio pavaldinys Gediminas Kirkilas, matyt, jam pavyko atkalbėti šefą nuo „rimtesnių organizacinių priemonių“, nes jokių sankcijų prieš mus nesiimta.

Svarstau, gal ir dabar esame žlugdomi dėl „per daug aukštų materijų“? O gal Fondas įsiklausė į kai kurių visuomenės veikėjų liejamą įtūžį? Jau įpratome, kad vos pasirodo naujas KB numeris, tuoj visais pakampiais imama skalambyti, esą ankstesnis vyriausiasis redaktorius Bronys Savukynas „vartosi karste“, nes šiame žurnale rašoma ne *tai*, ne *taip* ir ne apie *tuos*...

Šiaip ar taip, net užstoti „nusidėjėlių“ dabar nėra kam. Pats kultūros ministras gana ciniškai kultūrabarėnus paauklėjo, esą tikrai negalime skųstis, kad parama *Kultūros barams* mažinama, juk 2020 m. buvo skirta 47 000, 2021 m. – 65 000, o 2022 m. – net 68 000 eurų!

Kažkodėl skaičiuoti paramos augimą ministras pradėjo nuo visiško dugno (2020-aisiais „susidvejinę“ išgyvenome tik todėl, kad gavome šiokių tokių privačių asmenų finansinį palaikymą). Gal kultūros strategui vertėjo prisiminti sąlyginį klestėjimą 2009-aisiais, kai gavome 100 tūkstančių eurų paramą? Bet šito daryti nenorima, nes tada augimas labiau primintų smukimą... Žinoma, ministras, kaip tą pats pabrėžė, paramos neskirsto, taigi nėra (ar tikrai?) už ją atsakingas. Reikėtų SRTRF, pervadinto Medijų fondu, viršūnėlių klausti, kodėl *Kultūros barai* buvo išmesti iš tų 18 proc. padidinto biudžeto dalybų... Tačiau atsakymas ir be oficialaus patvirtinimo visiškai aiškus – bent kiek palengvinti finansinę našta šiam žurnalui, kai brangsta jau net duona su druska, būtų strategiškai klaidinga, nes norima ištrinti jį iš Lietuvos kultūrinės žiniasklaidos žemėlapiu.

Jeigu atsiras manančių, kad toks *Kultūros barų* ištyrinimas užgauna ir juos, kultūrai vis dar neabejingus žmones, prašome rašyti mums adresu info@kulturosbarai.lt, o išgalintiems ir norintiems paremti, pranešame, kad galima tą padaryti, perve-dant paramą į VŠĮ „*Kultūros barų*“ leidykla sąskaitą Nr. LT89 7044 0600 0769 8841

APIE DUMBLE PRAŽYSTANTĮ LOTOSĄ

Antraisiais užsitęsusios globalios pandemijos metais atsivėrė mūsų visuomenės votys, latentškai pritvinkusios per ilgą laiką, nes tris nepriklausomybės dešimtmečius į jas nekreiptas dėmesys. Nebuvo mėginama rimčiau tą negalią diagnozuoti, nesvarstyta, kaip tinkamai ją gydyti, nors valdžia pakaitomis priklausė pačioms skirtingiausioms politinėms jėgoms. Tarp politinio elito jau būta visko – ir popkultūros „žvaigždučių“, ir komikų, ir televizijos klounų, netrūko visokiausio plauko perėjūnų, tačiau dabartiniai valdantieji didžiumą savo pirmtakų pranoksta tiek arogancija, tiek pasipūtimu, tiek nesiskaitymu su vis labiau marginalizuojamais šalies piliečiais. Nesugebama ir net nenorima išgirsti, kas juos slegia, atsiliepti į teisėtus lūkesčius. Svaidomasi irzliais monologais, užuot kantriai mezgus dialogą. Valdantysis elitas (turiu omenyje ne vertybinę, o sociologinę šio termino reikšmę), nesugebėdamas net minimaliai pakenčiamai komunikuoti su Lietuvos gyventojais, pasitelkia jam prieinamą sistemines galios priemonių arsenalą. Per demokratiškus mitingus labiausiai rūpinamasi aptvarais ir užkardomis, užuot mėginus išsiaiškinti, ko gi tie nepatenkintieji ir nusivylusieji iš tikrųjų nori, nes laisvė užtikrinama tada, kai žodis ne tik pasakomas, bet ir išgirs-

tamas. Jau ištisus dvejus metus laisvėms varžyti išradingai pasitelkiamas pandemijos režimas, be perstojo gąsdinant piliečius, esą virusas tik ir laukia protesto susibūrimų, nors tuo pat metu be jokių apribojimų prekiaujama bilietais į arenose besisukančią masinių pramogų karuselę.

Stebint keistokas politinio gyvenimo ir pandeminės kasdienybės prieštaras, net kyla įtarimas, gal politikai nelabai suvokia, kad šioje Rytų Europos dalyje seniai baigėsi ir baudžiava, ir carinė priespauda, ir sovietinės kolonizacijos era. Per tris nepriklausomybės dešimtmečius atsigavusi (nors ir nelabai tobula) Lietuvos visuomenė jau nėra klusni ir nuolanki minia, kurią galima sėkmingai valdyti, pagriebus bizūną. Vis kondensuotesnis nemažos visuomenės dalies nepasitenkinimas valdžia, bandantis šalia kitų dalykų įgauti ir organizacinę struktūrą, pasireiškia Lietuvoje senokai neregėtu pavidalu – tai masiniai neramumai su smurto proveržiais. Tokiais nemaloniais, apgailėtinais ekscesais baigėsi vienas iš praėjusiais metais surengtų (tegul ir ambivalentiškų, tačiau bet kuriuo atveju visiškai teisėtų) Tradicinės šeimos maršų. Tačiau bene garsiausiai šalyje nuskambėjo valdžią ir jos simpatikus ne juokais apstulbinęs, net pašiurpinęs triukšmingas protestas

šiemet per Sausio 13-osios minėjimą. Buvo nušvilpta ir premjerė Ingrida Šimonytė, ir daugelis kitų kalbėtojų, išskyrus Prezidentą. Gitanas Nausėda – bene vienintelis valdžios triumviratui priklausantis asmuo, kuris minią laiko ne kokia nors valstybei „priešiška jėga“, o nusivylusiais, į socialines paraštes nustumtais, valdžios niekinamais šios valstybės piliečiais. Dėl to, beje, patiria Seimo daugumos, ją palaikančios žiniasklaidos ir kai kurių vadinamųjų influencerių verbalinius išpuolius, peraugančius į patyčias.

Atotrūkiui tarp valdančiojo elito ir visuomenės didėjant, visai nenuostabu, kad prie protestuotojų neretai prisišlieja ir tie, kurie siekia minios nepasitenkinimą nukreipti sau naudinga linkme, tikėdamiesi per artimiausius rinkimus atsidurti valdžios kėdėse arba suregzti kokį nors vietinės reikšmės „sąmokslą“... Banalūs argumentai, esą masiniuose sambūriuose šmėžuoja ir tipai su kriminaline praeitimi, nieko nekeičia. Kad ir kokių kėslių, tariamų, o gal net realių, jie turėtų, vis tiek yra šios šalies gyventojai, kuriems dalyvauti masiniuose renginiuose, protesto akcijose, kaip ir stumdytis prekybos ar pramogų centruose nedraudžia jokie įstatymai...

Nušvilpti politikai ir „penktosios kolonos“ šmėkla

Kodėl valdantysis elitas taip nustebo, kai nemenka minios dalis drastiškai nušvilpė politikus, kalbėjusius per kasmetinį ritualinį renginį? Juk ko galima (netgi derėtų) tikėtis per būsimus viešus masinius susibūrimus, jau senokai signalizavo ir nuolatos rengiami protesto mitingai, ir didesnių abejonių nekeliančios sociologinės apklausos. Tačiau valdžia, regis, labiau pasikliovė ir toliau kliaujasi ne sociologų apklausomis, fiksuojančiomis jau aiškiai regimas nuotaikas, apėmusias nemažą visuomenės dalį, o įprastinėmis „saugos“ priemonėmis. Nenuostabu, kad šiemet per Sausio 13-osios minėjimą iš anksto pasirūpinta nuo „minios“ skiriančiomis tvorelėmis, žmonių srautų reguliavimu, pasitelkiant gausias policijos pajėgas. Kad panašiuose renginiuose daly-

vauja tam tikras viešojo saugumo pareigūnų skaičius, dar galima suprasti ir pateisinti, tačiau kodėl valdantieji net pačiomis iškilmingiausiomis, visuomenę vienyti ir sutaikyti turinčiomis progomis taip atkakliai vengia atsidurti vienoje fizinėje erdvėje su „valdomaisiais“?

Kai kurie viešojoje erdvėje pasisakantys „ekspertai“ (ši žodį ne šiaip sau rašau su kabutėmis) ragino nesureikšminti protestavusiųjų įniršio, virtusio akibrokštu valdančiajam elitui, juo labiau nesigąsdinti dėl „tų réksnių“ skaičiaus. Esą vasaros maršuose dalyvavusi keletu dešimčių tūkstančių minia dabar sutirpusi iki kelių tūkstančių – taigi nepatenkintųjų gretos pastebimai retėja. Kiti komentatoriai aiškino, kad į šį ne laiku ir ne vietoje išlietą pasipiktinimą išvis nederėtų kreipti dėmesio. Antai kai kuriose Europos šalyse, ypač Prancūzijoje, įsisiautėjusi minia beveik visuomet daužo vitrinas, sprogdina petardas, padeginėja automobilius, veliasi į grumtynes su policija ir viešojo saugumo pajėgomis... Esą tai jau tapo Vakarų demokratiško politinio gyvenimo kasdienybė, visai nekeista, kad ši banga pagaliau atsirito ir į rytinį Europos pakraštį, pamažu išsivaduojantį iš provincializmo ir „socialinės nekaltybės“ kompleksų. Tokie vingrūs pataikūnų išvedžiojimai galbūt glosto valdžios savimeilę, bet jie tikrai nepadės atgauti prarandamo šalies gyventojų palankumo.

Profesorius, politikos veteranas, ne per seniausiai tapęs garsaus ukrainiečių režisieriaus Sergejaus Loznicos sukurto įspūdingos apimties dokumentinio filmo „Mr. Landsbergis. Sugriauti blogio imperiją“ herojumi, žodžių į vatą nevyniojo – visus tuos, kurie per oficialias iškilmes piktai šūkavo ir švilpė, pavadino liūdnei pagarsėjusios *Jedinstvos* reinkarnacija, todėl jų net nederėtų laikyti „Lietuvos žmonėmis“. Akivaizdu, kad čia nebuvo vien paprasčiausias patyrusio politiko susierzinimas ar kokia kita akimirksnio emocija, nes po liūdnei nuskambėjusio, minią suniekinusio viešo pareiškimo prieš televizijos kameras TS-LK garbės pirmininkas portale www.15min.lt netrukus paskelbė ir jam būdingą kvazifilosofinę eseistinę parabolę. Pasitelkęs

miglotą stilistiką ir abstrakčius vaizdinius, dosniai dalijosi savo išvalgomis:

„Proto varguoliai pasivadina protvargiais, steigia partiją ir įveda savo diktatūrą. Ją laimina pati Istoriija. Ligoniai (proto) pasiskelbia sveikuoliais (proto) ir įveda savo diktatūrą. Buvę psichiatrai ir sanitarai uždaromi patalpose be rankenų, gali ten liguistai protestuoti. Psichinė sveikata paskelbiama klaida ir trukdymu, pilietiniu sabotazu. Latrai skelbia prolastrų diktatūrą. Jie už laisvę atimti kitų laisvę. Tačiau kol dar yra nelatrų, neišvengiama prievarta. Kitokie žmogeliai iš esmės nepageidaujami, likviduoti.“

Bet kuri solidari tvarka yra „prievarta“, o anų prievartai dera amžiais priešintis vardan laisvės. Manančius, kad gal kas yra kitaip, įkodeksuosim kaip grėsmingą priešą diktatūrą – neteisingą, galimų ponų, nuo kurių privalu išsilaisvinti, ir statom juos prie sienos išstratinimui iki galo. Patys buvo kalti.“¹

Plačiau nekomentuosiu šio hiperbolizuotai mūsų teksto, perteikto tokiais minties vingiais, kad juos adekvačiai suvokti veikiausiai įstengs tik pats profesorius ir jo aplinka. Beje, naratyvas ne itin originalus – apie tai, kaip psichiatrijos klinikos pacientai perima vadovavimą šiai įstaigai ir sėkmingai atlieka gydytojų vaidmenį, kadaise papasakojęs vienas Vakaruose plačiai nuskambėjęs ironiškas meninis filmas. Tiesa, moralinis to filmo akcentas visai kitoks – jo kūrėjai praėjusio amžiaus 8-ajame dešimtmetyje šmaikščiai iliustravo, kokia liguista šiuolaikinė visuomenė, nes psichiatrų jau beveik nebeįmanoma atskirti nuo pacientų...

Vis dėlto pastarųjų įvykių kontekste daug svarbesnis kitas aspektas – susipriešinimo fronte lyg ir esama ženklų, kad norima siekti paliaubų. Antai Vytautas Landsbergis viešai atsiprašė prie Seimo protestavusios minios už viešai pasakytus užgaulius žodžius. Gal ne visiems tai priimtina? Pasvarstykime, kodėl kai kurie politikos ekspertai atkakliai perša ne tokią jau nekaltą mintį, esą smurto proveržiai per masinius protestus yra „normalūs“ (tad nestebinantis, gal net pageidautinas) šiuolaikinio Vakarų politinio gyvenimo palydovas? Nors čia yra

tam tikra dalis tiesos, vis dėlto reikėtų tokius teiginius vertinti atsargiai, kad nenusiristume iki įsi-vaizdavimo, esą smurtas ir yra tikroji demokratijos išraiška... Kai kuriose šalyse, ypač Prancūzijoje, protestai iš tikrųjų neretai perauga į ilgai trunkančius masinius neramumus, savaitėmis tęsiasi riaušės, liepsnoja didžiųjų miestų kvartalai ir gatvės. Tačiau to smurto proveržius visur lemia skirtingos priežastys. Prancūzija iki praėjusio amžiaus antrosios pusės buvo kolonijinė valstybė. Iš savo buvusių kolonijų atsivežusi pigią darbo jėgą, išnaudodavo ją įvairiems urbanistinių rekonstrukcijų projektams, kurių ypač pagausėjo, į valdžią atėjus prezidentui François Mitterand'ui. Atvykėlius įkurdindavo pasibaisėtinais nykiuose priemiesčiuose, kur masinio smurto proveržiai jau yra tapę šiuolaikinės varguomenės kasdienybe. Kaip masinis nuolatinis smurtavimas susijęs su agresyvia, nužmoginančia urbanistine aplinka, išvalgiai atskleidė italų architektas Ettore Maria Mazzola.² Pasitelkdamas tiek Italijos, tiek Prancūzijos pavyzdžius, parodė, kaip drastiškai ir desperatiškai elgiasi tie, kurie jaučiasi valdžios ignoruojami, negirdimi, net nematomi...

Taigi Lietuvai, kuri išstisus 123 metus buvo caro imperijos kolonija, o vėliau daugiau kaip pusšimtį metų vilko kitos kolonizatorės jungą – Sovietų Sąjungą perėmė ir imperinės Rusijos juodžiausius metodus, – vargu ar derėtų džiaugtis, kad į jos miestų aikštes ir gatves išsiliejantys neramumai darosi vis labiau panašūs į tas protesto reiškimo formas, kokios būdingos buvusiems kolonijinės galios centrams.

Dialogas – panacėja, kaip išgydyti vienybės stoka?

Kai kurie išsišokimo per Sausio 13-osios minėjimą komentatoriai, pavyzdžiui, viešojoje erdvėje dažnai besireiškiantis, neretai įdomių išvalgų pažeriantis Gintautas Mažeikis mano, kad dėl pavojingai išaugusio visuomenės susipriešinimo ir nesusikalbėjimo Lietuvoje kalta „*tautos vienybės*“ idėja, kurią filosofas be rimtesnių argumentų prilygina mitui: „Šita

*tautos vienybės idėja mums trukdo suprasti, kad esame įvairovė, kad esame skirtingi ir kad reikia susitarti. Mes turėtume šnekėti vieni su kitais, išsakyti sąlygas ir reikalavimus. O dabar abi pusės kovoja už tautos vienybę ir nori laimėti.*³ Tekstas pavadintas iškalbingai – „Profesoriaus pastaba: o kur Sausio 13-ąją buvo kiti – konservatorių, liberalų, Laisvės partijos – šalininkai“? Jame yra šiek tiek tiesos, tačiau išvada gana abejotina, o ir pati susipriešinimo priežastis, manyčiau, įvardyta klaidingai. Atseit egzistuoja dvi didelės, vienodai galingos, tarpusavyje konkuruojančios ideologijos, kurias įkūnija aiškiai apibrėžtos politinės grupės ar jų konglomeratai, be to, „abi pusės“ turi daugmaž lygią socialinę ir simbolinę galią.

Laimei ar nelaimei, tačiau Lietuvoje taip nėra. Tokio pobūdžio susiskaldymas, kai visuomenė į dvi priešiškas stovyklas pasidalija dėl ilgalaikių kultūros karų, pastaruoju metu būdingiausias, ko gero, Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Ten ir anksčiau buvo pastebima skirtis, kurią be kitų priežasčių lėmė pilietinis Šiaurės ir Pietų karas, vėliau – ilgalaikė juodaodžių segregacija, o pastaraisiais dešimtmečiais prie jos paaštrėjimo prisidėjo nauji imigracijos srautai, daugiausia iš Lotynų Amerikos. Taigi susiformavo dvi, pagal skaičių ir galią beveik apylygės socialinės / politinės / ideologinės grupės. Kai kurie radikaliau mąstantys komentatoriai tvirtina, kad toks susipriešinimas ilgai gali net išardyti šią federacijos ryšių saistomą šalį. Politiniai (ir geopolitiniai) tokio skilimo padariniai sunkiai įsivaizduojami, tačiau neabejotinai būtų sukrečiantys...

Vis dėlto Lietuvoje, nepaisant tam tikros pastaruoju metu globaliai diegiamos ideologijos poveikio, situacija dėl pačių įvairiausių priežasčių yra iš esmės kitokia. Pas mus vyksta ne paprasčiausias dviejų socialinių monologų / naratyvų (ir jais reiškiamų ideologijų) susikirtimas, o gerokai sudėtingesni, su visai kitokiomis istorinėmis aplinkybėmis bei kolektyvine patirtimi susiję sociopolitiniai procesai, kuriems įtaką daro tiek vietinis, tiek regioninis, tiek ir globalus kontekstas. Pastaruoju metu vyksta spar-

ti geopolitinė pasaulio galios centrų ir subcentrų slinktis – lėtas, bet jau pastebimas JAV smukimas ir agresyvus Kinijos kilimas. O mūsų regione visai posovietinei erdvei didelį nerimą kelia kaimyninės Rusijos įžūliai grėsmingos pastangos rekonstruoti prieš kelis dešimtmečius subyrėjusią imperiją, ne tik išsaugant, bet ir sustiprinant savo karinį statusą naujoje pasaulio galios centrų konfigūracijoje. Kalbant apie Lietuvos problemas, nederėtų pamiršti, kad prieš tris dešimtmečius Rusija gudriai kurstė, o tam tikri sluoksniai karštai puoselėjo regioninės lenkų autonomijos idėją, susijusią pirmiausia su Vilniaus krašto istorijos specifika. Neabejotina, kad geopolitinių slinkčių architektai kaimyninėje Rytų šalyje savo itin gausiame skaldymo ir valdymo įrankių arsenale išsaugojo ir šiuos politiškai atgyvenusius scenarijus, tad progai pasitaikius, vėl bandys juos pritaikyti.

Grįžtant prie Lietuvoje nebeuslepjamai išryškėjusio susipriešinimo, kurį Mažeikis laiko tik dviejų tarpusavyje nesusikalbančių, tautos vienybės idėją skirtingai suprantančių grupių susistumdymais, aki-vaizdu, kad jėgos labai nelygios. Vienoje pusėje yra visus sisteminės galios svertus turinti valdžia (Seimo dauguma, Vyriausybė, kitos valstybinės institucijos) su savo simpatikais, perėmusiais globaliu mastu diegiamą „pažangos“ ideologiją, su žiniasklaidos kanalais, be kita ko, nekritiškai palaikančiais „globalios Lietuvos“ idėją. Kitoje – nemaža dalis valstybės piliečių, kuriems svarbios tradicinės vertybės (tarp jų tautiškas, tautinė priklausomybė, šeima, žemė ir t. t.). O Vakarų ideologija, dominuojanti šiuolaikiniame globalizuotame pasaulyje, neretai jas interpretuoja kaip pavojingą nacionalizmą ar kitokį anachronizmą, trukdantį „pažangiesiems“ kurti šviesią žmonijos ateitį. Nors „tradicionalistais“ vadinama visuomenės dalis, kaip galima spręsti iš įvairių šaltinių, tą patvirtina ir pastarųjų metų sociologinės apklausos, yra gana gausi, galios požiūriu ji nėra iš tolo negali prilygti elitui, kurio rankose sutelkta valdžia.

Demokratijai viena iš pavojingiausių tendencijų yra žiniasklaidos, vis dažniau ironiškai vadinamos

pagrindine *pramogų industrija*, virtimas galingų socialinių grupių įrankiu ir atrama. Tokie procesai, beje, pastebimi ir kitur, o Lietuva išsiskiria nebent tuo, kad ir *pramogų industrijos* lygis čia itin žemas, ir konjunktūrinė laikysena beveik nemaskuojama. Nekeista, kad profesoriui Mažeikiui, užsiminusiam apie būtinybę bendrauti net su „švilpikais“, LRT žurnalistė Rita Miliūtė atkirto: „*Ne, aš nesiūlau eiti su tokiais kalbėtis, nei iki vasario šešioliktosios, nei juo labiau per ją. Svajonė tų spiegiančių, pykstančių dėl Lietuvos narystės NATO – kad dėl menkiausio žodžio arba nesuvaldyto ginčo kiltų muštynės, ar kitokia sumaištis, kad lukašenkiniai ir provokatorių kanalai rodytų, kad nieko švento Lietuvoje nebėr, nes brolis brolių muša ir per valstybės atkūrimo dieną.*“⁴

Už propagandinių kamertonų, kurie masių pasipiktinimą dėl savo varganos padėties suplaka su tariamu priešišku Lietuvos narystei NATO, veikiausiai slypi ne vien pataikūniškas noras įtikti valdžios elitui. Įvaizdis, kad visuomenė – tai atskiri „segmentai ir fragmentai“, kurių jokie bendrumai nesaisto, ilgą laiką buvo ir vis dar yra būdingas vakarietiškos, individualizmą propaguojančios filosofijos ypatumas. Pastaraisiais dešimtmečiais tokį požiūrį dar labiau sureikšmino globaliu mastu įsigalėjusi neoliberalioji ideologija, ypač patraukli tiems politiniams sluoksniams, kurie save (dažnai net nepagrįstai) sieja su klasikinio liberalizmo tradicija. Nenuostabu, kad įžvalgų šiaip jau nestokojantys lietuvių filosofai kartoja tas pačias intelektualines mantras, ignoruodami išmintį, kurią jau kelis tūkstantmečius skleidžia budizmas: esame žmonės, todėl bendrumų turime daugiau negu skirtumų...

Abejotina kompetencija ir vertybinė butaforija

Lietuvos vyriausybė vos per vienerius metus sugebėjo pademonstruoti kompetencijos kone visoje valdymo srityse stoką ir nuovokos apie galimas priimamų sprendimų pasekmes trūkumą. Pirmiausia turiu omenyje Lietuvai ilgalaikių padarinių turėsiantį (jau ir dabar turintį) konfliktą su Kinija,

iškilingai patiektą „vertybinės politikos“ padažę. Kur slypi tos didžios vertybės, kuriomis remiantis priimami šaliai visiškai nenaudingi sprendimai, nei man, nei daugeliui kitų piliečių suprasti nepavyko, tačiau akivaizdu, kad savo asmeninę politinę partiją sulošęs užsienio reikalų ministras, ne per seniausiai turėjęs visai žemą diplomatinį rangą, tokiais mažmožiais kaip ekonominės pasekmės tikrai nesirūpino... Prezidentas, kuriam įstatymas suteikia teisę ir pareigą (kartu su Vyriausybe) formuoti valstybės užsienio politiką, turėjo bėgti iniciatyvos autoriui iš paskos, mėgindamas kiek įmanoma amortizuoti su Prezidentūra akivaizdžiai nederintų veiksmų politinius ir ekonominius padarinius.

Ekonomikos ir inovacijų ministrė Aušrinė Armonaitė, ši numanomai ilgą, klampų ir neabejotinai daug kainuosiantį konfliktą pavadinusi „*krizele*“, pademonstravo visišką ekonomikos reikalų neišmanyimą. Atseit, jau netolimoje ateityje visa tai atneš Lietuvai ekonominį suklestėjimą. Pasak ministrės, tiesiog reikia „*iš esmės peržiūrėti migracijos procedūras, mažinti biurokratinę našlą atvykstantiems. Trumpesni terminai, greitesnis aptarnavimas, daugiau procesų anglų kalba, daugiau nuotolinių procedūrų yra higiena, kurią privalome susitvarkyti nedelsiant [...] Lietuva turi tapti „tech vartais“ IT specialistams. Ekonomikos ir inovacijų ministerija jau ėmėsi veiksmų sudarant galimybę aukštos pridėtinės vertės darbdaviams pritraukti reikiamus jaunesnius ir vidutinės kvalifikacijos IT darbuotojus iš ne Europos Sąjungos šalių. Tikimės pritraukti kelis tūkstančius reikalingų specialistų, kurie Lietuvoje galėtų augti kartu su įmonėmis ir savo sėkmės istorijomis traukti kitus.*“⁵ Jau vien šio pasisakymo retorika rodo, kad skambios, pompastiškos, daugybei biurokratinių panašaus pobūdžio dokumentų būdingos frazės (pridėtinė vertė, sėkmės istorijos ir pan.) nieko konkretaus nereiškia, už jų slypi gūdi tuštuma. Deklaratyvūs teiginiai neturi jokių sąsajų su dabartine realybe, kur dramatiškai viskas brangsta, bet ekonomikos ir inovacijų ministrei labiausiai rūpi, kad Lietuvoje būtų kuo greičiau įtvirtinta globalistinė ideologija.

Rimtų abejonių kelia ir dabartinės Vyriausybės (ypač užsienio reikalų ministro) miglota, tačiau skambiai artikuluojama „*vertybinės politikos*“ samprata, primenanti pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu tuose pačiuose politiniuose sluoksniuose nukaltą, tačiau iš viešo politikos diskurso vėliau ilgam pranykusią kategoriją „*moralinė politika*“. Kad Lietuvos veiksmai, sukėlę tokį aštrų konfliktą su Kinija, iš tikrųjų grindžiami vertybėmis, galbūt patikėtume, jeigu būtų vykdoma principinga politika dėl Tibeto kenčiamos priespaudos arba pasisakoma prieš nuožmų uigurų persekiojimą... Tačiau konfliktas susijęs su ekonomiškai klestinčia sala, kurios bene didžiausia problema ta, kad Kinija draudžia jai pasaulyje prisistatyti užuominomis į savarankišką valstybę, todėl reikalauja steigti ne Taivano, o Taipėjaus atstovybes. Beje, Lietuva ir čia pasirinko vidurio kelią, juk įsteigė ne Taivano, ne Taipėjaus, bet kurioziškai skambančią *Taivaniečių* atstovybę. Gal tikėjosi, kad ir avis ganysis sveika, ir vilkas bus sotus, tačiau kinai į tokias lietuvių kalbos subtilybes visiškai nesigilina...

Kilniomis vertybėmis, beje, buvo grindžiami ar bent retoriškai artikuluojami ir Lietuvos santykiai su kaimynine Baltarusija. Netrūko įvairių kuriozų – iš valstybės kišenės buvo dosniai remiami triukšmingi roko muzikos festivaliai, rengiami pasienyje, kad Baltarusiją atakuotų galingais decibelais. Taip originaliai siekta šalyje, kietai valdomoje diktatoriaus, sėti demokratijos grūdą. Nuo režimo persekiojimų pasprukusi kandidatė į Baltarusijos prezidento postą Svetlana Cichanouskaja, netikėtai tapusi demokratinių permainų (veikiau jų troškimo) simboliu, gavo anuometinio užsienio reikalų ministro Lino Linkevičiaus kvietimą ir prisiglaudė Lietuvoje. Mūsų šalies politikai liaupsino anglų kalbos mokytoją, išdrįsusią mesti pirštine vienvaldžiam savo šalies diktatoriui. Po kurio laiko iš Lietuvos į Lenkiją persikrausčiusi Cichanouskaja tiesiai šviesiai pareiškė, kad svarbiausią vaidmenį, nulemsiantį Baltarusijos ateitį, atliks ne kas kitas, o Vladimiras Putinas...

Atrodo, ši nemaloni *realpolitik* tiesa buvo aki-vaizdi visiems, turintiems bent šiokių tokių supratimą apie regione vykstančius geopolitinius procesus. Tačiau lietuvių politikai, pasitelkdami verbalinius užkeikimus, atkakliai „ardė“ diktatūros pamatus Baltarusijoje (neretai žvelgdami pro Briuselio langus), užuot pajudinę bent pirštą, kai Vilniaus pašonėje, Astrave, pradėjo kilti nesaugaus atominio monstro pamatai. Panašu, kad tiek premjeras Andrius Kubilius, kuriam valdant prasidėjo šios tiesioginė grėsmė Lietuvai keliančios statybos, tiek Saulius Skvernelis, kuriam valdant šis objektas buvo baigtas, paprasčiausiai prasnaudė laiką, kai dar galėjo derėtis, arba naiviai tikėjosi, kad šio statinio atsiradimą sustabdys kas nors kitas, gal pati ES... Todėl apsiribojo iš pradžių ignoravimu, o vėliau ėmėsi ritualinių veiksmų ir viešai apsijuokė – prisiminkime Skvernelio „*planą chuliganą*“, pasiūlytą Lukašenkai... Buvęs kolūkio pirmininkas pasirodė esąs geresnis politinių šachmatų žaidėjas, nei buvęs Fizikos fakulteto laborantas ir policijos nuovados viršininkas kartu sudėjus. Astravo šachas buvo tik pradžia, nusitaikyta kirsti ir matą – „aplošti“ ne tik Lietuvą, bet ir Europos Sąjungą, pančiojamą savo griežtų reglamentų, pasiklydusią tarp vertybinių principų ir ekonominių interesų... Lukašenka, nukreipdamas ir net organizuodamas nelegalių migrantų bangas į Lietuvos pasienį, sukėlė daugiau nei pusmetį besitęsiančią gilią krizę. Aptardamas pavėluotą ir menkai koordinuojamą Lietuvos atsaką, *Mokslo Lietuvos* redaktorius profesorius Jonas Jasaitis rašo: „*Europos Sąjungos kai kurie politiniai veikėjai jau prieš porą dešimtmečių plačiai atvėrė ekonominės migracijos langą, naiviai tikėdamiesi, kad tai jiems taps pigios darbo jėgos šaltiniu. Dabar jau įsitikino klydę, tačiau šios klaidos iki šiol nepripažįsta. Kad Baltarusijos režimo hibridinė ataka smogs visai Europos Sąjungos išorinės sienos apsaugai, nebuvo numatyta, todėl reakcija vangi ir pavėluota. Paaiškėjo, kad Lietuva faktiškai nesaugojo savo sienos su itin priešišku kaimynu ir neturėjo paruošusi jokie sprendimo, ką reikėtų daryti, neti-*

kėtai užplūdus migrantų srautams. Jų apgyvendinimas, sienos apsaugos reorganizavimas ir net fizinio barjero statymas virto eiliniaais biurokratų „projektais“, kai į pirmą planą iškyla ne valstybės interesai, o... viešieji pirkimai, konkursai, kam „pavesti statyti tvorą“, nes tam skiriamos kosminio dydžio lėšos.“⁶

Hibridinės atakos padariniai akivaizdūs, o padengti išlaidas už keleto šimtų kilometrų ilgio tvorą ir užkardas, kaip ir daugelį kitų šios užsitęsusių krizės suvaldymo kaštų teks Lietuvos mokesčių mokėtojams. Europos Sąjunga ne tik atsisakė kompensuoti fizinių barjerų įrengimą, nes tai neatitinka jos skelbiamų principų dėl judėjimo laisvės ir legalios migracijos, bet ir apkaltino Lietuvą, esą migrantų apgręžimo politika, kuria taip didžiavosi šalies vidaus reikalų ministrė, yra visiškai nepriimtinas būdas, kaip suvaldyti krizę. Argumentus, kad Baltarusija, prisidengdama migrantų srautais, vykdo pirmiausia prieš Lietuvą, bet kartu ir prieš visą Europos Sąjungą nukreiptą hibridinę ataką, į šuns dienas išdėjo ir kai kurie prestižiniuose pasaulio universitetuose, pavyzdžiui, Oksforde dirbantys migracijos ir žmogaus teisių ekspertai. Deja, jie kaip ir dalis jų kolegų sovietologų, naivias iliuzijas Rytų bloko atžvilgiu puoselėjusių Šaltojo karo metais, nelabai supranta, kas iš tikrųjų dedasi „pilkonoje“ posovietinėje zonoje.

Šiaip ar taip, buvęs kolūkio pirmininkas pergalingai pliekė dar vieną geopolitinį įvartį šaliai, ilgą laiką „auklėjusiai“ jį demokratine dvasia. Į savo vartus smūgiavo ir du Lietuvos ministrai, vertybėmis grįstos politikos šalininkai, užmerkę akis prieš faktą, kad, nepaisant JAV sankcijų, per Lietuvą toliau keliauja baltarusiškos trąšos. O juk patys nuolatos reikalaujame, kad sankcijos autoritaroms nuolatos būtų griežtinamos... Taigi vertybės dabartiniame kontekste jau tik tuščia abstrakcija, apgaulingas dūmas, atpūstas iš madingų „naujosios vadybos“ žodyną.

Įžengus į ketvirtąjį nepriklausomo būvio dešimtmetį, akivaizdu, kad artimiausiu metu nei susikalbėti, nei pasiekti socialinės santarvės, ko gero, ne-

pavyks. Visiškai reali, galbūt netolima priešlaikinių rinkimų, nežadančių nieko gero, perspektyva. Kriatiškai mąstančių ir politinius procesus atidžiau stebinčių asmenų ši išeitis nedžiugina, nes prie valstybės vartų jau trypčioja naujas Hanibalas su visu savo skvernelynu – susibūrė margas spiečius iš anksčiau skausmingai pažįstamų, atsitiktinių, naujus šansus, kaip užsitikrinti gerą gyvenimą sau ir artimiausiai savo aplinkai, sapnuojančių politikos perėjų.

Ir vis dėlto norėtuši atsargiai tikėtis, kad anksčiau ar vėliau susiformuos rimta, atsakinga, aiškią Lietuvos ateities viziją turinti, bendrumui ir bendruomeniškumui, o ne skirtybių raidei ir dvasiai įsipareigojusi politinė jėga.

Šį sausį miręs vietnamiečių vienuolis budistas Thich Nhat Hanhas, per Vietnamo karą mėginęs sutaikyti šalį, suskaldytą išorinių jėgų ir ideologijų, vaizdžiai sakydavo: „*Lotosas nepražysta, jei nėra nė kiek dumblo.*“ Bet ir nugrimzti jame nesinorėtų. Liūdniausia, kad, spėjant iš susipriešinimo, nesantaikos masto ir apmaudžiai smunkančio politinės kultūros lygio, dumble kapanosimės dar ilgai... ■

¹ <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/vytautas-landsbergis-savokamysis-18-1630170>

² Ettore Maria Mazzola. Kodėl svarbu jausti vietos dvasią? In: Architektūros teorija po (post)modernizmo. Sudarytojas Almantas Samalavičius. Vilnius: Kultūros barai. 2021, p. 219–228.

³ <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/profesorius-pastaba-okur-sausio-13-aja-buvo-kiti-konservatoriu-liberalu-ar-laisves-partijos-salininkai.d?id=89220351>

⁴ <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1594225/rita-miliute-parodykim-sertifikuotiems-sukciams-kiek-kalendariuje-yra-dienu>

⁵ Aušrinė Armonaitė. Pakvieskime pasaulio talentus čia įsikurti, mokėti mokesčius ir dirbti, www.delfi.lt/news/ringas/politics/ausrine-armonaite-pakvieskime-pasaulio-talentus-cia-isikurti-moketi-mokescius-ir-dirbti.d?id=89234399

⁶ Jonas Jasaitis. Valstybė: valdantieji ir visuomenė. Redaktoriaus komentaras. *Mokslo Lietuva*. 2021 m. rugsėjo 21 d., nr. 15 (680).

Janet ROITMAN

APGAULINGAS VEIDRODIS, arba KAIP COVID-19 TAPO KRIZE

Esame ištikti krizės. Tai visiškai akivaizdu – globali pandemija žaibiškai nusiaubė visą pasaulį ir toliau šiurpina žmoniją.

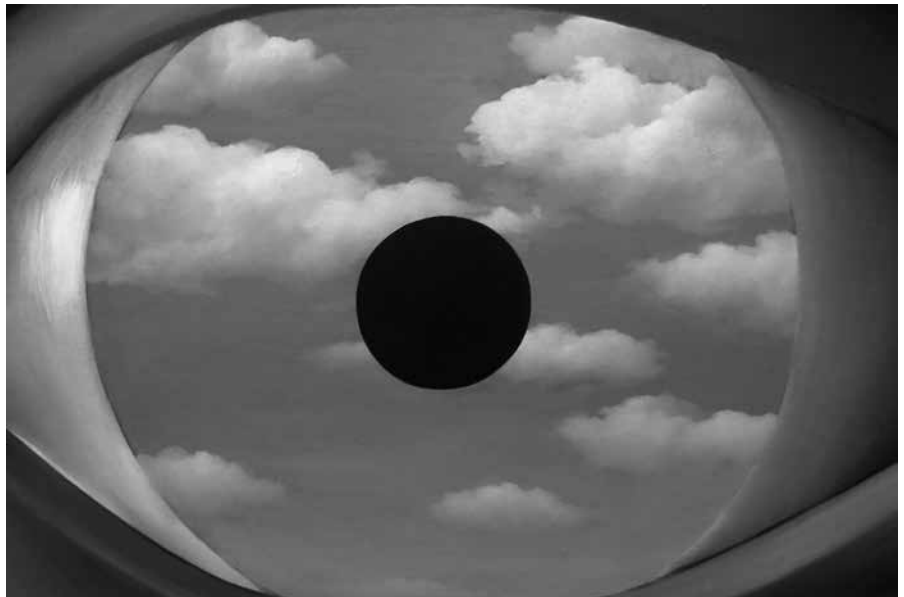
Tačiau luktelėjime – ką reiškia vadinti „krize“ įvykį, kuris trunka jau keletą metų ir nežinia, nei kuo, nei kada pasibaigs? Kadangi tenka gyventi su virusais, tokiais kaip COVID-19, kovoti su ligomis, kurias jie sukelia, gal žmoniją ištiko ne vien gerovės, bet ir egzistencinė krizė?

Pačiu elementariausiu lygmeniu „krizė“ yra naratyvinė figūra, nurodanti įvykio pradžią ir pabaigą – kažką, ko ligos atžvilgiu praktiškai neįmanoma apibrėžti. Tačiau „krizė“ kartu yra ir koncepcija, nuspėjanti priešišku jėgų susidūrimą ar konfliktą. Istoriją kuria krizės. Tą pripažindami pasinaudosime sąvoka *krizė* tam, kad apibrėžtume konkretaus reiškinių svarbą, tai, kas vyksta, laikydami nukrypimu nuo normalios raidos ar struktūriniu konfliktu, kuris, tikėtina, išprovokuos pokytį.

Remiantis tokiu apibrėžimu, kas, jeigu ne krizė, yra dabartinė globali pandemija? Juk didžiulis pavojus gresia net žmonių gyvybėms. Atsakant į tokį klausimą,

svarbu turėti omenyje, kad teiginys „tai krizė“ nėra vien empirinė, bet ir konceptuali loginė įžvalga.

Pradėkime nuo empirinio vertinimo – tai virusas. Pasitaiko, kad virusas siautėja, tačiau krizės nesukelia. Empirinė išvada, kad „virusas siaučia“, skiriasi nuo konceptualaus teiginio, kad „virusas sukėlė krizę“. Esmė ta, kad viruso protrūkis pats savaime dar nereiškia krizės. Empirinę išvadą (virusas) pakeitus konceptualia (krizė), suteikiamas praktinis pagrindas konkrečią ligą apibrėžti kaip istoriškai suvoktiną fenomeną, kurį galima palyginti su ankstesniais precedentais.

René MAGRITTE. *Netikras veidrodis. Wally'o Gobetzo nuotrauka iš Flickr MoMA*

Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO) būstinė. Fars Media Corporation nuotrauka. Wikimedia Commons

Kodėl tai svarbu? Galiausiai juk ir šiaip akivaizdu, kad joks virusas nežada nieko gero.

Vis dėlto svarbu, nes *COVID-19* laikymas krize yra konceptualus teiginys, o jis naudingas ne tik todėl, kad įvardija istorinę pandemijos reikšmingumą, bet ir dėl to, kad pripažįsta grėsmingą, tačiau nenuneigiamą faktą – koronavirusas tapo dabarties dalimi.

Kai įvykis yra atidžiai ir be paliovos stebimas, tyrinėjamas, galima tą nelaimę geriau suprasti ir galbūt pavyks sudaryti sąlygas, kurios neleistų tokiems protrūkiams įvykti ateityje. Pavyzdžiui, kai 2007 m. buvo paskelbta, kad užgriuvo finansinė krizė, mokslininkai mėgino nustatyti ir perprasti, o žurnalistai aprašyti jos poveikį įvairioms gyventojų grupėms. Tuomet buvo (*post hoc*) gausu publikacijų apie tai, kokį didžiulį smūgį ši krizė sudavė žmonėms. Tačiau būtų buvę daug naudingiau pirmiausia išsiaiškinti, kuo šis ekonominis reiškinys taip smarkiai skyrėsi nuo įprastos, nuspėjamos finansinės praktikos, kad tapo krizės priežastimi. Kai kurie iš tų klausimų galėjo skambėti taip: kas konkrečiai nutiko? Kada krizė buvo apibrėžta ir atskirta nuo kitų reiškinų? Ar visiems ši krizė reišė tą patį?

Galiausiai krizės pripažinimas padeda suprasti, kas vyko prieš tai ir kas vyks ateityje, kai galėsime užduoti tam tikrus su ja susijusius klausimus, o į kai kuriuos turbūt jau turėsime daugmaž aiškius atsakymus.

Bet, ko gero, pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, su kuo iš tikrųjų susiduriame, kai sakome, kad ištiko krizė. Koks šio teiginio turinys? Tai svarbu, nes neapibrėžtumas gali skatinti, kad keltume vienus klausimus, nutylėdami kitus. *Krizės sprendimas būna sėkmingesnis, jei sutariama, dėl ko ir kokia krizė ištiko, kam ji smogė skaudžiausiai.*

Krizės sprendimas būna sėkmingesnis, jei sutariama, dėl ko ir kokia krizė ištiko, kam ji smogė skaudžiausiai.

COVID-19 atveju tai bene svarbiausias mąstymo apie krizę aspektas.

Šiandien, regis, akivaizdu, kad kilo globali sveikatos krizė. Egzistenciškai nėra nieko pavojingesnio. Krizę, keliančią tiesioginį pavojų žmonėms kaip gyvybės rūšiai, nulėmė tai, kad neturime imuniteto virusui. Vis dėlto čia tik dalis tiesos. Gali būti, kad spontaniška įgyto imuniteto reakcija į *COVID-19*, užuot tapusi apsauginiu šalmu, išprovokuos dar katastrofiškesnę viruso ataką. Nuo vakcinų priklauso, ar pavyks imuninę atsaką pertvarkyti taip, kad į *COVID-19* iššūkį būtų atsiliepta tinkamai.

Tad pasvarstykime, ar globali pandemija iš tikrųjų yra krizė, kelianti pavojų žmonių kaip gyvybės rūšies egzistencijai? O jeigu ne, tai kuo ji laikytina?

Akivaizdžiausias atsakymas būtų toks: *COVID-19* yra viešosios sveikatos apsaugos krizė, nes susigrumti su šiuo biologiniu įsibrovėliu nebuvo pasirengusios nei vyriausybės institucijos, nei sveikatos priežiūros sistema.

Tačiau, kaip tvirtina antropologai Andrew's Lakoffas ir Stephenas Collier, *teoriškai* buvo pasirengta

pandemijai. Lakoffas pabrėžia konsolidaciją to, ką jis vadina „globaliu sveikatos apsaugos ansambliu“, apibūdina, kad sustiprėjo ir praktinis „pasirengtumas“ susidoroti su užkratais. Antai JAV vyriausybė savo strategiją grindžia nacionalinio lygmens civiliniu saugumu, viešąja vadyba ir tarptautine sveikatos apsaugos sistema.

Pasirengtumo strategija reagavo ir į tai, kad atsiranda naujos, sparčiai plintančios ligos. Lakoffas primena – ŽIV-AIDS pandemija 9-ojo dešimtmečio pradžioje išmušė iš vėžių ekspertus, kurie laikėsi įsitikinimo, esą infekcines ligas galima visiškai ir negrįžtamai įveikti tomis priemonėmis, kokias taiko viešoji sveikatos apsauga. Šiaip ar taip, JAV agentūros, užtikrinančios biosaugumą, jau daugiau negu prieš keturis dešimtmečius padarė išvadą, kad globali ekologija ateityje nuolatos susidurs su naujomis ligomis, kurioms žmonės neturės imuniteto.

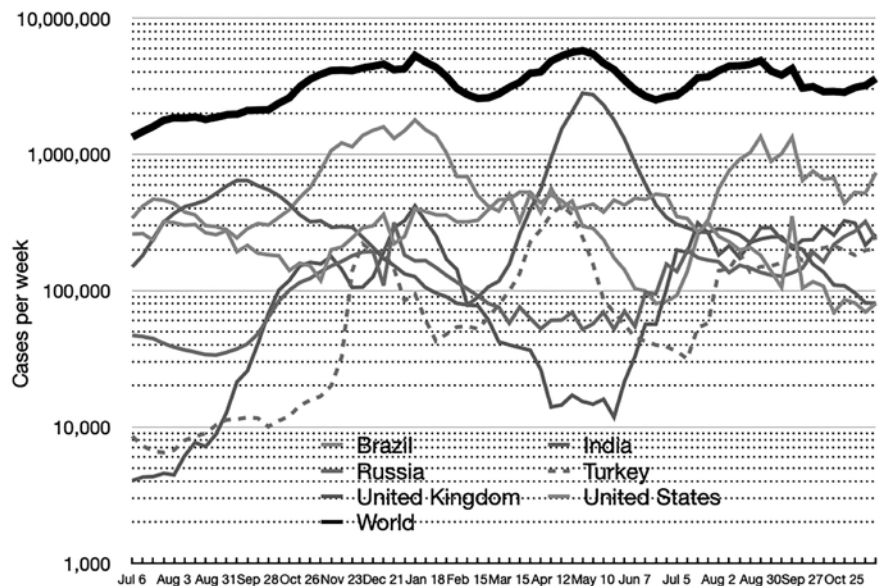
Šių ekspertų įsivaizdavimu, plataus masto pandemijos gali kilti ir dėl piktybinių išpuolių. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje JAV biogynyba ėmėsi iniciatyvos, kad užtikrintų parengtį atremti galimas bioteroristines atakas, susijusias su antraksu – tai anglių dulkės, sukeliančios lėtines plaučių ligas. Kitoje esė Lakoffas dokumentuoja, kad svarbia pasirengtumo strategijos dalimi tapo „eksperimentinė virusologija“. Baziniams tokio pobūdžio tyrimams 2001 m. skirta 15 milijonų, o 2007 m. finansavimas išaugo iki 212 milijonų JAV dolerių.

Buvo sukurtas ištisas globalus biosaugumo tinklas. Čia kyla nemažai svarbių klausimų. Ar šie pasirengimai nebuvo taikomi tam, kad pažabotų tokius reiškinius kaip ši pandemija? Ar COVID-19 yra radikaliai kitokia infekcijos rūšis, jei toks galingas nacionalinis Jungtinių Valstijų aparatas, skirtas globaliam bio-

saugumui užtikrinti, atsidūręs akistatoje su šiuo virusu tapo neefektyvus, net bejėgis?

Miestų politikos ekspertė Bryna Sanger sako, kad nieko išskirtinio čia nėra: „COVID-19 sukelta krizė, nepaisant sparčios viruso sklaidos ir didžiulio smūgio ekonomikai, niekuo nesiskiria nuo kitų krizių, kurias Jungtinės Valstijos yra patyrusios anksčiau, – rašė ji 2020-ųjų gegužę. – Tačiau dabartinės politinės aplinkos vangumas, neryžtingumas, silpna ir netolygi reakcija į viruso iššūkius, prieštaringa komunikacija, ginčytini sprendimai, įtempti santykiai tarp vyriausybinių institucijų papildomai kelia tipiškas grėsmes, sudaro numanomas kliūtis efektyviam pandemijos suvaldymui. Tos kliūtys daugeliu atvejų susijusios ne tiek su mokslo ar viešosios sveikatos apsaugos sistemos nesėkmėmis, kiek su prasta vadyba ir nekompetencija.“

Taigi pandemijos sukelta krizė nėra bankrotas mokslinio pasirengtumo lygmeniu. Jei tokia nesėkmė būtų ištikusi mokslą, nebūtų pavykę nustatyti nei COVID-19 genomo, nei sukurti vakcinų. Būtume susidūrę su epistemologine krize, kai žlunga visas ligotolinis žinojimas apie konkretų reiškinį. Laimei, taip neatsitiko.

Pusiau logoritmė diagrama, iliustruojanti naujus COVID-19 atvejus pasaulyje ir 6 pagrindinėse šalyse, imant 3 dienų vidurkį. Chriss55 nuotrauka. Wikimedia Commons

Padėkime sustabdyti Covid-19 plitimą, vykdami tik į būtiniausias keliones.
Wikimedia Commons

Tačiau padaryta gausybė kitokio pobūdžio klaidų. Žurnalas *The Atlantic* straipsnyje „Kodėl susimovė pandemijos ekspertai“ rašo, kad iniciatyvos sekti *COVID-19* pėdsakais ėmėsi patys leidinio žurnalistai. Šis laikinas projektas netrukus tapo esminiu pandemijos duomenų šaltiniu JAV vyriausybei, kuri, pasirodo, stokoja standartizuotos matavimo sistemos, todėl neįstengia įvertinti bendros susirgimų masės, juo labiau surūšiuoti jos pagal užsikrėtimų kilmę. Nacionalinė testavimo sistema stringa, nesugebama aprėpti duomenų, susijusių su testavimu, hospitalizacija, nustatyti, koks pozityvios viruso įveikos santykis su mirties atveju skaičiumi. Tai nėra paprasčiausia administravimo gebėjimų stoka, o įsisenėjusi problema – duomenys stropiai surenkami, tačiau nėra tinkamai apdorojami. Pasak *The Atlantic* žurnalistų komandos, ypač stebino „maniakiškas“ kaupimas duomenų, kurių Amerikos nacionalinė sveikatos apsaugos sistema vis tiek neįstengia paversti veiksmingais, kad jie teiktų praktinę naudą ir užtikrintų vadybos ekstremaliomis sąlygomis efektyvumą.

Tiek Jungtinėse Valstijose, tiek Prancūzijoje, tiek plačiau Europoje jau nuo 2020 m. veikia ištisi vyriausybinių aparatų, skirti suvaldyti ūmioms pandemijoms. Tačiau net ir Prancūzija, kurios viešoji infrastruktūra gerokai kokybiškesnė negu Jungtinių Valstijų, neiš-

vengė šiurkščių vadybos klaidų, o efektyvų pasirengtumą pandemijos suvaldymui smarkiai nusmukdė valdininkų nekompetencija.

To priežastis, kaip pripažino viena ekspertų grupė, buvo *une crise organisationnelle* arba institucinė krizė. Šie ekspertai atskleidė, kaip bejėgiškai galios režimas, šiuo atveju viešojo sveikatos apsaugos sistema, sutrinka, vos susidūrusi su nenumatytais atvejais. Prancūzijoje ilgai trunkantys ir plačiai paplitę streikai, pasipriešinimas suvaržymams privertė Macrono vyriausybę keisti *COVID-19* užkardymo strategiją, teko atsisakyti kai kurių kryptų, numatytų pasirengtumo žemėlapyje. Biurokratinė fragmentacija – komitetų *ad hoc* formavimas, netinkamas „koordinacijos koordinavimas“, nesutarimai tarp agentūrų ir

naujai suburtų patarėjų grupių, organizacinė savi-veikla – lėmė, kad dreifuojama pasroviui, todėl vyriausybė nelabai efektyviai tvarkosi su pandemija.

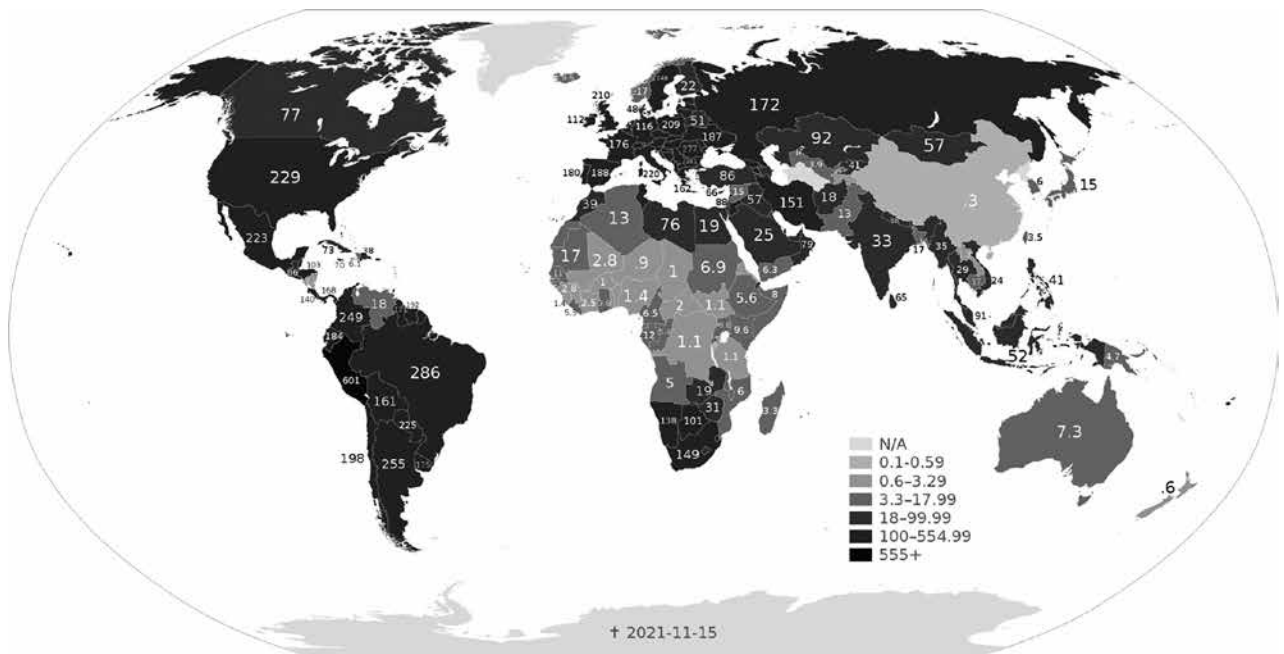
Kitaip tariant, institucinė sumaištis savaip paskatino krizę, kurią sukėlė ne virusas pats savaime, bet apgailėtina prasta *COVID-19* suvaldymo vadyba.

Dar svarbiau, kaip tvirtina Henri Bergeronas, Olivier Borrazas, Patrickas Castelis ir François Dedieu, kad Europoje (kaip ir Jungtinėse Valstijose, ir kitur, pavyzdžiui, Australijoje) manyta, esą pandemijos rizika nėra itin didelė, todėl pasirengtumą susigrumti su ja nurungė apsaugos nuo terorizmo užtikrinimas. Susitelkimas užkardyti terorizmą kaip pagrindinę grėsmę tapo normatyvine vyriausybių funkcija, išspręsti geopolitinius migracijos, pabėgėlių ir imigracijos klausimus atrodė daug svarbiau už paramą nacionalinei sveikatos apsaugai ir už socialinės gerovės užtikrinimą.

Tokia dėmesio koncentracijos kryptis nemažai pasako, kodėl nesiseka įveikti krizės, susijusios su *COVID-19*.

Mąstyti krizės kategorijomis reiškia suteikti konkrečiam fenomenui tam tikrus rėmus, o jie labai svarbūs. Rėmai apibrėžia, kas reikšminga, o kas nesvarbu, ką įtraukti, o ką atmesti, nurodo skubios intervencijos

Pasaulio žemėlapis, nurodantis bendrą mirčių skaičių dėl COVID-19 protrūkio įvairiose šalyse tūkstančiais gyventojų. Dano Polansko nuotrauka. Wikimedia Commons

taikinius, atskleidžia mūsų žinojimo silpnąsias puses.

Remiantis duomenų rinkiniais ir statistiniais modeliais, tiek virusas, tiek pati pandemija iš esmės pagrįstai laikomi objektais, kurių pažinimas ir intervencinis nuslopinimas padės užtikrinti biologinę saugumą. Įvairių šalių vyriausybėms, sveikatos ekspertams toks modeliavimas padėjo apsispręsti, kokią strategiją rinktis, – pavyzdžiui, ar eiti suvaržymų švelninimo, ar griežtinimo keliu. Tačiau tokie modeliai irgi yra įrėminimo priemonė, grindžiama įvairiomis prielaidomis. Į kokias kategorijas turėtų būti skirstomi žmonės – „įtariamieji, infekuotieji, pasveikusieji“? Modeliuojant visada taikomos vienaip planės kategorijos, kurios neišvengiamai redukuoja sudėtingus subjektus, be to, jos dar ir apriboja tarpusavio ryšius, apsunkina socialines sąveikas, todėl per pandemiją geometrine progresija didėja nerimas ir frustracija.

Įrėminimas gali būti ir vizualus. COVID-19 pandemijai taikoma išimtinai statistinė vizualizacija, pasitelkiant kreives ir bangas, nes tiek šalių vyriausybės,

tiek žiniasklaida stengiasi kuo įtaigiau perteikti, kas vyksta visame pasaulyje. Šie vaizdiniai arba „naratyvų bangos“ suteikia formą dalykams, kurių negalime pamatyti, todėl savaip skatina be išlygų pasikliauti siūlomomis prognozėmis. Tokia įtikinėjimo technika, kai pasitelkiami statistiniai modeliai ir vizualizacijos, sustiprina modeliuotojų pretenzijas į vienintelę ir vien jiems žinomą tiesą. Tai užkerta kelią alternatyviems požiūriams, ką ir kaip derėtų atvaizduoti, kaip mobilizuotis ir veikti, remiantis kitokiomis prognozėmis bei reprezentacijomis.

Apie šiuos modelius buvo nemažai diskutuojama, tačiau diskusijos menkai paveikė intervencines vyriausybių strategijas, nepadarė įspūdžio ir plačiai visuo-menei. Supaprastindami reiškinio kompleksumą, suvienodindami įvairovę, statistiniai modeliai užmaskuoja problemos sudėtingumą, ieškoti naujų sprendimų, alternatyvių išeičių neskatinama. Dominuojantis rėmas apima „užkrėtimo sklaidos lauką“, dėmesys sutelktas į „ligų sukeliančios substancijos“ plitimą, bet gilesnis, į ekologiją nukreiptas „konfigūracijos vaiz-

das“, kuris atskleistų paslaptingas virusų mutacijos, nepaprasto gyvybingumo priežastis, liko kažkur už „horizonto“.

Taigi *COVID-19* pandemija nuosekliai pateikiama kaip epidemiologinė krizė, atmetant požiūrį, kad čia daug sudėtingesnis, ne tik epidemiologinis, bet ir socio-ekonominis reiškinys, kurio iššūkių neatremsime, jei rūpinsimės vien biologiniu saugumu, nesistengdami kelti viešosios gerovės lygio.

Taip žvelgiant, reikėtų pasvarstyti, kas geriausiai užtikrina žmonių saugumą. Kad atsakytume į šį klausimą, negalime aklaai pasikliauti teiginiu, esą staiga ėmė ir ištiko krizė. Tai nereiškia, kad jis neteisingas, bet implikuoja būtinybę tyrinėti, kas ir kaip sudarė sąlygas krizei atsirasti, juo labiau globaliai išplisti. Toks požiūris įpareigoja veikti, remiantis supratimu, kad krizės pripažinimas reikalauja įvardyti jos priežastis, įvertinti galimus padarinius ir poveikį įvairiems socialiniams sluoksniams, skirtingoms bendruomenėms.

Europos socialinė teorija moko, kad krizė neišvengiamai implikuoja posūkį, nes yra susijusi su epistemologine transformacija. Tačiau ar visada taip atsitinka? Kai paskelbiama krizė, kokių laipsnių ji reiškia normatyvinę transformaciją ar naujų normatyvumo standartų atsiradimą? Jei *COVID-19* yra krizė, vadinasi, tam tikros įprastos taisyklės daugiau nebegalioja, juo labiau atkrita abejotinos pretenzijos į vienintelę tiesą. Ar lemiamas pokytis įvyks ir po šios krizės?

Galbūt. Netrukus pamatysime. Gal vakcinų patentai taps ginčytina teisine kategorija, gal pirmenybė pagaliau bus teikiama ne nuosavybės teisėms, bet žmonių gerovei. Gal visuotinė vakcinacija, finansuojama ir administruojama globaliu mastu, netolimoje ateityje taps įprastine praktika.

Galbūt. Tačiau kol kas aiškiai matyti, kad *COVID-19* sukeltos krizės supratimas besąlygiškai įtvirtino įprastines viešosios sveikatos apsaugos normas, į socialinę nelygybę dėmesys nekreipiamas. Šiuo atžvilgiu epistemologinė transformacija neįvyko, nes netaikomi jokie nauji reikalavimai, nesudaromos sąlygos alternatyvų paieškoms.

Užtenka pažvelgti į Jungtinės Valstijas, kur krizė dar labiau išryškino rimtus ir gilius rasinius socio-ekonominius skirtumus, susijusius su viešąja sveikatos apsauga ir socialine gerove. Juos lemia skirtingos gyvenimo ir darbo sąlygos, nevienodos galimybės naudotis medicinos paslaugomis. Tačiau sprendžiant *COVID-19* sukeltą viešosios sveikatos apsaugos krizę, neatsirado jokių esminių iniciatyvų, kaip reikėtų mažinti struktūrinę nelygybę. Tiesa, 2021 m. priimtas Pagalbos plano įstatymas, kuris perkėlė pinigų tiesiai į amerikiečių kišenes, sumažindamas skurdą nuo 13,9 proc. 2018 m. iki 7,7 proc. 2021-aisiais. Tačiau ši pagalbos programa baigsis, o struktūrinės skurdo priežastys, lemiančios skirtingą gerovės lygį, liks.

Šiaip ar taip, viešasis gėris nelaikomas esminiu pasirengtumo suvaldyti pandemiją aspektu. Jis net neįtrauktas į Globalų sveikatos apsaugos indeksą, standartą, kurio laikomasi, mėginant susidoroti su biologinėmis katastrofomis įvairiose šalyse. Nepaisant to, kad socioekonominė nelygybė tiek šalių viduje, tiek globaliu mastu sparčiai didėja, neatsižvelgiant į kančias ir netektis, patiriamas per šią pandemiją, žmonių saugumas, apibrėžiamas kaip viešasis gėris, taip ir netapo naująja norma.

Tad ar *COVID-19* pandemija yra krizė? Gal tai veikia problema, susijusi su dabartiniu valdymo režimu, kurio visas dėmesys sutelktas vien į biologinį saugumą ir biogynybę? Politinės valios, kad saugumo pamatu būtų laikoma viešoji sveikatos apsauga ir socialinė gerovė, taip ir neatsirado... ■

Apie autorę: dr. Janet Roitman – prancūzų antropologė, daug metų vykdžiusi tyrimus Vidurio Afrikoje. Šiuo metu yra *New School for Social Research* universiteto Niujorke profesorė.

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

© Janet Roitman

© *Public Seminar*

© *Eurozine*

PASAULĮ IŠGELBĖS TIE, KURIE GELBSTI SAVO MIESTELĮ

Su Krzysztofu CZYŻEWSKIU
kalbasi Marcinas ŽYŁA

Apie Krzysztofa Czyżewski pirmąkart išgirdau pačioje Lietuvos nepriklausomybės pradžioje, kai lietuvių ir lenkų santykiai buvo pritingę antagonizmo, piktų pretenzijų. Atsidūrusi gyventi Varšuvoje, nuolat girdėdavau ne tik eilinius lenkus, bet ir kai kuriuos politikus, intelektualus sakant: „Vilnius ir Vilnija – tai lenkų žemės!“ „Vilnius turi sugrįžti į Lenkijos glėbį!“ „Lietuviai – didžiausi lenkų priešai!“ Toje šalyje, ypač paribyje su Lietuva, buvo rizikinga teigiamai atsiliiepti apie lietuvius, juolab prisipažinti, kad esi lietuvis. Apie tokį lenkų šovinizmą ir nepakantumą anuomet su didžiule nuoskauda kalbėjo Punsko, Seinų, net Vroclavo, Gdansko lietuviai. Ir štai tada jaunas, su politika nieko bendro neturėjęs, vien teatrui atsidėjęs Krzysztofas Czyżewskis ėmė tiesti tiltus tarp įvairių tautų, kartų ir valstybių, tarp praeities ir dabarties, tarp tradicijų ir šiuolaikiškumo. Darė tai su nusistebėtina kantrybe ir pasiaukojimu, atkakliai siekdamas užsibrėžto tikslo, nors rizikavo, kad ir pats taps tautinio priešiško taikiniu. „*Statyti tiltus Krzysztofas Czyżewskis nutarė tose vietose, kur kyla daugiausia konfliktų dėl skausmingos traumuojančios atminties, dėl tautinių mitų. Iš Lenkijos gilumos 1991 m. persikraustė į Seinus, buvusiam žydų kvartale įkūrė menų, kultūrų, tautų centrą Pogranicze („Paribys“). Jam nuo pat pradžių rūpėjo tiek lenkų ir lietuvių, tiek itin skausmingi lenkų ir žydų santykiai, jis kovojo su komunizmu, bet ir su nacionalizmu,*“ – sakoma, minint *Paribio* centro 30-metį.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu apdovanotas Czyżewskis yra ištikimas mūsų šalies bičiulis. Dialogams tarp tautų skirtas programos inicijuoja ir įgyvendina Rytų Europoje, Kaukaze, Balkanuose, Vidurio Azijoje, Indonezijoje, Šiaurės Afrikoje ir kituose paribiuose, dėsto Europos ir JAV universitetuose, rašo knygas. Yra įkūręs tarptautinę literatūrinę, pasak jo, skraidančią kavinę *Café Europe*, jau surengusią susitikimus Sarajeve, Bukarešte, Krokovoje, Stokholme, Amsterdame, Niujorke... Šiam nepaprastai aktyviam visuomenininkui, eseistui, rašytojui, režisieriui, leidėjui (Seinuose įsteigta jo leidykla leidžia ir lietuvių kūrinius) neseniai suteiktas Naujosios Europos ambasadoriaus titulas, kurį skiria Lenkijoje įsteigtas Europos solidarumo centras kartu su Rytų Europos kolegija.

Su šiuo iškilium tautų vienytoju, bendrystės puoselėtoju savaitraštis *Tygodnik Powszechny* neseniai išspausdino žurnalisto Marcino Žyłos pokalbį, aktualų ir mums, lietuviams. Pateikiame jį kiek trumpintą.

Vertėja

Tarptautinio dialogo centras Krasnogrūdoje

Marcin Źyła. *Jūsų inicijuotas dar vienas projektas – Tarptautinio dialogo centras – prieš keletą metų persikėlė į Krasnogrūdą, įsikūrė restauruotame dvare, kuris kadaise priklausė Czesławo Miłoszo giminei. Čia neap sakomai gražu, nuostabūs horizontai...*

Krzysztof Czyżewski. Visai šalia prasideda Augustavo giria, už jos plyti smėlingos žemės ir lyguma, per einanti į Mazovijos kraštą. Ledynai savo darbą baigė Krasnogrūdoje – kur bestum kastuvą, ten akmuo, pilna morenų. Aplinkui daugybė ežerų. Sklinda ypatinga šviesa, net debesys nepaprastai sodrūs, milošiški.

Dažnai Miłoszą prisimenate?

Susipažinau su juo čia, buvo jau senyvas, bet akys jaunos, azartiškos. Tokį jį regiu iki šiol – poetą, įsigilinusį į meilės ir mirties misterijas. Jaunystėje atvažiuodavo iš Vilniaus traukiniu iki Gardino, toliau žydo vežimu iki Krasnogrūdos. Kai dvaro savininkai Kunotai įsigijo 1904 m. *Fordą*, Czesławas kartais važiuodavo iki Suvalkų, kur gyveno tėvai, iš ten jį parsiveždavo tuo automobiliu.

Daug takelių veda į šias vietas.

Nepaisant sienų, iš čia atsiveria Rytų Europa. Marycha [Marė – *vert.*] įteka į Juodąją Ančią, o ši – į Nemuną. Netoliese yra senasis Gardino traktas, jau baigiantis ap-

želti, bet grindinio likučiai dar matomi. Norėčiau sulaukti dienos, kai jis vėl bus atidarytas. Lietuva nuo čia – jau ranka pasiekiamo. Baltarusija vos už keliolikos kilometrų.

Net iki Balstogės gerokai toliau...

Tai nesena, po Pirmojo pasaulinio karo nubrėžta siena ne tik tarp tautinių valstybių, bet ir tarp žmonių. Šeimoms reikėjo pasirinkti kurią nors vieną tapatybę – lietuvišką arba lenkišką, baltarusišką, žydišką. Lenkijos prezidento Gabrielio Narutowicziaus brolis Stanislovas tapo žymiu lietuvių

tautinio atgimimo aktyvistu. Kadangi 1919–1920 m. prie šios sienos vyko kaimynų karas, po kurio reikėjo toliau gyventi vieniems šalia kitų, padarytos gilios žaizdos negijo ilgai. Tapatybės sąvoka susiaurėjo iki etninės priklausomybės, tautiniame paveiksle nebeliko vietos dėdei lietuviui ar močiutei žydei. Ši giminytė tapo daugybės šeimų tabu, paslaptimi, stropiai slepiama nuo vaikų, anūkų. Vėliau, komunistinėje Lenkijoje, toks homogeniškas pasaulis irgi atrodė saugesnis.

Kaip jums pavyko pradėti kalbą apie tai?

Klausantis tylėjimo. Tylėjimas nebūtinai reiškia abejingumą kitiems, gal tiesiog kantriai laukiama, kol tylą bus nutraukta. Nieko nereikėtų daryti staiga, tarsi pasirodymui, drąsos demonstravimui.

Tokios nuostatos laikėtės ir tada, kai prieš 30 metų atvykote į Seinus ir įsteigėte Pogranicze?

Seinuose buvo išlikusi Baltoji sinagoga, ješiva mokykla ir hebrajiškos gimnazijos pastatai. Mūsų būstinė įsikūrė juose. Erdvė, ištuštėjusi po Holokausto, nėra kurčnebyli, ji kalba nužudytųjų balsais, liudija buvimą ir kitų, kurių čia gyventa. *Pogranicze* atsiradimas atgaivino prisiminimus, kad anksčiau šiame miestelyje užteko vietos visiems. Mūsų niekas čia specialiai ne-

kvietė, kaip kadaise dominikonai pasikvietė žydus, kad Seinai plėtotųsi dinamiškiau. Po 1989-ųjų Lenkijoje padvelkė nauji vėjai, jie buvo mums lyg kviečiamasis laiškas.

O kodėl apsisistojote būtent Seinuose?

Pasitraukęs iš Gardzienių teatro, pastačiau monodramą apie daugiakultūrį miestelį, poezija ir dainos skambėjo įvairiomis kalbomis. Su tuo spektakliuku važinėjom po Lenkiją, vasaromis miške pasistatydavom palapinių miestelį, sukviestasdavome teatralus, muzikus, antropologus, filosofus, kino kūrėjus, vykdavo seminarai, koncertai. Kai *Solidarność* laimėjo rinkimus, nusprendėme, kad metas išeiti iš pogrindžio, pasidomėti, kas dedasi rytinėje Lenkijos pusėje. Taigi atsidūrėme Seinuose.

O ten kaip tik tuomet atsivėrė senos žaizdos...

Taip. Ant namų sienų mačiau šviežius užrašus „*Lietuvius – į dujų kameras!*“ Kai Lietuva Seinuose atidarė konsulatą, herbas Vytis naktimis būdavo apmėtomas kiaušiniiais. Beje, praeito amžiaus 8-ajame dešimtmetyje lietuviai prašė leisti, kad Seinų bazilikoje vyktų pamaldos ir lietuvių kalba, tačiau kardinolas Wyszyński kategoriškai nesutiko. Mokyklose atsirado niekinantis kreipinys „Ei tu, lietuvi“, būdavo įžeidžiamai prasivaržiuojama...

Tai mus paskatino imtis vienos pirmųjų *Pogranicze* programų „Kitaminčių toleravimas – dorybė“. Į dialogą Baltojoje sinagogoje pakvietėme žinomus autoritetus iš Lenkijos ir Lietuvos, susirinko nemažai moksleivių, atsiuntusių mums įdomiausius rašinius tolerancijos tema. Per vieną susitikimą atsistojo vaikinukas ir pareiškė, kad rašęs apie puikią kaimynystę, bendradarbiavimą tarp Lenkijos ir Lietuvos, tačiau iš tikrųjų jis neapkenčia lietuvių, nes jie – nacionalistai, kovojo su lenkais, nužudė jo senelį. Visa tai išsiveržė lyg riksmas per egzorcizmo seansą. Išižėidusi Lietuvos delegacija buvo beišeinanti, tačiau visus sustabdė Irena Veisaitė, nuostabi *Pogranicze* bendramintė: „Negalima to gimnazisto palikti vieno su jo neapykanta“, – įrodinėjo ji. Štai tada prasidėjo tikroji diskusija apie toleranciją.

Suartėjimą pradėjote nuo skirtumų atskleidimo?

Taip, nes *Pogranicze* nesistengia jų užtušuoti. Jauni žmonės, kurie ateidavo į mūsų centrą, tapdavo labiau lenkais, labiau lietuviais ar dar kitais, negu buvo iki tol. Iš pradžių net baiminomės, kad sužadinsime nacionalistines nuotaikas, kai visi stengiasi kuo stipriau pabrėžti savo tautinį pranašumą. Juk čia žmonės sumokėjo didžiulę kainą už tai, kad apskritai galėtų išsaugoti tapatybę.

Kokį vaidmenį daugiakultūriškumas atlieka šiandien?

Jį apėmusi gili krizė. Taip atsitiko todėl, kad Europos Sąjunga netapo kultūros projektu. Dabar didžiausi konfliktai kyla ne tarp valstybių, o tarp kultūrų. Nesugebama tų konfliktų užgesinti, nes kitokia kitų kultūra dažniausiai atmetama, nesigilinant į jos skirtingumą, o jis gali būti labai patrauklus. *Paribio* žmonės neužsidaro savajame upės krante, bet ir nepretenduoja, kad kiti juos laikytų teisuoliais, prie kurių būtina prisijungti. Esame kelyje, nes neįmanoma nutiesti tilto, neįveikiant savo paties prietarų. Paradoksalu, tačiau tokiam požiūriui nepritaria ne tik nacionalistiniai, bet ir liberalūs kosmopolitiniai sluoksniai. Pavyzdžiui, kai vykdėme projektą, kuriuo suteikėme galimybę visiems norintiems mokytis iš romų jų kalbos, muzikos, pažinti tradicijas, didžiausią priešišumą šiam sumanymui pajutome Šveicarijoje, Soroso fonde. Kai ieškodamas bendradarbiavimo partnerių važinėjau po įvairias Amerikos valstijas, visur girdėjau tą patį: „Turime programas ir lėšas tik saviems – afroamerikiečiams, žydams, atvykėliams iš Lotynų Amerikos, lenkams.“ Tai toks dalinis daugiakultūriškumas, kai rūpi tik „saviškių“ reikalai.

Pogranicze nuostatos tiems, kurie propaguoja atvirą visuomenę, visada atrodė keistokos. Mums rūpi žmonių, kalbančių įvairiomis kalbomis, bet gyvenančių vienoje bendruomenėje, sutarimo menas. Tiltu nepastatysi iš bet ko, pavyzdžiui, iš nendrių. Jis turi būti ne tik gražus, bet ir tvarus. Mums teko išgirsti nemažai apgailestavimų, kad atsisakėme didelių ambicijų, pasišventėme „kažkokiai provincijai“. Jeigu nebūtume to darę, nebūtume nieko pasiekę. Paribių žmonės pajuto, kad ir jie gali įgyvendin-

ti savo troškimus, niekam nepataikaudami, bet ir patys nieko nežemindami. Todėl su mumis bendradarbiavo Irena Veisaitė, Timothy's Snyderis, Davidas Krakaueris, Arvo Pärtas... Gaila, kad po 1989 m. visuomenė sparčiai „centralizavosi“, nepatikėjo, kad vietiniai paprasti žmonės irgi gali kurti gražiausius dalykus, todėl verta į jų svajones investuoti.

Kokias pamokas galima išmokti iš Pogranicze dabar, kai oficialioji kultūra nukrypo į priešingą pusę, nuvertinama daugiakultūriškumą?

Pogranicze patirtis moko – išlikti tuo, kas esame, įstengsime tik tada, jei sugyvensime su kitais, drauge kurdami bendrą ateitį. Toks požiūris remiasi ne horizontaliomis skirtumų linijomis, viską lemia bendražmogiška vertikalė. Tik tuomet, kai leidžiamasi gilyn, atsiveria ir plečiasi savastis.

Kitaip tariant, svarbus ne vien dialogas, siekiant, kad viena kultūra sutartų su kita, reikia, kad kultūra, tiek sava, tiek svetima, atsivertų iš vidaus, praturtintų viena kitą?

Man patinka Paweło Pawlikowskio filmo „Šaltasis karas“ scena, kai herojai, važiuodami automobiliu, susižavėję klausosi etnografinių polifoninių dainų įrašo. Vairuotojas, kažkoks Kaczmarekas, pareiškia: „Gražios dainos, gaila, ne mūsų.“ Tas Kaczmarekas vėliau sėkmingai darė karjerą, valdė ne tik komunistiniais laikais, puikiai gyvena ir šiandien. Tokių gausu ne tik Lenkijoje. Ir visi jie labai siaurai apibrėžia tai, kas „mūsų“. Paribio žmonėms, prisirišusiems prie „gimtosios Europos“, toks požiūris atrodo pernelyg siauras.

Žinau namus, kuriuose tebėra vadinamoji baltoji svetainė, šeimininkai joje negyvena, bet laiko paruoštą svečiui. Naujausioje esė knygoje „Ksenopolio pusėje“ pasakojau apie svetingus namus, apie bendruomenę, kuri be svečių jaučiasi nesmagiai, lyg būtų nevisavertė. Tarsi Kūčių stalas be tuščios kėdės. Bendruomenišku mas turi apimti ir svetimumą. Siaurai suprantamas „mūsųškumas“ atstumia kitaip mąstančius arba kitokios kultūros žmones, laiko juos svetimais, iš pradžių ignoruoja, vėliau pradeda net neapkęsti.

Kai išbrisisime iš pandemijos, sugrįšime į pasaulį, kuriam gresia didžiulė katastrofa dėl klimato kaitos. Amerikiečių žurnalistas Dahrmas Jamailis knygoje „Ledo pabaiga“ siūlo žmonėms, kad ateinančius keliasdešimt metų praleistų, susibūrę į nedideles bendruomenes, atsisveikindami su viskuo, ką teks prarasti.

Arba gelbėdami, kad neprarastų... Man atrodo, į tokius grėsmingus reiškinius kaip klimato kaita, atsiritanti „rudoji banga“, augantis populizmas reaguojama netinkamai – viskas pernelyg apibendrinama, globalizuojama, nuvertinant mažus dalykus. Kartais man sako: „Tai, ką darote, yra puiku, tačiau veiklos mastas toks mažas, kad ji neturi jokios prasmės mums gresiančio pavojaus akivaizdoje.“ Manau, toks požiūris labai kenksmingas, šitaip galvodami nepasieksime jokių pokyčių. Pasaulį išgelbės tie, kurie gelbsti savo miestelį.

Būtina protingai investuoti į mažų centrų kūrimą, suprantant, kad juose daromi labai svarbūs dalykai, už kuriuos kiekvienas gali prisiimti asmeninę atsakomybę. Didieji visuomet siekia monopolio ir pergalės prieš mažesnius. O mažieji džiaugiasi kitų pergalėmis, yra stiprūs kitų stiprybe, randa sau deramą vietą egzistencijos polifonijoje.

Neretai mums prikašiojamas idealizmas. Mačiau iš arti karus Bosnijoje ir Kosove, Abchazijos ir Gruzijos pasienyje, Indonezijoje. Pogranicze centro mentoriai ir sąjungininkai yra Holokaustą išgyvenę žmonės arba tokie kaip Miłoszas, Jerzy's Tadeuszas Ficowski's, lenkų poetas, rašytojas ir vertėjas, perėję XX a. pragarą. Bet dabar mums sako, kad tiesdami tiltus elgiamės kaip naivūs idealistai, nes tikrovė visai kitokia. Pradėjau svarstyti, argi stengiamės ką nors įteigti žmonėms? Gal propaguojame pozityvistinę ideologiją, neatitinkančią nei gyvenimo dėsnių, nei žmonių poreikių? Ne. Mes laikomės Miłoszo raginimo: „*Auskite jungiamąjį audinį.*“ Jis tikrai nesiūlė kiekvienam užsibarikaduoti savo tvirtovėje...

Yra nemažai gėrio, kuris, deja, neatsiskleidžia, jo net gėdijamasi. Įvairiuose pasaulio paribiuose dažnai girdžiu tą patį: „Negi turėčiau pulti svetimiams į glėbį? Na jau ne, aš ne toks kvailys!“ Štai čia ir gali padėti Pogranicze – sutartinai kurkime kultūrą, išlaisvinančią iš neapykantos, vis dar nuodijančios tarpusavio

santykius dėl kadais patirtų skaudžių susidūrimų su svetimais, su kitokiais. O ji dažniausiai abipusė. Kad atsirastų daugiau empatijos, sutarimo šviesos, pirmiausia reikia, sukauptus drąsą, pripažinti tamsiąsias savo istorijos puses. Bet nevalia ties tuo sustoti.

Nelengva tokią reviziją padaryti...

Ne vien kultūra turi atsiverti iš vidaus. Tas pats taisykta ir atminčiai. Debatuose Tel Avive kalbėjome apie kritišką atmintį, kuriai nepriimtina vien savo kankintės apologetika, apie bendrąją atmintį, skatinančią, kad visi dalytųsi atsiminimais ir būtų išgirsti, apie šviesiąją atminties pusę, kuri liudija, ką gero patyrėme iš kitų. Tą pripažinti yra bene sunkiausia. Mano darbe ypač svarbu ir nelengva į dienos šviesą iškelti būtent gerąją atmintį. Ir padaryti tą taip teisingai, kad ji būtų patikima, be kičo priemonių, be propagandos ar pigios paguodos atspalvio.

Tad kaip tą gerąją atmintį gaivinate?

Daugybę metų paribuose klausiausi pasakojimų apie tamsiąją žmogaus prigimties pusę, apie skriaudas, kančias ir apie tai, kad istorija įstumia žmones į tokią padėtį, kuri reikalauja tiesiog antgamtinio heroizmo, todėl ne visi pajėgia atsilaikyti. Tie pasakojimai skambėjo nuoširdžiai, tikroviškai. Tačiau nedavė ramybės mintis, kad jie atskleidžia ne visą tiesą.

Tikėti, kad kiekvienas žmogus, net ir aklos neapykantos apimtas, vis tiek išlaiko bent krislį gerosios atminties, – ar ne čia glūdi pasitikėjimo apskritai esmė? Geroji atmintis apeliuoja į visumą, nors ištisinio tikrovės poveikio niekas niekada nematė. Žinojimas, kad kažkur gilumoje glūdi bendros šaknys, padeda išplėsti tai, ką apima sąvoka „mūsiškis“. O galiausiai išlaisvina nuo neapykantos svetimiems, nutiesia kelią geresniam tarpusavio supratimui.

Ne tiek svarbu, ar kultūra atsiveria, ar užsisklendžia, kur kas svarbiau, ar ji mus pakeičia, ar tampa tiltu, per kurį perėję jaučiamės kitokie negu buvome vakar anam krante. ■

Išvertė Edita DEGUTIENĖ

Kristupas ŠEPKUS

KULTŪROS BARBARIZAVIMO KULTAS

Galbūt ir kitos epochos buvo susidūrusios su tuo, ką patiria mūsų šalis. Tai toks raidos etapas, kai kyla gaivališka, bet puikiai koordinuojama, į „plačiąsias mases“ nutaikyta kampanija, turinti tikslą sunaikinti pagarbą praeičiai ir pakeisti supratimą, kas yra civilizacijos pagrindas. Prieš keletą metų atrodė, kad čia dirbtinė problema, tik išlepusio Pirmojo pasaulio žaidimai. Tačiau šiandien ima plisti jau ir Lietuvoje.

Istorija – tarp visų mokslų prieštaringsiausia disciplina, iš prigimties nesutaikoma ir nesuvienijama. Nė vienas tyrinėtojas negali būti užtikrintas, kad žino „teisybę“, nes eksperimentiniu būdu jos nei patvirtinti, nei paneigti neįmanoma, bet kokia išvada priklauso nuo paties istoriko simpatijų, net nuo jo charakterio ir temperamento, ypač jei siekiama įrodyti ne visuotinę, bet savo asmeninę tiesą. Vis dėlto egzistuoja ir bendras konsensusas, be kurio istorikai plėšytų vieni kitų knygas, o Istorijos fakultetų kiemeliuose telkšotų balos kraujo iš sugurintų nosių. Svarbiausia, kad normaliomis sąlygomis, kai politinis spaudimas nėra nesaikingai didelis, istorinio objekto sunaikinimas nuo seno prilyginamas barbarizmui, visiškam dvasiniam skurdui ir niekšiškumui, turinčiam užmačių, kad neliskus materialių simbolių, dokumentinių liudijimų, bus lengviau diegti akivaizdų melą. Galios svirtus turin-

Darbininkai Ričmonde liepos 1 d. pašalino generolo Thomaso Jacksono statulą, miesto merui įsakius „nedelsiant pašalinti“ konfederacijos paminklus
Ryanas M. Kelly / AFP – Getty Images

tieji niekad nevengdavo niekšybių, tačiau tam bent jau nereikalaudavo visuotinio pritarimo arba jo siekdavo tik formaliai.

Kiekvienas toks griovimo vėjus turėdavo aiškų tikslą – panaikinti ankstesnės dinastijos regalijas, įtvirtinant naujosios įvaizdį, pademonstruoti naujosios religijos pergalę, pasididžiuoti pranašumu prieš protėvius. Nepaisant spontaniško, bet dažniausiai tylaus pavaldinių nepasitenkinimo, aiškus (net jeigu ir nusikalstamas) tokių veiksmų tikslas dažniausiai nekeldavo abejonių, juk plėšimus, tyčinius naikinimus, vykdomus ne karo metais, visuomet galima priskirti tamsiajai žmogaus natūros pusei, socialiniam gaivalui.

Nors šiuo metu Lietuvoje keletas asmenų ambicijos (tenka įtarti, kad ir materialinės) trukdo kritiškai vertinti Kinijos fenomeną, vis dėlto viskas, kas kada nors įvyko, kas vyksta ir kas dar įvyks, jau yra šioje šalyje nutikę. Pirmasis Kinijos imperatorius Ši Huangdi (259–210 pr. Kr.) liepė sudeginti visas knygas, kurios skirtos ne praktiniam mokslui ir ne jo, valdovo, nuopelnams aprašyti. Imperatorius siekė, kad neseniai suvienytoje šalyje atsirastų ir įsigalėtų ideologinė *tabula rasa*, tinkama būsimiems dinastijos pasėliams. Didžiulė senosios literatūros dalis išties buvo sunaikinta, tačiau negalutinai, o rezultatų nepasiekta

jokių, nes po Ši Huangdi mirties jo dinastija žlugo. Visiškai pakeisti žmonių sąmonės dirbtiniu būdu anuomet nepavyko visų pirma dėl menkų techninių galimybių. Tuomet dar nebuvo nei SSRS NKVD įdiegto telefoninių pokalbių klausymosi, nei JAV NSA (Nacionalinės saugumo agentūros) pradėto masinio savo piliečių internetinių duomenų sekimo, nei kiniškosios „Taškų sistemos“ neišvengiamumo. Amžiuje, kuriame gyvename, technologijos leidžia valdžiai be vargo užsitikrinti visuotinę sociumo kontrolę, nenustebkime, jei po dešimtmečio tarp „išmaniųjų namų sienų“ mus jau persekios net budri šaldytuvo akis. Žmogui šnipinėti nebereikia kito žmogaus, tad valdžios galiai atsiveria neribotos perspektyvos. Žiaurumą išreikš ne masinės kapavietės ir gulagai, atsiras daugybė naujų buitinės spaudos formų, kurių visiškai niekas negalės išvengti, ypač kai bus panaikinti grynieji pinigai.

Kaip šiuolaikinį barbarizmo pavyzdį, neabejotinai tapsiantį klasikiniu, galima paminėti BLM (*Black Lives Matter*) judėjimą JAV. Dar prieš pandemiją aprodymas Lietuvą iš Amerikos atvykusiems turistams, dažnai turėdavau progą pasikalbėti apie tuos mane labai dominusius, bet mūsų šiek tiek žiniasklaidos labai paviršutiniškai, nebent greitosiomis nušviečiamus dalykus. Bandžiau suprasti, kaip patys amerikiečiai vertina šį judėjimą, kuris akivaizdžiai skiriasi nuo visų anksčiau, nes buvo (ir vis dar yra) tiek morališkai, tiek materialiai palaikomas valdžios struktūrų, remiamas įvairiausio plauko finansininkų, bet dar svarbiau, kad jam leidžiama rasiniu pagrindu užsiimti nusikaltėlių apologetika. Anuomet į mano pasvarstymus, kad visa tai liūdnai baigsis, niekas nekrepė pernelyg didelio dėmesio. Po dvejų metų, per kuriuos buvo nuverstos Konfederacijos generolų statulos, niekam netrūkdžiusios beveik pusantro šimtmečio, požiūris pasikeitė, tačiau gailėtis dėl perdėtos savo tolerancijos jau per vėlu. Kultūriškai Jungtinės Valstijos tarytum perkuriamos iš naujo, pradėta nuo pagarbos nuomonių įvairovei išgijimo iš universitetų, vėliau nugriauti svarbiausi šalies ligšiolinės istorijos simboliai, sumai-

šytos su purvais, paniekintos asmenybės. Dėsningas sutapimas, kad visi, tapę „rasistinių policijos išpuolių aukomis“, turėjo išpūdingą kriminalinę praeitį, priešinosi sulaikymui, bet viešojoje JAV erdvėje tai neturi nė menkiausios reikšmės, tiksliau tariant, beveik visiškai ignoruojama. Iš politinės sferos visa tai sklinda platyn ir gilyn. Net ir tokia autoritetinga erdvė kaip Muzikos teorijos bendrijos internetinis žurnalas jau skelbia, kad „muzikos teorijai būdingas sisteminis rasizmas“.¹ Tas pats „virusas“ užkrėtė literatūros ir dailės kritiką. O didėjant pakantumui tokiems absurdiškiems kaltinimams, didėja ir kaltintųjų apetitas...

Lietuvos Respublika to užkrato paveikta dar palyginti nesmarkiai. Po valdiškos sovietinės kultūros kracho atsikratyta tik oficialios monumentaliosios jos dalies. „Nuplaktų“ kultūros veikėjų buvo labai mažai („nusiplakusiųjų“ – nė vieno). Tačiau viską, kas daryta ano amžiaus 10-uoju dešimtmečiu, lėmė visuotinis permainų poreikis, tai nebuvo iš viršaus organizuotas naujų simbolių priėmimas jėga. Pastaruosius 30 metų vyko didžiulės labai dinamiškos permainos, kurios galėjo patikti ar nepatikti, bet buvo natūralios, o ne primestos. Kai kurioms kultūros institucijoms, pavyzdžiui, Nacionaliniam operos ir baletu teatrui, Nacionalinei filharmonijai pavyko smarkiai sustiprinti savo kūrybines galias.

Deja, per pastaruosius keletą metų išryškėjo didelis „masių“ atotrūkis nuo buvusios „elitinės“ (tačiau finansiškai visiems lengvai prieinamos) kultūros. Kalbant apie klasikinę muziką, įsigalėjo „šiuolaikiškesnis“ požiūris į jos reikšmę. Tai ypač atsiskleidžia, atsidūrus LNOBT. Sveiku protu sunku suvokti tokį nusižeminimą, keliaklupsčiavimą prieš rėmėjus, kai teatro fojė išstatomas automobilis, atsiranda sienelė fotografavimuisi, dvelkianti tuštybių tuštybe, o esminis Kalėdinio sezono atributas – kičinė eglutė. Bet juk žiūrovai / klausytojai ateina į teatrą visai ne to, daugelis viliasi, kad spektaklis juos pakylės, įkvėps, leis pasijusti kažko didingo dalyviais, bent jau liudytojais. Žinoma, kartais galbūt atsiranda poreikis provokuoti, tačiau provokacijai užsitęsęs ir ėmus dominuoti, ji tampa erzinausiai nuobodi. LNOBT, be abejo, turi didžiulį potencialą, tačiau trys (!) nuostabiosios „Žizel“ rodymai tris dienas

iš eilės žiemos–pavasario sezonu tikrai nerodo gerų teatro administracijos gebėjimų organizuoti darbą. Matyt, dabartinį LNOBT vadovą Joną Sakalauską iki šiol pančioja plati šou versle įgyta patirtis, neleidžianti suvokti, kad pataikavimas turtingam plebsui prilygina teatro veiklą žemiausių poreikių tenkinimui. (Paskaičiuokite, kiek lankytojų per pertraukas zuja, nuolat fotografuodami save pačius, ir neberekės klausti, ko jie čia atėjo, koks jų supratimas apie muziką...) Mano galva, teatras tikrai neturėtų tapti tuštybės ir banalybių muge, demonstruojančia pigią prabangą lyg kokia LNK „Triumfo arka“, jis privalo rodyti kelią, kaip išeiti iš maskultūros džiunglių.

Publikos „gadinimas“, viską jai leidžiant, įgauna pagreitį beveik visur. Štai skambant nuostabiam koncertui Šv. Jonų bažnyčioje, siaučia iškeltų telefonų jūra su paplepėjimais ir paniūniavimais, o vienintelė priemonė tvarkai palaikyti bent artimiausiose eilėse tampa maldavimas *silenzio!* Yra ne kartą tekę nutildyti kokį nors įžūlų išsišokėlį, bet nemaniau, kad teks aršiam triukšmadariui suduoti per nagus teleskopine gido lazdele, siekiant parodyti, kad vyksta koncertas, o ne balaganas, todėl derėtų jausti bent elementarią pagarbą atlikėjams. Kita vertus, toks chamiškas elgesys yra visų mūsų, kuriems dar brangus profesionalusis menas, tolerancijos pasekmė. Argi ne mūsų tylus susitaikymas, pakantumas leido teatrams virsti *Instagram* šventovėmis ir vadinamųjų influencerių, komentuojančių atlikėjų išvaizdą, susibūrimo vietomis? Visa tai smelkiasi visur, antai Vilniaus universitetas, pakludamas „laiko dvasiai“, nukalė *žmogos* terminą – už tokį kalbos išdarkymą ir tradicijų išdavystę padoresniais laikais studentai priešais centrinis rūmus tikrai būtų sudeginę rektoriaus iškamšą.

Šiuo metu dar likę keletas kultūros tvirtovių, pavyzdžiui, Rūtos Prusevičienės išskirtinai profesionaliai vadovaujama Nacionalinė filharmonija, bet ir jos jau tik pavienės salelės banalybių vandenyne. Bandykime bent pristabdyti tą tvaną, jei nenorime atsidurti jo dugne... ■

¹ <https://mtosmt.org/issues/mto.20.26.2/mto.20.26.2.ewell.html>

LIBERUM VETO

Konstitucijoje, į kurią dažnai kreipiamės, apibrėžta toli gražu ne viskas. Joje nieko nėra apie tokią smulkmeną kaip koronavirusas. Nepavydžiu Konstitucinio Teismo teisėjams, kuriems turbūt teks spręsti, ar Vyriausybė, versdama skiepytis bei, kas dar baisiau, įvesdama skiepų pasus, nepažeidžia pagrindinių asmens laisvių ir žmogaus orumo. Ilgai sklaidžiau Konstituciją, bandydamas išsiaiškinti, kokiais straipsniais remiantis galima kreiptis į KT su tokiu „subtiliu“ skundu. Noriu tais atradimais pasidalyti su skaitytojais. Gal kas nežino, gal kam pravers.

„20 straipsnis

Žmogaus laisvė neliečiama.“

Tiesa, čia tik pati straipsnio pradžia, nes jis yra apie tai, kad negalima be priežasties sodinti žmogaus į kalėjimą.

Radau ir kitą tinkamą apibrėžimą:

„21 straipsnis

Žmogaus asmuo neliečiamas.

Žmogaus orumą gina įstatymas.“

Toliau išvardijama, kad draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žiauriai su juo elgtis, žeminti jo orumą.

Išsamus straipsnis, daug kas jame išvardyta, tačiau tiesiai nesakoma, kaip žmogaus laisvę ir orumą

užtikrinti, užgriuvus pandemijai. Todėl esama įvairių nuomonių. Išdėstysiu vieną iš jų.

Ligos kamuoja žmoniją nuo pat jos atsiradimo. Net beždžionės viena nuo kitos užsikrečia, o ką jau kalbėti apie mus, *homo sapiens*, apgyvenančius planetą vis tankiau. Žmonių populiaciją vis praretina visokie karai, užplūsta įvairios epidemijos, bet su jomis jau išmokome kovoti. Gyvenu palyginti ilgai, todėl dar prisimenu tokias visuotines vaikų ligas kaip kokliušas, poliomielitas, tymai, tuberkuliozė arba raudoniukė, kurias nugalėjo skiepai. Dabar kai kurie tėvai jau gali saugiai prieš juos protestuoti, neleisdami skiepyti savo atžalų. Tiesa, kai tik skiepų priešinkai įgyja „kritinę masę“, atrodytų, jau įveiktos ligos vėl atgyja, neseniai taip atkuto tymai.

Gal kokie penki procentai populiacijos visada yra nusistatę prieš bet kokią griežtesnę įstatymą ar instrukciją. Net keista, kodėl šūksniai apie asmens orumo pažeminimą nepasigirsta, kai šviesofore užsidega raudona lemputė, draudžianti važiuoti? Eismo dalyviai kažkodėl klusniai sustoja, nors taip irgi pažeidžiama laisvė važinėti, netrukdomiems eismo taisyklių. Dėl šių suvaržymų riaušės prie Seimo dar nekilo. Gal kils, jei dešinieji ilgiau išlaikys valdžią. Juk praeitą kartą protestuotojai daužė Seimo lan-

gus, pasipiktinę irgi dešiniųjų Vyriausybės nurodymu susiveržti diržus. Tada visą pasaulį buvo ištikusi ekonominė krizė, o dabar – vėl globali, bet medicininė. Dėl jos jau irgi bandoma rasti kaltus... Šie svarstymai nėra kokia nors sąmokslo teorija, tiesiog krinta į akis, kad skiepų priešininkai ankstesnės kairiųjų valdžios mitingais kažkodėl negąsdino, ramiai sėdėjo karantine.

Dabar susiklosčiusi situacija savaip primena seniai praėjusius laikus, kai taikytas *liberum veto* (laisvasis „draudžiu“ – taip verčiamas šis posakis iš lotynų kalbos). Priminsiu tiems, kurie užmiršo, – ši taisyklė turėjo skatinti demokratiją. Abiejų Tautų Respublikos seimui tekdavo stengtis įtikinti mažumą, nes visus sprendimus reikėjo priimti vienbalsiai. Kiekvienas balsas turėjo lemiamą galią, juo labiau kad visi bajorai atstovavo vietiniams seimeliams. Be to, manyta, kad taip kovojama ir su korupcija – net jei pavyktų papirkti seimo daugumą, visada atsiras nors vienas teisuolis, kuris sušuks *liberum veto!* Visų nepapirksi. Bajorai sergėjo savo laisvę, tvirtindami, kad saugo demokratiją nuo aboliutizmo.

Abiejų Tautų Respublikos seimas, išgirdęs šūksnį *liberum veto*, XVI a. persvarstė daugybę savo nutarimų, kol priėmė juos vienbalsiai. Tačiau jau kitame šimtmeityje išgarsėjo Trakų bajoras Sicinskis, 1652 m. neleidęs pratęsti seimo ir tokiu būdu panaikinęs visus jo priimtus nutarimus. Tas Trakų bajoras yra piktnaudžiavimo *liberum veto* teise pradininkas (prisiminkime Maironio „Čičinską“). Istorikai nustatė, kad po Sicinskio *liberum veto* nieko nenutarę išsiskirstė 26 Abiejų Tautų Respublikos seimai. Parlamentas tapo neveiksmingas, jo darbą pasidarė visai lengva sujaukti. Suklestėjo anarchija. Didėjo gretimų valstybių įtaka. Jų ambasadoriai papirkto daugumą seimų ardytojų.

Negalima sakyti, kad žlunganti valstybė nejuto pragaištingų *liberum veto* padarinių. Prieš pat pirmąjį Abiejų Tautų Respublikos padalijimą seimas 1767–1768 m. jau norėjo panaikinti laisvojo „draudžiu“ teisę, tačiau įsikišo Rusijos pasiuntinys. Net

pagrasino karu, jei bus atsisakyta *liberum veto* – Rusija ir tada „gynė“ demokratiją. Tiesa, tą pasiuntinį seimas apgavo, slapta nubalsavęs, kad sprendžiant ekonominius klausimus, *liberum veto* netaikomas. O visiškai šį principą panaikino 1791 m. Gegužės konstitucija, tačiau ji pati galiojo vos dvejus metus. Prieš ją balsavo 1793 m. seimas, ne tik sutikęs su antruoju valstybės padalijimu, bet ir vėl įteisinęs bajorų demokratiją. Dar po dvejų metų nebeliko nei valstybės, nei vietos, kur būtų galima sušukti *liberum veto!*

Paskutiniais Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo amžiais žmogaus laisvė, kurios apraiška buvo ir *liberum veto*, galiojo tik bajorams, sergėjusiems demokratiją. Dabar į politiką įsitraukia vis daugiau žmonių. Kiekvienas turi savo *liberum veto*. Neseniai Europos Žmogaus Teisių Teismas nagrinėjo keleto Čekijos šeimų skundą, kad valstybė verčia skiepyti vaikus. Teismas tą skundą atmetė. Jis kitaip suprantą asmens laisvę.

Dabar pasaulis kitoks, negu Abiejų Tautų Respublikos laikais. Žmonės tarsi paukščiai, kurie jau senokai platina mirtiną gripą didžiosiose pramoninėse vištidėse, skraido po visą pasaulį, kirsdami valstybių sienas. Skraiduolių nebesuvaldysi. Todėl epidemijos vis dažniau virsta pandemijomis. Čia nesusilaikysiu ir pajuokausiu: demokratija visame pasaulyje tampa decibelokratija – kas ką garsiau perrėks...

Kita vertus, faktas, kad epidemijos dinga, kai kam suteikia iliuzinį saugumo jausmą, atseit geriau, jeigu visiems blogai. Dauguma skiepijasi, o mažuma be paliovos šneka apie savo orumą, atseit nevalia jo žeminti vakcinomis, vis primena savo laisves ir teises, tarp kurių, matyt, yra ir teisė laisvai platinti virusą. Ačiū Dievui, esama ir kitaip manančių. Gal pacituosiu netiksliai, bet, atrodo, kažkoks liberalas yra pasakęs, kad vieno asmens laisvė apribojama ten, kur prasideda kito asmens laisvė.

Manoma, kad *liberum veto* buvo vienas iš veiksmų, XVIII a. paspartinusių Abiejų Tautų Respublikos žlugimą. Ar piktnaudžiaudami laisvojo „draudžiu“ principu, nepražudysime savo valstybės XXI a.? ■

Viktorija SINICYNA

ŠIŲ LAIKŲ VARGDIENIAI

Antano Obcarsko monospektaklis „Kas nužudė mano tėvą“

Jau sukauptas nemenkas literatūros archyvas, kuriame greta kitų temų atsiskleidžia ir sovietmečio kasdienybė. Kalbama apie ano meto patirtis, paprastų žmonių vargus, kuklų gyvenimą rakandų prikimštuose namuose. Gaila, bet kūrinių, tyrinėjančių skurdo nulemtą pasaulėžiūrą, nepagražintai iliustruojančių, kaip šiandien gyvena tie Lietuvos žmonės, kuriuos kamuoja nepritekliai, nėra.

Jaunas prancūzų rašytojas Édouard'as Louis, savo knygoje vaizduojantis šiuolaikinių vargdienių kasdienybę, skęstančią cigarečių dūmuose ir alkoholy-

je, atmosferą, pritvinkusią patyčių ir smurto, pelnė pripažinimą ne tik savo šalyje. Pirmąją knygą parašė, būdamas 21-erių, trečiąją – „Kas nužudė mano tėvą“ – išleido 2018 m.

Autobiografiniuose kūriniuose prisimena vaikystę, praleistą Šiaurės Prancūzijoje, Hallencourt'e, neturinčiame nei pusantro tūkstančio gyventojų. Postindustrinio miestelio kasdienybę pavaizdavo pirmojoje savo knygoje „Atsisveikinant su Edžiu Belegeliu“ (*En finir avec Eddy Belleguele*). Edis – tai pats autorius, 2013-aisiais oficialiai pasivadinęs Édouard'u Louis.

„Kaip užaugti Prancūzijos miestelyje, kai esi vargšas ir atrodai keistas (*queer*)“ – nelyginant realybės šou pavadinta *The New Yorker* publikacija apie Louis (*Growing up poor and queer in a French village*). Rašoma, kiek stiprybės reikėjo, bandant priprasti prie skurdo ir ištverti žiaurumo apsuptyje. Aplinka spaudė būti vyriškam, tokiam kaip visi. Jautrios prigimties homoseksualus jaunuolis turėjo apsimitinėti ne tik prieš kitus, bet ir prieš savo šeimą.

Vis dėlto jam pavyko ištrūkti iš toksiškos aplinkos – didmiestyje baigė sociologijos mokslus, dalyvauja

Édouard Louis. „Kas nužudė mano tėvą“. Režisierius Antanas OBCARSKAS. Monospektaklyje vaidina aktorius Gediminas RIMEIKA

politinėse akcijose, karštai palaiko „Geltonąsias liemenes“ – yra vienas iš šio protesto judėjimo aktyvistų. „Kas nužudė mano tėvą“ – tai autobiografinis dalijimasis intymia patirtimi. Šį Europos teatruose pastaruoju metu dažnai inscenuojamą kūrinį režisierius Antanas Obcarskas pastatė Lietuvos nacionaliniame dramos teatre. Monospektaklyje vaidina aktorius Gediminas Rimeika.

Pagrindinis herojus neslepia homofobinių, rasistinių savo tėvo pažiūrų ir neigiamo nusistatymo prieš viską aplinkui. Louis nekaltina tėvo už tai, bet ir neteisina, tiesiog piešia portretą žmogaus, kuris toks tapo, nes yra viena iš daugybės aukų, – netoliaregiška šalies politika nors ir neatėmė iš jų laisvės, bet įkalino skurde.

Rimeika labiausiai susitapatina su tekstu tose vietose, kur kalbama apie šalto, nykaus, keistai suprantamo vyriškumo primetimą. Tėvas yra užsidaręs savyje, nejautrus aplinkiniams, todėl ir sūnui kala į galvą, kad vyrams nevalia verkėti. Nepasakoja apie save nieko, slepia net ir tai, kad jaunystėje mėgo šokti, – atvirumas, tėvo manymu, sugriautas jo autoritetą sūnaus akyse, nors šis kaip tik ieško mažų tikro džiaugsmo blyksnių, jautraus žmogiškumo pasireiškimų. Griežta vyriškumo samprata, įsigėrusi tėvui į kraują, savaip padeda išgyventi neišbrendamo skurdo sąlygomis.

Lygiai taip iškraipomas ir moteriškumas, kurio supratimas vulgarus iki koptumo. Mažoms mergaitėms mamos liepia eiti į kiemą ne su treningais, bet su sijonais, nors jos nori bėgioti, karstyti po medžius. Tikrai ne demonstruoti savo „mergaitiškumo“, kurio konotacijų paprasčiausiai dar nesupranta. Kokia tu mergaitė, jei nesišukuoji plaukų, lakstai pasišiaušusi, nuskusim plikai ir atrodyti kaip berniukas, – bara tėvai. Nekalti, banalūs pamokymai? Tačiau jie, kimšte kemšami į galvą, įdiegia menką savivertę, ima perse-

„Kas nužudė mano tėvą“. Monospektaklio scena

kioti slegianti baimė ir gėda, kad neatitinki visuomenės nustatytų standartų.

Tokio pobūdžio gėda juntama ir viename iš spektaklio epizodų. Namuose susirenka svečiai, pagrindinis personažas – teksto autorius – suburia vaikų kompaniją ir surengia koncertą, kad patys pasilinksmintų ir patrauktų tėvų dėmesį. Kai vaikų būrys svetainėje pradeda pasirodymą, Edžio tėvas iš gėdos nuleidžia akis, negali net žiūrėti į sūnų, bet ne dėl to, kad vaikai išdykauja. Nepasitenkinimas kilo jau anksčiau, nuo tada, kai ėmė ryškėti vaiko charakteris, būdo bruožai. Pastebėjo, kad berniukas ne toks kaip kiti bendraamžiai, nevyriškas, elgiasi mergaitiškai.

Nors monospektaklyje stipriausiai pabrėžiami neišsipildę tėvo lūkesčiai, neįkūnyto vyriškumo tema, mane labiausiai sudomino tekste atskleidžiamas darbo klasės mentalitetas, persekiojančios baimės ir su(si)varžymai, giliai įsirežę vidiniai kompleksai. Dėl jų pašlyja ne tik tėvo ir sūnaus santykiai, kliba visa šeima, kol galiausiai išyra. Graudžią viltį, gal kada nors gyvenimas pagerės, iliustruoja epizodas, kai Louis tėvas netveria džiaugsmu dėl vargingoms šeimoms pridurto šimto eurų, nori tinkamai tą „dosnų“ priedą atšvęsti: važiuokime į paplūdimį, – siūlo namiškiams.

Vaizdžiai aprašoma, kaip tėvas fabrike susižeidė nugarą. Gijo ilgai, sunkiai. Dėl prastos mitybos atsirado virškinimo bėdų. Kaip tyčia, tuo metu valdžia nusprendė kone perpus nurėžti kompensuojamųjų vaistų sąrašą. Nepaisant užuominų į nužudymą, autoriaus tėvas, kurio vardas taip ir nepaaiškėja, sulaukęs penkiasdešimties nėra miręs, bet smarkiai suluošintas toli gražu ne perkeltine prasme – sunkus fizinis darbas nualina ne vien dvasią, bet pakerta ir kūną. O sulaukti pagalbos, kad potrauminė egzistencija palengvėtų, tiesiog nėra vilčių. Nėgana to, netrukus jis buvo priskirtas dykaduonių kategorijai, kuri, anot valdžios, sėdi dirbantiesiems ant sprando. Sveikatą praradusiam tėvui teko grįžti į darbą.

Kaip paprastų žmonių gyvenimą sugriauna netinkami politiniai sprendimai, atskleidė ir dar vieno prancūzų rašytojo Michelio Houellebecqo knyga „Serotoninas“. Joje aprašyta, kaip vargsta Prancūzijos žemdirbiai. Smulkiuosius ūkininkus vis agresyviau išstumia agrokoncernai, nes šalies Žemės ūkio departamentas pataikauja stambiesiems žaidėjams. Situacija primena tą, kurią Johnas Steinbeckas kadaise aprašė „Rūstybės kekėse“: žmonės iš gimtinės išvaro bejausmiai bankai ir galingi traktoriai – progreso pranašai.

Tekste, o ir spektaklyje, kaltinimų valdžiai netrūksta. Atrodytų, nieko čia ypatinga – juk visur visada ir dėl visko kalta valdžia. Bet ugnį pakursto konkretūs sprendimai, tam tikriems sluoksniams virtę nuosprendžiais. Rašytojas nesižarsto tuščiais kaltinimais, dokumentuoja, kaip ignoruojami tie, kuriems labiausiai reikia paramos. Atotrūkis tarp vargšų ir turtingųjų baises ne tiek pats savaime, kiek todėl, kad tokia žeminanti socialinė atskirtis valdžiai akių nebedo.

Tekste kaltinimai įvardijami konkrečiai. Spektaklyje tų valdininkų pavardės išskyla raudonų raidžių projekcijos pavidalu. Tai kulminacinis taškas, nes ir knygos pavadinimas, ir jos pradžia sufleruoja, kad Louis užrašyti prisiminimai kryptingai veda įvardijimo, deklaracijos, įrodymo, išrišimo link. Pateikiami intymūs, bet svarūs argumentai, atvedę prie asmenų, kurių pavardės, metaforiškai tariant, užrašytos krauju.

Ore tyro ir asmeninės atsakomybės klausimas. Galėtų kilti įtarimas, kad knygos autorius visą kaltę suverčia valdantiesiems, paspendusiems socialinius spąstus, ir turtuoliams, išnaudojantiems vargšus. O fizinio ir psichologinio smurto prieš artimuosius nevengiantis, alkoholiu piktnaudžiaujantis tėvas – tik nekalta viso to auka. Tačiau Louis neteisina savo tėvo už blogus poelgius ir skausmą, suteiktą jam ir jo motinai. Knygoje „Atsisveikinant su Edžiu Belegeliu“ detalai aprašė, kaip tėvas smurtavo prieš kitus. Pasakojimas „Kas nužudė mano tėvą“ atskleidžia, kokį smurtą patyrė jis pats. Čia ne teisinimas, atseit, va, tėvo būta žiauraus, bet supraskime, kad ir jis daug iškentėjo. Remdamasis savo tėvo pavyzdžiu, jaunas, sudėtingo likimo rašytojas į viešumą iškelia visų vargstančiųjų kasdienybę.

Atskleidžiamas ir tam tikras vidinis tėvo lūžis – atsiranda prošvaistė, kad jis bando suprasti sūnų, liaujasi piktintis aplinkiniais, juk ne jie kalti dėl žlugusio šeimos gyvenimo. Mąstymo poslinkį pabrėžia ir pats Louis, viename interviu tvirtinęs, kad svarbu suvokti skirtumą, ar „*kenčiu dėl klasinio smurto, kastoms priylgstančios sistemos*“, ar „*dėl migrantų, moterų ir homoseksualų*“? Atrodo, Édouard'o tėvas ilgainiui ėmė teisingai suprasti šį klausimą. Interviu pavadinimas irgi iškalbingas – „Kodėl individuali atsakomybė taikoma tik vargšams?“¹

Rašytojas imasi šauklio vaidmens, ragindamas prabilti nutildytus šiandienos vargdienius. Į „Geltųjų liemenių“ judėjimą susibūrę sunkaus darbo ir nepriteklių iškamuoti žmonės, kurių viešumoje dažniausiai nematome. Skiriamuoju ženklu pasirinkę ryškias darbo saugos liemenes, jie protestuoja prieš vadinamojo elito godumą ir egoizmą, prieš valdančiųjų abejingumą. Aklas įniršis neduoda nieko gero, bet racionaliai išreikšti savo nevilgtį, socialines nuoskaudas ir pyktį būtina. ■

¹ Louis Edouard. *Why is Individual Responsibility Only for the Poor?* [interaktyvus]. France: Jacobin. 2022. Prieiga internete: <https://www.jacobinmag.com/2022/01/edouard-louis-interview-working-class-politics>

„POLITINĖ arba ESTETINĖ KONJUNKTŪRA – MENO ŽUDIKAS“

*Su režisieriumi Gyčiu PADEGIMU
kalbasi Elvina BAUŽAITĖ*

Klaipėdos valstybiniame muzikiniame teatre vasario 25, 26, 27 d. įvyks Antoníno Dvořáko operos „Undinė“ premjera (režisierius Bernardas Gytis Padegimas, muzikos vadovas Tomas Ambrozaitis, scenografė ir kostiumų dailininkė Birutė Ukrinaitė, choreografė Aušra Krasauskaitė).

Elvina Baužaitė. *Dvořáko „Undinė“, sukurta 1901 m., yra viena sėkmingiausių čekų operų. Libreto autorius Jaroslavas Kvapilis rėmėsi Jaromíro Erbeno ir Boženos Němcovos pasakomis. Kuo Jums patraukli šio kūrinio koncepcija?*

Gytis Padegimas. Labai mėgstu klajoti nepažįstamų ar mažai pažįstamų miestų gatvėmis, dažnai be jokio plano, paklusdamas atsitiktinumams. Prieš keletą metų Prahoje užklydau į Dvořáko namą-muziejų ir praleidau ten gerą pusdienį. Aišku, šį čekų kompozitorių žinojau ir anksčiau, bet autentiškoje jo gyvenimo ir kūrybos aplinkoje, skambant muzikos įrašams, pajutau slaviškų intonacijų ir didžiosios europinės tradicijos dermę. Na, o archetipinis, iš amžių glūdumos išniręs siužetas apie nenumaldomą Undinės troškimą ir tragiškas pastangas „įsižmoginti“ sužadina kažkur giliai sąmonėje slypintį gaudulį, kad harmonija su gamtiškuoju pasaulium, žmonėms, jį pavergusiems ir egoistiškai išnaudojantiems, jau nieko nebereiškia...

Pagal slavų mitologiją Undinė yra vandens dvasia-deivė, gyvenanti ežere ar upėje. Ši samprata artima ir

mums, žvelgiant iš pagoniškos perspektyvos – tai laumė ar tiesiog mitinė vandens būtybė. Ką Jūs siekiate atskleisti šiuo pastatymu?

Aktyviai sekdamas visuomenėje vykstančius procesus, pagal galimybes juose dalyvaudamas, niekada nesistengiau aktualijų tiesiogiai perkelti į kūrybą. Tiesa, dar priešąjūdinius laikais kartu su kolegomis ir žymiais mokslininkais pilnutėlėje tuometinių Vilniaus Profsąjungų rūmų salėje pristatėme daugybę dokumentinių-meninių spektaklių, bylojančių apie žalą, daromą gamtai. Ko esame prisidirbę, rodo grėsminga klimato kaita. Man visada buvo labai svarbi gamtos saugos, aplinką tausojančios gyvensenos tema. Kauno dramos teatro Mažųjų scenų kieme su savo aktorių kurso debiutantais 1998 m. pastačiau Antano Jasenos miuziklą, sukurtą pagal Lesios Ukrainkos dramą „Girių giesmė“. Tyrinėjome pavojingą antropoceno fenomeną.

Dabar, kai žmonijos santykiai su gamtine aplinka, kurioje per amžius egzistuojame ir kurios nesaugodami patys neišliksime, katastrofiškai komplikavosi, „Undinė“ yra tinkamas kūrinys aštriai gvildinti šią

temą ne publicistiniu, ne dokumentiniu, o gilesniu – archetipiniu ir psichologiniu lygmeniu. Svarbus ir kitas aspektas – operos herojės pastangos pakeisti savo tapatybę leidžia iš netikėtos pusės pažvelgti į irgi „degančią“ migrantų problematiką.

Undinė, norėdama būti su savo mylimuoju, sausumos gyventoju, atsisako ne tik tapatybės, sutinka paaukoti net savo balsą, tampa nebyle. Ką Jums reiškia balsas, galimybė kalbėti?

Balsas yra savasties dalis. Teatre, ypač operoje, tai viena svarbiausių išraiškos priemonių, meninės informacijos perdavimo būdų. Kadaiše Jaunimo teatre stačiau garsiąją Jeano Cocteau dramą „Žmogaus balsas“. Tembras, intonacijos, obertonai atskleidžia žmogaus sielos paslaptis, todėl šiek tiek keista, kad operos kūrėjai Undinę „užčiaupę“, priversdami tylėti kone trečdali operos laiko. Tačiau labai įdomu su solistėmis ieškoti, kaip šias nebylias scenas išreikšti kūno kalba, atidžiai įsiklausant į muziką.

Kaip konkrečiai derinate muzikos ir sceninio istorijos pasakojimo linijas?

Operos pastatymas man visada yra ir džiaugsmas, ir išbandymas. Vis prisimenu režisieriaus Adolphe'o Appie kadaiše pasakytus žodžius: „Muzika mums vienintelė kelrodė žvaigždė.“ Stengiuosi, kad ir mane, ir visą komandą neštų gyvybinga jos tėkmė. Režisuodamas dramos kūrinius, noriu kaip šiuolaikinis žmogus kalbėti amžininkams suprantama meno kalba apie dabarties problemas ir galimus jų sprendimus. Dramą galima kupiūruoti, permontuoti, dekonstruoti tekstą, maksimaliai kaitalioti ritmiką, net suteikti kitokias prasmes. Opera to neleidžia. Kūrybinę fantaziją, režisūrinę saviškę riboja, drausmina griežta muzikinė struktūra, matematiškai tikslus muzikinis ir literatūrinis audinys, kurio savavališkas išardymas negailestingai keršija spektaklio kūrėjams. Jaučiuosi taip, tarsi spręščiau matematikos uždavinį, ieškodamas teisingo atsakymo.

Statant „Undinę“, manyčiau, svarbu nepasiduoti jos „pasakiškumo“ vilionėms, nepasiklysti tarp įdiegtų ir paslaugiai siūlomų operinės šio nuostabaus kūrinio

interpretacijos šampū. Na, o atsižvelgiant į tai, kad Klaipėdos valstybinis muzikinis teatras jau daug metų yra benamis, taigi repetuoja sudėtingomis sąlygomis, prisidėjus dar ir slegiančiam pandeminės situacijos neapibrėžtumui, iššūkių netrūksta. Matydamas, kaip atkakliai šis teatras kelia aukštyn profesionalumo kartelę, kaip sėkmingai susidoroja su uždaviniais, atrodytų, net neįveikiamais dabartinėmis jo egzistavimo aplinkybėmis, manau, sutelktomis pastangomis kūrėjų komanda sėkmingai „atplauks“ į premjeros „uostą“.

Vis ryškesnė tendencija kurti ir pateikti operą kaip įspūdingą sceninį reginį, galima net sakyti, kad ima dominuoti scenografija. Kokios vizualinės koncepcijos siekiate? Papasakokite apie bendradarbiavimą su scenografe, kostiumų dailininke Birute Ukrinaite.

Daug režisierių, kuriems teatre svarbiausia saviraiška, grumdamiesi su griežtais profesiniais operos žanro reikalavimais, eina lengviausiu keliu – operos veiksmą perkelia į visai kitą epochą, kitą aplinką, dažniausiai į šias dienas. Manau, jau daug kam pabodo vokiečių operos teatro bendrybe tapęs Richardo Wagnerio tetralogijos „Nibelungų žiedas“ dievų „perkraustymas“ į garažus, fabrikus, projektavimo biurus. Vyriausiasis dievas Votanas, aprengtas purvinu kombinezonu, stovintis tepalų baloje ir sukinėjantis veržles, dar ne aukščiausia tokių operos kūrėjų fantazijos viršūnė. Nemanau, kad madingi šampai kuo nors geresni už ankstesnius. Šablonai, nesvarbu, seni ar nauji, tarnavimas vienadienei politinei arba estetinei konjunktūrai visais laikais buvo ir yra meno žudikas. Dažnas operos mėgėjas, įsijungęs Mezzo kanalą ir pamatęs, sakykime, kaip „Lohengrine“ žygiuoja kariai, kokius ką tik rodė naujausia žinių laida, užsimerkia ir klausosi vien muzikos. Bet kai scenoje pamatau ir „tradicinį“ operos pastatymą, susidomėjęs žiūriu vos pirmąsias kelias minutes, nes padvelkia vaikystės teatro nostalgija. Greitai pajuntu, kad tas neva „klasikinis“ pastatymas visiškai neorganiškas. Mūsų dienomis net ir muziejai neapsiriboja vien eksponatų išdėstymu, atveria netikėtus jų eksponavimo kontekstus, įvairiais būdais aktyvindami žiūrovų vaizduotę.

Su scenografe Birute Ukrinaite (beje, mūsų pirmas bendras kūrinys buvo jau minėta „Girių giesmė“) dirbame lyg iš dviejų skirtingų pusių. Aš, daug metų besigilinantį į teatro istoriją, išstudijuojau statomo kūrinio sukūrimo istoriją, kontekstus, kūrybines autorius intencijas. Birutė, puikiai išmananti šiuolaikinių vizualiųjų menų kalbą, daugiau intuityviai ieško šiandieninių sceninės kūrinio raiškos atitikmenų. Be abejo, sukaupia informacija, pirmaisiais meniniais vaizdiniais dalijamės, aptariame tuos kūrinio aspektus, kurie jaudina mus asmeniškai.

Pirmieji pokalbiai apie „Undinę“ vyko Dzūkijos miške, mano sodybos pavėsinėje, ant tiltelio ežere. Birutė, ieškodama tinkamo įvaizdžio, kūrybos tikslais atsargiai nuskynė vieną vandens leliją ir pavertė ją nuostabiu vėriniu. Tokie pokalbiai, nuoširdus bendravimas padeda atsirasti bendram supratimui, nusi-gludina požiūriai, nuomonių skirtumai, sutariama dėl bendro vardiklio.

Undinė yra vandens dvasia, o ką Jums asmeniškai reiškia vanduo? Apskritai kuri iš gamtos stichijų Jums artimiausia?

Remdamasis kūrybiniu Michailo Čechovo metodu, su aktoriais, su studentais dažnai atlieku pratimą, susiejantį archetipines gamtos stichijas, – tai sužadina fizinę ir dvasinę energetiką. Esame laiminga šalis, kad turime tiek daug įvairiausių vandens telkinių, tačiau dar nepakankamai vertiname tiek juos, tiek vandens užtikrinamą gyvybės versmę.

Štai dabar rašau šias eilutes, o širdį skauda, kad ir vėl išsilieję teršalai nuodija Danės upę. Tas siauras Baltijos jūros ruoželis man šventa vieta nuo vaikystės. Vasaros kelionių į Palangą, juolab į Kuršių Neriją, kur lankytis reikėdavo specialaus leidimo, ištikus metus laukdavau lyg žygio į Pažadėtąją žemę. Todėl ir dabar net mintis apie giliavandenį uostą, tiltą į Neringą ar namus, statomus kopų zonoje, mane žeidžia iki širdies gelmių.

Didžiausia ramybė ir palaima užplūsta, kai giedrą vasaros dieną, plūduriuodamas Dzūkijos ežerėlio viduryje, iš visų pusių matau su vandeniu susiliejančią miško liniją, aukštai vaiskumoje sklandantį vanagą...

Reta ir įkvepianti susilieji su gamta akimirka.

Geležinei uždangai griūvant, stačiau kelis spektaklius Zalcburge, su kolegomis daug keliavau po Austriją. Pamatęs ežerą, prašydavau sustoti ir bent trumpam į jį išokdavau. Maudžiausi net paslaptینگame Toplicės ežere – legenda byloja, kad ten nuskandinti Trečiojo Reicho lobiai, kurių ieškoma iki šiol... Ežerus, vandenį myliu gal todėl, kad pagal Zodiaką aš, kaip ir vienas iš „Undinės“ veikėjų, esu Vandenis, nors Vandens pirmapradis ženklas yra ugnis. Su ja asocijuojasi mano pavardė (juokiasi)...

Visą gyvenimą paskyrėte teatro menui, o kaip apibūdintumėte savo paties vaidmenį?

Nemanau, kad gyvenimo kelią ir savo vaidmenį tame kelyje pasirenkame visiškai sąmoningai. Turbūt visada tai laisvos valios, Apvaizdos ar likimo slėpinių, prigimties, laiko bei vietos diktuojamų aplinkybių, padedančių arba trukdančių atsitiktinumų derinys, dažnai skausmingas ir prieštaringas. Gal nuskambės patetiškai, tačiau aš, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio žodžiais tariant, pasaulį suvokiu „kaip didelę simfoniją“. Visada ieškojau jame savo vietos, nestumdydamas kitų, bet ir nesizēmindamas, stengiausi kalbėti savo balsu, kad ir kaip būtų sunku, dažnai net neparanku tą daryti. Kas ir kaip pavyko ar nepavyko, ne man spręsti, tačiau pridursiu, kad už viską, kas gyvenime ir mene buvo tikra, sumokėjau, o ir dabar dar moku aukščiausių kainą.

„Undinės“ Ragana negailestingai primena keletą amžinų tiesų: „Žmogus, matyt, jau taip sutvertas, kad susitepęs pralietu artimojo krauju, tuoj pat girtėja.“ „Žmonės kovoja su gamta, ryšius su jos šaknimis sutraukė.“ Kuo ilgiau gyvenu, tuo mažiau iliuzijų lieka apie šviesią ir gerą žmogaus prigimtį, tačiau labai norisi tikėti proto ir tos menkos dieviškumo kibirkšties, vis dar žybsinčios žmogaus sieloje, pergale, kuri leistų atitraukti ginklą savo artimajam nuo smilkinio, o kirvį – nuo medžio šaknų. Sau palinkėčiau, kad per tą laiką, kuris man liko, nepritrūkčiau jėgų nešti nei savo šviesos, nei savo kryžiaus.

Dėkoju už pokalbį.

DIENOS SAPNAI SU LEGENDOMIS IR VAIDUOKLIAIS

Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė (g. 1962) pernai gruodį Vilniaus dailės akademijos parodų salėse „Titanikas“ surengė išpūdingą ir provokuojančią parodą „Pripučiamas muziejus“. Tai ne kūrybos retrospektyva, buvo eksponuojami paveiksliai, sukurti per pastaruosius penkerius metus. Toks apsisprendimas neatsitiktinis – viena aktyviausių Kauno meno scenos

dalyvių laikosi nuostatos, kad veržlus paieškų procesas daug svarbesnis negu nueito kelio apžvalga.

Kūrinius sieja muziejaus tema, kurios pasirinkimą lėmė intelektualiniai dailininkės interesai ir gyvenimo būdas. Ji aistringai domisi meno istorija, stengiasi apžvelgti kuo daugiau muziejų įvairiose šalyse. Paveikslių ikonografija liudija, kad universalumui suteikiamas subtilus asmeninės patirties ir emocijų atspalvis.

Vienas iš parodos leitmotyvų – įvairaus pobūdžio kolekcijos. Įžangoje – tablo „Muziejinis rinkinys“ (2021), čia autentiškus archeologinius radinius papildoma nutapyti eksponatų atvaizdai.

Panašią temą varijuoja frizas „Kolekcija“ iš penkių nedidelių paveikslių. Autorė pasakoja ne tik apie tai, kokį inspiruojantį poveikį daro muziejų rinkiniai, bet ir apie skirtingoms epochoms priklausančių artefaktų gausą. Eksponatų skaičius auga nesustabdomai, prie to prisideda ir pati Vaitkūnienė, tapydama, dėtydama studentams, būsimiesiems kūrėjams. Būtent iš čia kilo ironiška „Pripučiamo muziejaus“ idėja.

Ekspozicijos pabaigoje šalia paveikslo, kuriame nutapytas pripučiamas muziejus, instaliuota jo materializacija. Vaikų žaidimams skirta pripučiamą pilį čia paversta pagal poreikius išdidinamo muziejaus metafora. Bet išleidus orą, statinys subliūkšta...

Aušra VAITKŪNIENĖ. Pripučiamas meno muziejus. 2021

Aušra VAITKŪNIENĖ. Žiema. Vincentas išėjo tapyti. 2021. Drobė, aliejus; 140 x 200

Aušra VAITKŪNIENĖ. Rožytė, pavasaris ir Vaiduoklis. 2020. Drobė, aliejus; 200 x 420

Aušra VAITKŪNIENĖ. Didžioji galva. 2021. Drobė, aliejus; 200 x 140

Instalacijas Vaitkūnienė pasitelkdavo ir anksčiau, jos papildė parodas „n gyvenimas“ (1999), „Riba. Kitas pasaulis“ (2000), „Įpročiai“ (2002), „Išvyniotos istorijos“ (2003), „Būk ramus“ (2004). Erdvėje instaliuodavo pertvaras iš šiaudų, iš medžio lentų. Šįsyk natūralias medžiagas pakeitė sintetinėmis ir pasirinko vieną didžiulį objektą, kuris tarsi pokštas sutrikdo ekspozicijos rimtį, tapdamas finaliniu iššūkiu.

Muziejinių kolekcijų tema glaudžiai siejasi su kūrybinio įkvėpimo paslaptimi. Vaitkūnienė rašo: „*Ieškau dabarties ir praeities laiko lydinių, spalvos virptelėjimo, kurį pajutus galima nukeliauti prisiminimų labirintais, svajoti ar vytiš tai, ką esame patyrę, bet jau pamiršę. Galbūt paveikslai yra tam tikros jungtys tarp kažko, ko aš nežinau, tik nujaučiu.*“

Svarbus vaidmuo šioje parodoje tenka paveikslams, įkvėptiems įžymių tapytojų: Vincento van Gogho, Paulio Gauguino, Edvardo Muncho, Francis'o Bacono šedevrų. Autorė nesirenka dabar populiaraus apropiacijos metodo, kai žaidžiama citatomis, bet drąsiai interpretuoja originalus, nuo jų nutoldama. „Riksmo aidas“ (2019) provokuojamai transformuoja Muncho šedevrą, kurio visuotinis populiarumas nuslopina riksmo skausmą. Vietoj žmogaus, kuris išrėkia savo neviltingą ir baimę, čia nutapytas sustingęs polichrominis medinis spragtukas.

Paveiksle „Tamsus debesis. Kur tu esi, kur tu eini?“ matome autorės sodybą Dzūkijoje – iš sodo, vešnio ant slėnio atbrailos, atsiveriantis vaizdas stebina egzotiškais Taičio džiunglių peizažo bruožais. Žalumos fone iš nugaros nutapyta kresnos moters raudonu rūbu figūrėlė gali būti tiek Gauguino laikų personažas, tiek ir pačios autorės *alter ego*. Paveikslas „Žiema. Vincintas išėjo tapyti“ (2021) – tai dedikacija tapytojui Arūnui Vaitkūnui, netikėtai anksti mirusiam dailininkės vyrui. Pietų Prancūzijos peizažą, užlietą saulės, čia pakeitė pamiškė, užklotą pusnimis, bet išlieka tos pačios temos apie tapytojo pašaukimą ir egzistencinę kelionę. Balto sniego fone raudoni krūmų stagarai primena krauju pulsuojančias arterijas, o pilka tapytojo figūrėlė ir jos metamas šešėlis netenka materialumo. Stiprėja paslapties pojūtis.

Šie ir kiti ciklo paveiksai, pavyzdžiui, „Tylos siena“ (2019–2020), yra dramatiškai romantiški pasakojimai apie egzistencijos prasmę, kūrybos polėkį, mylimo žmogaus praradimo skausmą, vienvėdį...

Antikinių skulptūrų motyvai pabrėžia ryšį su klasikiniu menu. Tokių aluzijų buvo gausu jau 2019 m. parodoje „Pamiršto laiko pavėsyje“. Tuščiose istorinių Europos parkų alėjose, tarp vešlių, taisyklingai apkarpytų želdinių išnyra dekoratyvios antikinės skulptūros, puošnūs fontanai, vartai, nebyliai liudijantys praėjusias epochas. Nostališkiškai romantišką nuotaiką retkarčiais trikdo pavieniai šaržo inkluzai. Dramatiškiau ir groteskiškiau šiomis temomis tapytoja improvizavo cikle „Pamirštas saulės kraštas“ (2019): „*Marmurinės nebylios galvos mena prarastą harmoniją, nutrūkusį ryšį su gamta ir savastimi.*“

Antikinės skulptūros įkvėpė ne vieną tiek XX a., tiek ir šiuolaikinį dailininką, tarp jų metafizinės tapybos atstovą Georgio de Chirico, neoekspresionistą Stefaną Szczesny...

Tokių statulų gipsinės kopijos, naudojamos kaip mokymo priemonė, Aušrą lydi nuo pat Kauno dailės mokyklos, vėliau studijų Vilniaus dailės institute. Vaitkūnienė, tapusi Vilniaus dailės akademijos Kauno fakulteto profesore, Tapybos katedros vedėja, ir toliau yra glaudžiai susijusi su akademistinėmis tradicijomis, bet dabar jau leidžia sau kritiškai jas reflektuoti.

Tarp pagrindinių šios parodos eksponatų – paveiksai, skirti vienai iš šiuolaikinių Vilniaus legendų: „*Mėgstu vaikščioti po miestą, stebėti. Jei reikėtų įvardyti, ką stebiu, nieko konkrečiau negalėčiau pasakyti, tai lyg dienos sapnas. Vėliau neįsisąmoninti vaizdai įgyja aiškius kontūrus, atsiranda spalvos, idėjos, dar vėliau – formos. [...] Mane senokai domino Rožytės personažas. Prisimenu ją nuo studijų laikų. Tai žmogus-iliuzija. Aki traukdama nepaprastai spalvingais apdarais, sukurdam aplink save puošnumo aurą, pati buvo nepažini ir paslaptinga...*“ Tapytoja, savo heroje pasirinkusi tikrą asmenybę, surežisuoja siutaciją, kuria scenovaizdį, tikroviškos detalės atmiešiamos fantastinėmis.

Drobėje „Rožytė ir karūna. Žiema“ (2019–2020) dėmesys sutelkiamas į portretą. Puošnaus galvos apdan-

galo įrėmintas, ryškiai, sceniškai nudažytas veidas nušviestas šypsenos. Karūną iš nematomo asmens rankų Rožytė priima su džiaugsmu, bet oriai. Ji visada jautėsi šio miesto karalienė. Pilkas fonas dar labiau pabrėžia personažo ir karūnos ryškumą. Bet išryškėja ir gilios veidą išvagojusios raukšlės, kurių neįstengia paslėpti butaforinis grimas. Atsiskleidžia slepiamas pažeidžiamumas, kamuojanti liga, nelengvas likimas, kuriam narsiai priešindamasi herojė įsikūnijo į keistą personažą.

Trijų dalių kompozicija „Rožytė, pavasaris ir vaiduoklis“ – besąlygiškas himnas Vilniaus klajoklei. Nors ji savąja scenos aikštele pavertė Senamiesčio gatves ir aikštes, tapytoja perkėlė heroję į gamtos prieglobstį. Žaliuojantys kloniai – tarsi nuoroda į apylinkes, iš kurių Rožytė kasdien atvykdavo į sostinę, bet ši erdvė asocijuojasi ir su rojaus sodais.

Kompozicijos centre – Rožytė visu ūgiu, pati viena įkūnijanti šventinę karnavalo procesiją. Atidžiai ištaipytos kostiumo detalės. Mažytė vyriškio su rože rankoje figūrėlė lieka anoniminė. Drobėje iš dešinės – nutapytas Rožytės portretas, o trečioje dalyje – peizažas su išnyrančiu vaiduoklio siluetu. Klaidinantys labirintai tarp realybės ir fikcijos lemia, kad impulsyviai nutapyti vaizdiniai prisideda prie legendos tęsinio, nors herojė jau iškeliausi Anapilin...

Vaitkūnienės tapybai visada ypač svarbi gamta. Ankstyvuojų periodu dailininkė tapė pasikartojančius upelio, šaltinio dugno, miško paklotės motyvus, derindama regimuosius išpūdžius su abstrakčiais vaizdiniais. Kone monochrominiai raibuliuojantys paviršiai atrodo skaidrūs, permatomi, tačiau lengvai sudrumščiami. Pasak Rasos Andriušytės, tai „*niuansuota koloristinė tapyba. Bet koloristiniai sprendimai nėra galutinis tapytojos tikslas, jie siejami ne tiek su estetinė spalvos funkcija, kiek su psichologine ir meditacine. Spalva jai asocijuojasi su būrimu, o tapyimo procesas yra tarsi tam tikros apeigos.*“

Ilgainiui keitėsi ir pasaulėjauta, ir koloritas, ir tapyimo maniera. Lyriškas kontempliacijas persmelkė prieštaringos nuotaikos. Plokščias erdvės vaizdavimas užleido vietą giliam, daugiasluoksniam, skaidrūs, artimų spalvų tonai – tirštiems ryškių, kontrastingų

spalvų deriniams. Eglynų, beržynų, žvaigždėto dangaus, jūros panoramose atsiranda svetimkūniai – geležinkelis, vėjo malūnas, karuselė, apžvalgos ratas. Virš miško tankmės bauginamai pakimba sunkus mėnulio pilnaties diskas, stūkso raganos Marulės namelis, užgesusių krosnių griuvėsiai, gundomai veša nuodingi grybai. Svarbus vaidmuo tenka dinamiškam ritmui. Tie peizažai sklidini paslapties, net grėsmės, nežinomybės...

Dailininkė tyrinėja ir apleistus Kauno priemiesčius. Nutapė Šančiuose, senų kareivinių, kur dabar įsikūrusios dailininkų dirbtuvės, kieme ant virvės padžiautas pėdkelnes, it sąvartyne suverstus rakandus, žaislus, primityvias kepsnines, sukiūžusius statinius... Šiurkštūs paveikslų motyvai paryškunami disharmoniškais spalvų deriniais, drastiškais potėpių štrichais.

Net jeigu žmonės nėra vaizduojami, apie jų nuotaikas, baimes, gyvenimo būdą daug pasako daiktai, pati gamta.

Parodoje „Pripučiamas muziejus“ peizažo vaidmuo šešėlinis, tačiau vis tiek svarbus, nes kuria emocijų foną. Įspūdingoje drobėje „Varteliai tujose“ (2017) ankstesni baugūs miško tankmių vaizdai subtiliai derinami su saulės užlietais parkais.

Vaitkūnienė mėgsta didelius formatus, juokauja, kad taip elgiasi dėl savo mažo ūgio. Šie paveikslai sudaro dip tikus, triptikus arba monumentalias muziejines istorinių stilių kompozicijas, primenančias frizus. Taigi sąvokai *muziejus* suteikiamas dar vienas žaidybinis atspalvis.

Kartu su didelėmis drobėmis eksponuojami mažo formato paveikslai – etiudai, eskizai, laikytini savarankiškais kameriniais kūriniais. Inspiracijų šaltinis – simboliniai įvaizdžiai („Širdis, peilis ir ryšulėlis“, 2018), artimiausia buitine aplinka („Pavasaris ir krosnelė“, 2021), kartais peizažai supinami su mitais („Sodas. Mitologinis motyvas“, 2021). Mažos drobės nutapytos dar impulsyviau – tą lemia itin drąsus motyvų fragmentavimas.

Aušra Vaitkūnienė ištikima 9-ajame dešimtmetyje susiformavusiai neoekspresionistinei kryptčiai. Išskirtinai atidi spalvoms ir spontaniškiems gestams, dailininkė ieško vis naujų, kompleksiškesnių tapybos temų. ■

RAŠTIJOS DĒLIONĒ KAIP KŪRYBOS KODAS

Nuo 2018 m. rašau poemų tetralogiją *Waykitoia Wieszpattia*. Dabartine kalba tai būtų *Vyčio Valdos* (Lietuvos keningas¹), tik vietoj įprasto termino senajai *pahoniai* įvardyti pavartotas Sirvydo žodis kilmininko linksniu, su aukštaitiška galūne (galimas dar ir *waykimas*). Atskiri tetralogijos skyriai spausdinti žurnaluose *Acta Linguistica Lithuanica*,² *Naujoji Romuva*,³ savaitraštyje *Šiaurės Atėnai*,⁴ almanachuose *Poetinis Druskininkų ruduo 2020*, *Poezijos pavasaris 2021*.

Pirmoji tetralogijos dalis, poema „Šiauriniai relikvai“ – subjektyvus, iš vidujybės kylantis bandymas krikščionybę, kuriai atstovauja Antanas Baranauskas, sutaikyti su baltų senmeldyste, kaip ją pristatė Simonas Daukantas. Poema atsispiria nuo lietuviškų mitologinių sakmių ir skirta meilei pačia natūraliausia, gamtiškąja (t. y. moters-vyro ryšio) prasme. Atrodytų, tokia dermė neįmanoma – mūsų mitologinių sakmių emociinę erdvę užliejęs baugumas, ilgesys, nerimas, paslaptینگumas, desperacija. Daug mažiau vietos tenka vilčiams. Apie moters ir vyro meilę nekalbama. Ne ką labiau įtikina Baranausko ir Daukanto duetas, aprėpiantis ir sakmes, ir meilę. Bet poemos kontekste viskas gerai apgalvota: užtenka prisiminti Karolinos Praniauskaitės vaidmenį poetinio Baranausko genijaus prabudimui. Tikiuosi, pavyks įtikinti ir skaitytojus. Šiai tetralogijos daliai iš keturių pirminių stichijų sąlygiškai artimiausias oras – dvasių, paukščių, žydėjimo, pasaulio šalių erdvė.

Antrą poemą persmelkusi ugnies stichija, kitaip tariant, tikėjimas. Atskleidžiami Lietuvos krikščionybės (katalikybė, protestantizmas, kalvinizmas, stačiatikybė, ortodoksinė sentikystė) kontrastai, kančios, politika, melas ir šventumas. Ten pasakojama apie Rytų ortodokšą

Grigorijų Cemblaką, kuris Konstancos ekumeniniame susirinkime (1414) atstovavo Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui; apie šv. Charitinos Lietuvaitės gyvenimą⁵ Polocko vienuolyne (1275); apie Baisogalos atsiskyrėlio pranašystę (1653); apie paauglę, iš Lietuvos ištremtą prie Laptevų jūros (1943); apie šv. Daumantą Pskoviškį, kuris nukovė Gerdenį (1267). Poemą papildys skyriai apie kitas religines-asmenines autochtonų dramas – antai tauragiškis Jozefas Šereševskis, iš prigimties linkęs prie judaizmo, vėliau Kinijoje skleidė anglikonų tikėjimą.⁶ Aptarsiu Ivano Luckevičiaus kitabą, pasakosiu apie Lietuvos totorius ir jų knygas rusėnų kalba, surašytas arabišku raidynu.⁷ Žinoma, poezijai reikia ne pasakojimų – jai svarbiausios yra būsenos ir transformacijos. Tačiau aki-vaizdu – minėtos istorijos tiesiog kibirkščioja. Belieka sujungti laidus ir tapti laidininku. Tie skyriai, kurie jau parašyti, ir tie, kurie rašomi, sukasi ne apie įvykių centrą, bet apie kiek nuošalesnius taškus, kur susibėga visi ratilai. Ten ir virpesiai įvairesni, ir jų sąveikos ryškesnės.

Trečioji tetralogijos dalis apima laikotarpį dar iki jungtinės lietuvių genčių valstybės atsiradimo – tai Dangeručio⁸ sapnas prie Virėkštos ežero (1209); Germanariko⁹ regėjimai ant Skirvytės kranto (361); lietuvių šokiai Riugene, Retros kunigaikštystės Radegasto šventykloje (979); šv. Ansgaro kelionė per Baltiją ir Kuršą (862). Visą čia persmelkusi vandens stichija.

Ketvirtoji poema tvirtai remiasi į žemę. Į jos materiją, kūną ir į tai, kas iš to kūno kilę – į žodį. Kas gi yra žemės siela, idėjinė žemė, jei ne kalba, tautologiškai tariant, bendra komunija, visų čionykščių būsenų ir pasikeitimų bendras vardiklis? Po vieną skyrių dedikavau Broniui Krivickui, Liudvikui Rėzai, Dionizui

Poškai, Jonui Bretkūnui, Karolinai Praniauskaitei, Kazimierui Būgai, Pilypui Ruigiui.

Skyriai poemose sudėti nechronologiškai, o emociškai, kad atsirastų vientisas, išreikštas (ar nuspėjamas) pasakojimas. Kiekvieną iš jų sudaro trys paragrafai: §1 Raštija; §2 Progiesmis; §3 Giesmė (antrasis ir trečiasis kartais sukeičiami vietomis). Ketvirtas paragrafas – komentarai, sutelkti knygos pabaigoje. Jie kūrinių papildo, bet nėra integrali jo dalis dėl dviejų priežasčių. Pirma, nors paaiškinimai remiasi ne tekstologiniu ar kokiu kitu metodiniu principu, nors parašyti gyvesne kalba negu konkrečios srities (ornitologijos, matematikos, istorijos ir t. t.) žargonas, vis tiek jų griaučiai yra ne teksto ritmika ar tropai, bet logika. O antra priežastis ta, kad nemaža dalis XIX–XXI a. plačiai eruduotų autorių rašinių apie kalbą, apie istoriją yra, nors ir su išlygomis, neblogo literatūra, poetinių blyksnių telkinys. Tiesa, kartais iššoka vienas kitas kategoriškas teiginys, irzlesnis polemonas (jei etimonas yra etimologijos, o elektronas atitinkamai elektros pirminė ląstelė, ar netiktų polemikos vienetą įvardyti *polemonu*? Šiame tekste, aišku, tai tik kalambūras, Palemono legendos šešėlis) ir nuveda į priešingą sąmonės registrą. Pavyzdžiui, vis pasireiškiantis susierzinimas Česlovo Gedgaudo knygoje „Mūsų praeities beiėškant“ yra ne egzistencinė būseną, o tik nuoskauda konkrečiam praeities veikėjui. Tuo dvelkia ir minimoje knygoje esanti muzikinio avangardo kūrinių (t. y. parašytų po 1945 m.) kritika, ypač muzikinės temperacijos aiškinimai, kurie specialistui atrodo kaip totali profanacija.

Kiek kitokia šiuo atžvilgiu Algirdo Patacko asmenybė, nes laikysena gerokai subtilesnė. Bet ir jo tekstuose retkarčiais pasitaiko per didelių pretenzijų į mokslškumą, liudijančių autoriaus nenaudai. Pavyzdžiui, ieškodamas *Skandza* salos, kurią VI a. paminėjo Bizantijos raštininkas Jordanas, vieną istorinį jos lokalizacijos aiškinimą pakeitė gerokai mažiau įtikinamu. Vis dėlto kokį stulbinantį poetinės medžiagos masyvą įvaldęs ir Gedgaudas, ir Patackas! Koks turtingas abiejų žodynas, kokia gili kalbos pajauta! Skirmantas Valentas knygoje „Lingvistinis pasaulis poezijoje“¹⁰ dvikamienius asmenvardžius nagrinėja kaip poezijos reliktus, o čia Gedgaudas ypač išradingas. Antroponimus ir

toponimus „atlietuvina“, pasikliaudamas kalbine improvizacija: Sviatoslav – *Šventasaulavis*, Apolonas – *Upelonis*, Jordanas – *Girdonis*, toliau tekste minėsimas Hunibaldas – *Žiniavaldas*. Bet čia tik pradžia. Nekritiškai pavarčius visą veikalą, stulbina autoriaus poetinė klausia ir fantazija. O Patacko nagrinėjimų atspirtis jau gana dažnai yra poezija *par excellence*, pavyzdžiui, Oskaro Milašiaus, Antano Baranausko poemos.¹¹

Tačiau kritinis mąstymas tokių skaitinių atžvilgiu, deja, poetinę klausą neretai „užtrumpina“. Vis dėlto nepaneigiamas ir faktas, kad Gedgaudą, kurį Zinkevičius tiesiog atmeta kaip pseudomokslininką,¹² Sigita Geda cituoja „Septynių vasarų giesmėse“,¹³ o Gintaras Beresnevičius pateisina, nurodydamas svarbų jo vaidmenį lietuvių ideologinio civilizacinio modelio atkūrimo procese.¹⁴ Ir kaip nepateisins tas, kuris sukūrė istorinių mistifikacijų ciklą „Pabėgęs dvaras“¹⁵ Nelygindamas to, kas nepalyginama, vis dėlto norėčiau pabrėžti, kad didžiamokslinė Zinkevičiaus sąmonė yra vienokia, o Beresnevičiaus – visai kitokia. Kartais ir didieji kalbininkai pamiršta, kad liaudies etimologija yra atskiras visai kito mokslo – etnologijos, – visai kito meno – tautosakos – skyrius. Tiesa, Birutės Kabašinskaitės monografija, parašyta disertacijos pagrindu, liaudies etimologiją apžvelgia kalbotyros kontekste.¹⁶ Knygoje nagrinėjami tik bendriniai žodžiai, nes tikrinių atsisakyta, anot autorės, „*dėl daugumos jų etimologijos neaiškumo ir ypač glaudaus ryšio su mitais, padavimais*“ (p. 9). Bet štai, toliau (p. 10) pažymi: „*didžiausia fantazija glūdi vadinamosiose filosofinėse-ontologinėse bei mitinėse-poetinėse etimologijose. Žodis čia aiškinamas ar iškraipomas pagal savo išanktines nuostatas, idėjas.*“ Etimologinė reinterpretacija pripažįstama tarsi vien tikrai poezijai (tarkim, Sigito Gedos knygoms „*Babilono atstatymas*“ ar „*Žalio gintaro vėriniai*“), bet ne tekstams, kurie, būdami neretai protingesni už autorių, savaime turi mitinių-poetinių inkliuzų. Taip, kūriniai būna protingesni: jau tūkstančius metų žinoma, kad į gerą meną kartais patenka įkvėptis, einanti iš kolektyvinės atminties. Net ir iš tos, kuri nustumta į pašamonę.

Zinkevičių, be abejonės, būtina skaityti. Blogiau tada, kai autorius net nežino, kas yra jo ar jos atspirtis. Faktinė erudicija be diachroninio, empatinio suvoki-

mo bus (ir dažniausiai yra) tiesiog padrikas kratinys. Negalima ir chemijai, ir alchemijai taikyti to paties mato. Juk akivaizdu – seną ginčą tarp fizikų ir lyrikų visada laimi tie, kurie palaiko abi puses. Bet štai Mindaugas Peleckis tvirtina: „*Grižtant prie pseudoistorikų ir istorikų skirties, ant ribos svyruoja Albertas Kojalavičius-Vijūkas, Teodoras Narbutas.*“¹⁷ Panašių vertinimų jo knygoje „Žalčiava, arba Senosios Lietuvos paslaptys atsiveria“ apstu, net Daukantas priskiriamas prie pseudoistorikų. Ne man, žinoma, titanus ir titanides ginti, tačiau komiška, kad kažkas juos puola! O poezijos tiesiog nereikėtų aiškinti, nes poeziją tai sugriauna. Ką tikrai galima paaiškinti, tai sąmonės pokyčius baroko arba romantizmo laikais. Bet ir vėl svarbu, kad erudiciją lydėtų intuicija, be kurios pirmoji tiesiog pakrinka.

Štai skaitinėju Beresnevičiaus „Pabėgusių dvarą“ ir koks džiaugsmas – Baranauskas ir Daukantas veikia keturiuose iš tų anekdotų! „*Puškinas praeina cukrainę, ten du stovi ir rėkia visa gerkle: žiūrėk, žiūrėk, Mickevičius!*

Ir vėl Daukantas su Baranausku, – neatsigręždamas sumurmėjo Puškinas“¹⁸. Beresnevičius tuo sustiprina ir mano pirmosios poemos jungtį. Anekdotiškai sustiprina, bet vis tiek. Juk ir polemika dėl pseudomokslo iškart atšiptų, autoriui deklaravus savo principus, – tai, kas rašoma, yra beletristika, o galimai mokslinės įžvalgos nukeltos į komentarų skiltį. Tiesa, rašančiojo savikritiškumas, logikos defektai, asmenybės bruožų akcentavimas, sąmonės nelankstumas ar priešingai – jos plastiškumas yra visai kitas klausimas, čia užaštrinti polemiką netgi būtina. Toks atvejis, deja, daug dažnesnis. Taigi Zinkevičius teisus.

Bet štai vėl pagalvojus apie Daukantą, patarimas atskirti meną nuo mokslo ima bliūkšti. Juk jis sugebėjo ir mokslinius, ir ne visai patikimus pasakojimus supinti į ritmišką, įkvėptą tekstą. Prisiminkime, kad Adomo Mickevičiaus mistifikaciją apie Živilę (spaudoje publikuotą P.S.F.Ž. slapyvardžiu) Daukantas traktavo kaip autentišką kroniką.¹⁸ Bet nuostata, esą poetinis ir analitinis sąmonės registrai tiesiog neišsitenka vienoje pas-traipoje, lieka galioti. Todėl visose keturiuose tetralogijos *Waykitoia Wieszpatia* poemose nebus nei išnašų, nei įprastų poetizmo atributų (parašymo datos ir vietos), o pirmojo paragrafo nėrinuose – tik autorius ir metai.

Na, nebent kūrinio pavadinimas, jeigu dėlionei jo reikia.

Vis dėlto komentarai yra svarbūs, nes juos (viliuosi) galima palyginti su Edgardo Allano Poe,¹⁹ Antano Baranausko,²⁰ o ypač su Oskaro Milašiaus (be pretenzijų į aprėptį, tik į formą) komentarais savo kūriniams. Algirdas Patackas paskutiniame savo interviu tvirtina: „*Be Petro Kimbrijo nieko nebūt buvę, nes reikėjo versiti [Milašiaus] komentarus Les Arcanes / Slėpiniai. [...] paties Milašiaus komentarai yra ilgesni už tekstą, kurio niekas nepajėgė suvokti, tad buvo priverstas rašyti komentarus. Bet jie kartu sudaro [...] vientisą kūrinį.*“

Poemos skyrių struktūrą aptarsiu detaliau. Kiekvieno iš jų pirmasis paragrafas yra *giesmė* ar jos atmaina: malda, rauda, poemėlė, skandinavų drapos, vienos iš barokinės artificiozinės ar makaroninio stiliaus literatūros formų stilizacija, koks nors baranauskiškas *giesmėgalis* – silabotonine ar silabine eilėdara parašytas eilėraštis. *Progiesmis* (Baisogalos orakulystės išaiškinimas, neva paties Bretkūno komentarai savo vertimams, etimologinė ar mitologinė improvizacija, ir pan.) – jei ir ne verlibras, tai ritmiškai ir fonetiškai organizuotas eilėraštis proza. Progiesmiai dar tvirčiau susieja poemą į vientisą audinį.

Sunkiausia paaiškinti, kas yra pirmasis skyriaus paragrafas. Būtent *Raštija*. Trumpai tariant, citatų seka, bet ne rinkinys, o greičiau vėrinys, nes jų tvarka svarbi. Tai dėlione – vienos grandies subteksto manipuliatyvus įterpimas į kitos grandies kontekstą. Tarytum alternatyvi istorija, kur kiekviena raštijos dalelė lyg pleištas įsikerta į priešais esančią, ją pakeisdama. Bet svarbiausia – visa tai dėliojama iš tikslų citatų, galbūt tik vietomis kupiūruotų. Poemos pabaigoje nurodomi ir leidiniai, ir puslapiai, kur viską galima susitikrinti. Nesakau, kad visada pavyksta sudėlioti ir aiškią istoriją, ir tinkamą kabalą, išlaikyti cirkuliacinę įtampą. Priešingai – nedažnai. Kartais atsiranda ir keistinos grandys, jeigu, laikui bėgant, paaiškėja, kad semantika pernelyg subjektyvi, arba raštijoje pavyksta ką stipresnio aptikti. Kol poemos bus redaguojamos ir koreguojamos, silpnesnes grandis tikrai sustiprinsiu. Na, bet čia bendrameniškas reiškinys – blaivia akimi viskas aiškiau matyti.

Atskleisiu šio metodo esmę – štai kelios parinktos ir susietos citatos, kurios sudaro užburtą ratą, pačios

save paaiškindamos (logiškai galvojant, tai klaida, bet čia remiuosi ne logika).

Reikią rašyti ne taip kaip buvo, nes niekas nežino, kaip; rašyti, kaip nebuvo, bet kaip galėjo būti.

ROMUALDAS GRANAUSKAS (1975)

Kas ira kas nufsidawe? Tatai tiktai kas pafkui nufsidūs.

Kas ira, ka padare? Tatai tiktai kas pafkui bus darita. Jr nieko nauio ne nufsidūft po Saules.

JONAS BRETKŪNAS (1656)

Įvykiai yra užrašyti, bet jų raktas yra žmonių širdyse.

IGNAS ONACEVIČIUS (1817)

Nevalia šių pasakojimų užmiršti ar laikyti melagingais, nes tada poezija praras senuosius keningus, kuriuos taip mėgo didieji skaldai.

SNORRI STURLUSON (1225)

Granausko citata pateisina bet kokią išmonę, atspindinčią giluminę idėją, net jei iš tikrųjų idėja įsikūnijo višai kitaip. Bet štai Bretkūno vertime biblinis Mokytojas pripažįsta, kad nieko naujo šiame pasaulyje nesugalvosi. Tad užrašytos idėjos jau turėjo ar kada nors būtinai turės materializuotis. Tai sulygina abi Granausko alternatyvas. Ignas Onacevičius svarstymuose apie istoriją (ir istorijas) iškelia subjektą, t. y. tą, kuris įsiklauso į virpesius. O Snorris kalba apie meną ir viską išsprendžia, tvirtindamas, kad materija net nėra svarbi. Svarbiausia sąmonės kelionė, nes čia ir yra tikroji istorija.

Bet kartais pasitaiko netikėtumas. Jo visada laukiau, konstruodamas tokią lokalią kabalą, jis net privalomas, kad grandinė užsidarytų. Kitaip tariant, nėrinio grandys kartais ima ir sušoka į glaudesnį darinį. Aišku, šis reiškinys yra bendrameniškas, dar daugiau – bendražmogiškas. Juk ir intuicija, ir kasdieninė patirtis rodo, ir kognityviniai geštalinės psichologijos principai patvirtina, kad prasmės paieškos (t. y. prasių interpretacijos) susijusios su nenutrūkstama smegenų veikla.

Pateiksiu porą pavyzdžių. Vieną eilėrašį pavadinau „Dangeručio sapnu prie kaitriųjų vandenu“ – epite-

tas turėjo sustiprinti ir vasaros nakties dvelksmą, ir šviesią, pranašišką Dangeručio vizijų karštybę. Citatų grandinei tiko Jono Bretkūno sakinyš „Postilės“: „Prarakas, alba fapninikas, tarpa iufu raffis.“ Čia žodis *sapnininkas* Bretkūnas vartoja kaip pranašo atitikmenį, bet ši dviprasmybė, žvelgiant iš šiuolaikinės kalbos pozicijų, dėlionei labai praverčia. Bet štai Teodoras Narbutas įkurdina Dangerutį prie Virėkštos ežero, kurio vardą toponimikos specialistai kildina iš žodžio *virtis* (t. y. kunkuliuoti). Netikėtumas!

Kitas pavyzdys. Tetralogijos antrosios poemos skyrius, kurį pateiksiu po šio teksto, remiasi Alberto Vijūko-Kojalavičiaus asmeniu bei trimis jo *Historiae Litvanæ* tomiais, skirtais trimis Lietuvos istorijos periodams. Paskutinis iš jų apėmė ir paties autoriaus gyvenimą bei garsumą „tvaną“ – rusų, švedų antplūdį 1654–1667 m., Bogdano Chmelnickio kazokų sukilimą, Vilniaus gaisrą, plėšikavimus, grobstymus, Ldk Vytauto karsto pradanginimą, maro epidemiją. Pati autentiškiausia istorija, liudijanti, ką autorius matė savo akimis, tas paskutinis tomas veikiausiai irgi buvo parašytas (jau antroje dalyje cituojama trečioji), bet lyg tyčia vienintelis liko neišspausdintas. O tie nuopuolio metai ne tik apėmė Vijūko istorinės veiklos etapą, bet ir kurstė jo kūrybinę jėgą. Tai savotiškas eskapizmas – sukrėtimų laikais bandoma remtis į tvirtesnius pamatus. Bet istorikams – toli gražu ne tik jiems – tai būdingas fenomenas.

Kojalavičiaus patikimumą citatų nėrinyje „patvirtina“ Daukantas. Česlovas Gedgaudas, į Baisogalą atkeldinęs senovės Troją, grandinės gale remiasi Daukanto autoritetu. Šią miestų slinktį galima vadinti visai – falsifikacija, rekonstrukcija, spragų užpildymu. Neįsigilinus į konkretaus raštininko epochą ir tikslus (suniveliauvus, tarkim, Teodorą Lepnerį, Aleksandrą Gvanjinį ir Erazmą Stelą), visai gali atrodyti. Bet, kaip jau aptarėme, užuot niveliauvus, reikėtų gilintis – vienaip istorikams, kitaip literatams, trečiaip kalbininkams. Juk tokie miestų, giminių, tautų, toponimų kilmės aiškinimai patys savaime yra gili istoriografinė ar beletristinė tradicija. Kartais – net su kriminaliniu atspalviu.²¹ Toliau tekste matysime, kad XIII a. islandų istorikas, politikas ir poetas Snorris, Sturlo sūnus, asų miestą Asgardą kildina iš Trojos. O juk Bai-

sogalos liniją nuo Trojos iki Arkonos (žr. poemos skyrių toliau, kur *Sikambrė* – Budapeštas, *Genčia* – Gentas, *Rikaičiai* – Hamburgas, kartu su palabio slavų kunigaikštystėmis *Arkona* bei *Retra*, kurių istorija jau gerai žinoma) Gedgaudas pasiskolino iš žymaus vienuolio, okultisto ir istoriko Jono Tritemijaus (1462–1516). Jis trūkstantą linijos dalį „atstatė“ neva iš V a. kronikos, parašytos skitų istoriko Hunibaldo, nors tai jo paties falsifikatas. Todėl šio poemos skyriaus emocinė našta, t. y. didžiausia pranašystė, ir patikėta Daukanto minėtam baltajam žyniui. Toliau, pagal Mickevičių, vaidila sugeba numatyti maro epidemiją. Būtent maras lydėjo „tvaną“. Akivaizdu, kad karas, badmetis ir epidemija po vieną nevaikšto. Tad visą orakulystę be vargo priskirsime Baisogalos atsiskyrėliui. Mažvydo ir Gedos (eilėraštyje, dedikuotame Juditai Vaičiūnaitei, poetas rekonstravo aptariamo karo epizodą) citatos apokaliptiškai piešia maro ir „tvano“ epochą.

Bet štai netikėtumas – minėtoji jungtis *a posteriori*. Nesukonstruota, nors laukiama, tačiau nenumatoma. Vijūkas ir Vilniaus universitetas simbolizuoja miestą, siaubingai nukentėjusį karo metais. Primena Povilą Joną Sapiegą. O šalia Baisogalos yra Kėdainiai – kitas miestas, kuriame virė to meto įvykiai, pakaks paminėti Kėdainių uniją ir Jonušą Radvilą. Kėdainių centre, ant Jonušo Radvilos paminklo (skulptorius Antanas Bosas, 2006 m.) dabar rastume net švedų kariuomenės, tuo metu puolusios Lietuvą, generolo *Magnuso de la Garde'o* vardą. Ši jungtis yra tiesiog sutapimas, bet uždaro visą grandinę tarsi į lokalią kabalą. Pats Kojalavičius irgi savaip sutaiko dvi gimines, kurios per tą karą ypač susipriešino. Pirmoji ir antroji *Historiæ* dalys dedikuotos – atitinkamai – Kazimierui Leonui Sapiegai (Povilo Jono broliui) ir Kazimierui Jonui Sapiegai (Povilo Jono sūnui), tačiau žinoma ir panegirinė Vijūko monografijėlė *Fasti Radviliani* (1653).

Paskutinis akcentas bene svarbiausias. Thomas Stearnsas Eliotas apie Dante's kuriamas alegorijas rašė: „*Gryni regimieji vaizdai tampa kur kas stipresni, būdami prasmingi, – mums nebūtina žinoti, kokia ta prasmė, bet įsisąmonindami vaizdą, privalome žinoti, kad jis turi ir prasmę.*“²² Sena išmintis byloja: poezija prasideda ten, kur baigiasi žinojimas. Nors paaiškinau skirtingas paragrafų

paskirtis, tikiuosi, visai nebūtina suvokti nei kodų, nei dėlionės principų, nei žinoti daugumos skyrių pavardyno. Viliuosi, poezija pati savaime turi pakankamai jėgos.

Tad be papildomų aiškinimų kaip raktą į poemos turinį pateikiu pirmosios tetralogijos dalies „Šiauriniai reliktai“ įvadinę dėlionę bei antrosios poemos vieną skyrių.

Kelyje iš Trojos į Šiaurę asus lydėjo tokia sėkmė,
kad, kurioje šalyje beapsistodavo,
visur įsiviešpataudavo gerovė ir taika.

SNORRI STURLUSON (1225)

Businę to Odino Lėtuwoie newen senowęs rasztaj
rodo, bet pates pawardes Odinū nu neatminamū
ąmziū kunegajksziū, Łámlonū ir lousū žmoniū iki
szė dįjnà Lėtuwo ir Łámajtiuse tebesantes patwirtin.

SIMONS DAUKANTS (1845)

Antanas Baranauskas –

labai senos šiaurinės religijos reliktas.

SIGITAS GEDA (1995)

Iš teisėtos moterystės tėvo bajoro Jurgio Daukanto ir
motinos bajorės Kotrynos Odinaitės vakar gimusį
sūnų apkrikštijau vardu Simonas.

SIMON LOPACINSKI (1793)

Weyzdiêk swiête nusymynes!

Kas ten' sziâuriej' atsytyka,

Lituwos sėnas gymynes

Pražuwyme sweykas lyka.

SIMONA STANEWICZA (1823)

BAISOGALOS ATSISKYRĖLIO ORAKULYSTĖ
apie negerąsias, ligų ir svetimųjų tvaną, 1653 m. už-
rašyta Alberto Vijūko-Kojalavičiaus ir rasta Slanime.

Rimvydui Stankevičiui,
nušvitusiam ir nušvietusiam

ŠI RAŠTIJA

Diel priefakimu tawa nepildima

Diel tawa schwenta žodžia papeikima

Jr delei didžia muffu fugriefschima
Jau mus koroghij.
Giefme raudinga ape mara
ir piktajje pawietre bei wotis biaurofes
MARTJNVS MASVJDVS (1566)

Kai maras gresia Lietuvą niokoti,
Vaidilos vyzdžiai geba jį nuspėti.
Ar dera kam jo žodžiais abejoti,
Kad ties kapais ir glūdumų paraistėm
Mirties mergelė sutemoj regėti.
ADAM MICKIEWICZ (1828)

Kas beprikelty mirusiąją naktį? –
patrankos buvo apdrėbtos sniegu,
Paskum
Dar tamsėlesnės miglos nusileido...
Lietuvių kavalerija apleidžia
Vilnių. Rekonstrukcija 1655
SIGITAS GEDA (1994)

Troja; Sikambė; Genčia; Rikaičiai; Arkona. Vėliau,
besiveržiant kryžiuočiams, arijų popiežių sostinė
buvo perkeliama vis toliau rytuose: Rugija, keletas
Ramovių Rytprūsijoje, Vilnius, ir, pagaliau, Baiso-
galos miškinys, kuriame dar S. Daukantas atsimena
„baltuosius drevių žynius“.
ČESLOVAS GEDGAUDAS (1972)

Wyjuk's Kojalowycze gymyma lituwys nu Kauna, je-
zawytas, garsus moksle sawa amžiuje: pagályys sawa
gymynies užmyrsztós yr apléystos, surásze lotinys-
zkay jos darbus. Daug gerésnys ira už Stryikauske:
skaytitoj's parbiegdamas darbus pyrm kely szymtu
metu buwusius, tares szalip ju bestówys.
SIMANS DAUKANTS (1833)

Kojalavičius teigia, jog tai, kaip įvyko 1654–1667 metų
karas, būsią išdėstyta trečiame istorijos tome, kuris,
beje, nepasirodė ir kurio rankraštis greičiausiai dū-
lėja kokiame jėzuitų archyve.
JUOZAS JURGINIS (1988)

§2 ORAKULYSTĖ

Benkartai! Ties pravertais Siono vartais
Kartos kurtos – neužkurtos, o pakartos!
Tik vertelgos kartais vargą atkartoja,
Tą, kai Viešpats tveria ne ranka, o koja.

Malsis, kalsis gaivalijos,
Iš burnos lįs kalavijas –
Prievartausite ties užvertais Siono vartais...

Gandas negandos, o ilgitės pagundų:
Kadagiais smilkykitės! Pavietrė bunda!
Palaiikus klaikius palieka šitas laikas,
Kūnas pūna – siela jo neušilaiko.

Klibins maras proto sijas,
Melsite karštai Mesijo –
Dykinėsite ilgai, beverčiai būti gundomi...

Dovanos žadėtos – kaustyti žuvėdai
Neš nuo lyvių pusės geležies parėdų.
Nuo galindų – rusai dervos šildyt odai;
Velnio vėtrungė – Pavietrė – kelią rodo.

Ad te clamamus, Maria,
Giltinės gaidžiai nebijo –
Vėtros guoliais nemiruoliai nardys lyg žuvėdros...

Rudagalviui ožiui, Jonušui, Kėdainiuose,
Jonas, striukis baltagalvis, pasipainios.
Velniaiva atšventins Ventą, pančios Ančią,
Johanas, ožys tretys, sems samčiais kančią.

Cibių, cagių vejas gijos,
Susivaidys vaivadijos.
Smūtkai smuks – ne vien tik smuklės,
tvindys – bet ne dainos...

Ims į žmonas linksmas, juodnagis jaunikis
Nuotakas be nuotaikos, našlėm palikusias.
Nieks nesergės sergančių, berūbių būrų,
Plaučiais, suodžių išplautais, skūrom nuskurusiom.
In tremenda illa dies
Nukliedės, klebs klebonijos –
Angelai nuo Žemės kils – iš žemių kils angėlės...

Witoldas bus nudangiūtas, ne nudaūgintas,
Myriu dengtas, kriptos patvenktos bus vandeniu.
Vado runų ant karūnų nesimato –
Šitas vadas jums neatvedė nei vados!

Sklis kantičkų vėrinijos
Decantatis gloria Filio –

Priedangos konvulsijos tik susikuls į dangų...

§3 ORAKULYSTĖS IŠAIŠKINIMAS

Prievartausite – prie vartų lauksite, bet jie niekada neatsivers! O jei sulauksite iš burnos lendančio dviašmenio kalavijo – išlaukėte jau viską, nes baigėsi laikas (*Apr 1, 16*).

Dervaplunksniai, ugniabalsiai pragaro gaidžiai šonkinės Vilniuje daugel dienų. Sunaikins viską, kas nesunaikinta. Viską, kas nesunaikintina.

Vytauto Kęstutaičio karstą paslėpsite! Karai lėtai išrims – kariai greitai išmirs. Tie, žinantys slaptinę, greičiausiai visų, ir vadas antrąkart dengsis myriu. Tik nebe savo. Laikuvos tolybėse Vilija pasius, Stanislovo ir Vladislavo šventovės rūsius tvindydama. O Vytauto nerasite. Jogailaičiai, jogailaičiai... Kur vytautaičiai? Nėra vyrijos vados!

Kibsis kaip ožiai, kaip cibutė su cagute, vaivados Jonušas Radvila su Povilu Jonu Sapiega. Etmonas Liubomirskis su nelaimėliu Jonu Kazimieru. O žuvėde, liūdesio plynių karaliau!

Amžiaus nuošvityje kėlėsi Betygalos oficialas ir Jėzaus brolijos raštininkas. Ir nušvietė. Kuris gi perėmėte Mikalojaus ir Konstantino šviesą? Kur jūsų postilės katolickos ir punktai sakymų?! Buvo Motiejus. Vėl bus Motiejus. Bus Simonas. Ir dar bus Simonas. Gal kada ir Mikalojus Konstantinas. Tik ne iš jūsų.

Priedanga, poskliautė, padangė – gal jūs ten. Tik bergždžiai dangop plaksitės.

Neprietelių tvanas. Tamsos tvanas. Didis nuopuolis!

Dykinėsite – po dykumą klaidžiosite, kaip Žmogaus Sūnus klaidžiojo. Laukia vientulystė neapsakoma, kai apleidžia ne tik Dievas ir Žmogus, bet ir Tamsos Kunigaikštis. Niekas negundys jūsų nei duona, nei apvaizda, nei pasaulio karalijomis (*Mt 4, 1–11*).

Taip skęstantį apleidžia ir smilkalų oras, ir gaivalų vanduo, ir dugnas, žemalų dirva. Bet jei apleistų ir dvasia – šventalų ugnis, kuri ir dvėseleną apleidžia neatšaukiamai, tik pažadėjusi sugrįžti, – telieka viską baigti (*Lk 12, 10*). Ir vėl pradėti.

Nes ir didžiausias nuopuolis nėra per didelis, tvankiausias tvanas ne per gilus.

Taip, jei kas ir sieja Trejybę su Išdidžiuoju, tai tik *pempte ousia, quinta essentia*. Jei neatsispirti nuo dugno, tverkis. Tvenkis iš didelio chaoso. Ir vėlei. Ir vėlei. Ir vėl – vėlei.

Iš Chaoso – į Gają (Γαῖα). Gaja – į Kroną (Κρόνος). Kronas – į Devą (देवता). Deva – į Pateptąjį (מִשְׁחָן). Pateptasis – į žmogų.

Žmogus. Penktasis elementas.

§4 Komentariai

Maras – trijų tipų bakterinis susirgimas: limfmazgių (buboninis), septiceminis ir plaučių. Iš čia ir suodini plaučiai, minimi pranašystėje.

Martjnv's Masvjdv's – kaip gerai žinoma, „Katekizmo“ autoriaus vardą ir pavardę iš Prakalbos akrosticho nustatė Janas Safarevičius 1938 m.

Arkona – Polabės slavų kunigaikštystė Riugeno saloje. Retra, Arkona ir Radegasto šventykla X amžiuje vaizduojama Nikolajaus A. Rimskio-Korsakovo še-devre, operoje-balete „Mlada“. O ten – ir lietuviai. Štai kunigaikštis Mstivojus kviečia svečius į iškilmes:

Tegul svečiai iš tolimų šalių
palinksmina mus savo šokiais.
Pirma – karingieji lietuvių žmonės,
po jų – ir Indijos čigonai.

Stryikauskis – istorikas Motiejus Strijkovskis (1547–1593).

Ad te clamamus, Maria – šaukiamės tavęs, Marija.

Ančia – Vainežerio įtvirtinimai prie Ančios (ki-
tąpus ežero švyti Veisiejų Šv. Jurgio bažnyčia) kaip tik
ir įrengti karui su švedais, su rusais.

In tremenda illa dies – baisią likimo dieną.

Decantatis gloria Filio – dainuojamas Sūnaus garbei.

Apr 1,16 – „Dešinėje rankoje jis laikė septynias
žvaigždes, iš jo burnos ėjo aštrus dviašmenis kalavijas.“

Pragaro gaidžiai – Vilnius degė 17 dienų.

Stanislovo ir Vladislovo šventovė – Vilniaus katedra,
itin nukentėjusi per aprašomą karą. Rusai nulupo net
varinį stogą ir išdangino maskolijon. Per Neries potvynį
1931 m. buvo rasti Ldk Aleksandro Kazimieraičio ir
Ldk Barbaros Radvilaitės kapai, bet Vytauto palaido-
jimas nerastas.

Jonas Kazimieras – Johann II Kasimir Wasa. Nelai-
mingas buvo ir jis, ir jo valdoma Abiejų Tautų Respublika.

Betygalos oficiolas – Mikalojus Daukša (~1532–
1613).

Jėzaus brolijos raštininkas – Konstantinas Sirvydas
(~1580–1631).

Motiejus ir Motiejus, Simonas ir Simonas – Sarbie-
vijus (o gal Pretorijus? orakulystė dviprasmiška) ir Va-
lančius, Daukantas ir Stanevičius.

Mt 4,1–11 – Jo gundymas.

Lk 12, 10 – „Kas tartų žodį prieš Žmogaus Sūnų,
tam bus atleista, o kas piktžodžiautų Šventajai Dvasiai,
tam nebus atleista.“

Pempte ousia (gr.) – Visur esantis, kiauasmelkis
eteris, pagal Aristotelį, penktasis elementas.

Gaja, Devá, Pateptasis – Žemė (gr.); Dievas (skr.);
Mesijas (gr. Χριστός).

Citatos

Bretkūnas (1656): Jonas Bretkūnas. Rinktiniai raš-
tai. Koheleto (*Kosnadieiaus*) knyga. Vilnius: *Mokslas*.
1983, p. 283.

Granauskas (1975): Viktorija Daujotytė. Granas:
įtrūkstanti tikrovė. Vilnius: *Odilė*. 2017, p. 43.

Onacevičius (1817): Saulius Žukas. Simonas Dau-
kantas. Kaunas: *Šviesa*. 1988, p. 29.

Sturlusonas (1225): Snorri Sturluson. Edda. Vilnius:
Všį Akademine leidyba. 2017, p. 189.

Daukantas (1845): Jokub's Łaukys. Budą Senowęs
Lėtuwiū Kalnienū ir Žamajtiū. Petropiilie: *Spaudinie
pas C. Hintze*. 1845, p. 175.

Geda (1995): Sigita Geda. Man gražiausias klebo-
nas – varnėnas. Vilnius: *Vyturys*. 1998, p. 151 (Sauliaus
Šaltenio ir Sigito Gedos pokalbis, pirminis šaltinis –
Lietuvos aidas, 1995 m. sausio 17–18 d.).

Lopacinskis (1793): Saulius Žukas op. cit., p. 9 (Lo-
pacinskis – Lenkimų altarista, greičiausiai Kotrynos
Daukantienės brolis iš tėvo pusės).

Stanevičius (1823): Poezija žemaičių ir Lietuvos: XIX
amžius. Sudarytoja Brigita Speičytė. Vilnius: *Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas*. 2016, p. 104.

Mažvydas (1566): Martynas Mažvydas. Gesmes
chrikszioniskas gedomas bazniczoje per Velikas ir Se-
kmines ik Advento. Fotogr. leid. Kaunas: *Švietimo mi-
nisterijos leidinys*, 1922. p. 426.

Mickevičius (1828): Lietuvių literatūros chrestoma-
tija, XIX a. pirmoji pusė. Jonas Riškus (sudarytojas).
Konradas Valenrodas IV. Vaidilos daina. Vinco Myko-

laičio-Putino vertimas. Vilnius: *Mokslas*. 1986, p. 262.

Originalas:

*Kiedy zaraza Litwę ma uderzyć,
Jej przyjście wieszczą odgadnie żrenica:
Bo jeśli słuszna wajdelotom wierzyć,
Nieraz na pustych cmentarzach i błoniach
Staje widomie morowa dziewica.*

Geda (1994): Sigitas Geda. Po aštuoniolikos metų: atsisveikinimas su Jabaniškėmis. Vilnius: *Presvika*. 1994, p. 36.

Gedgaudas (1972): Česlovas Gedgaudas. Mūsų praeities beiškant. Kaunas: *Česlovo Gedgaudo labdaros fondas* (3-ias leidimas). 1998, p. 319–320.

Daukantas. „Darbay senuju Lituwiu yr Žemaycziu“. Pratarimas. 1833.

Jurginis (1988): „A. Kojalavičiaus „Lietuvos istorija“ ir jos reikšmė“, knygoje Vijūkas-Kojalavičius. Istorija. Vilnius: *Vaga*. 1988. Pirmasis originalo tomas (Gdanskas. 1650) apima istoriją iki Lietuvos krikšto 1387 m., antrasis (Antverpenas. 1669) – iki Žygimanto Augusto mirties 1572 m. Trečiasis tomas, apimantis istoriją autoriaus laikais iki 1670 m., greičiausiai buvęs parašytas, bet liko neišspausdintas. Nerastas iki šiol. ■

¹ Kelianariai, dažnai metaforomis pagrįsti kasdienės kalbos žodžių pakaitalai senovės skandinavų skaldų poezijoje. Žr. Snorri Sturluson, op. cit., vertėjos Rasos Ruseckienės paaiškinimai, p. 9–21.

² Kalba poezijoje: filologija vs. biofilija, t. 81, 2019, p. 235–250; <http://journals.iki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/402/487>. Prasmė legiruota garsu: poezija kaip muzika, t. 83, 2020, p. 331–350; <http://journals.iki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2054/2153>.

³ *Naujoji Romuva*. 2019, nr. 4 (609), <http://www.nromuva.lt/files/2019-4.pdf>; 2021, nr. 1 (614), <http://www.nromuva.lt/files/2021-1.pdf>; 2021, n. 4 (617), <http://www.nromuva.lt/files/2021-4.pdf>.

⁴ <http://www.satenai.lt/2019/07/12/eiles-85/>

⁵ Stačiatikių bažnyčia gerbia penkis lietuvių kilmės šventuosius – Charitą Lietuvaitę (mirė 1281 m.), Daumantą (mirė 1299 m.), Eustachijų, Ioaną, Antonijų (visi trys mirė apie 1347 m.).

⁶ <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000088204/mazoji-studija-daug-buveiniu-pasakojimas-apie-jozefa-seresevski-vadinama-kinijos-apastalu>

⁷ Lietuvos totorių rankraščiai – nacionalinis turtas <https://www.youtube.com/watch?v=vdzKn5VXGkw>

[watch?v=vdzKn5VXGkw](https://www.youtube.com/watch?v=vdzKn5VXGkw)

⁸ Dangerutis – antrasis Lietuvos kunigaikštis (po Želgaičio), kurio vardas žinomas iš patikimų šaltinių, būtent, Henriko Latvijo kronikos (1227).

Teodoras Narbutas jį tapatino su Uteniu, iššifravo – „*Dangiškas Utenis*“.

⁹ Got. Airmanareiks, sen. isl. Jörmunrekr (mirė apie 376 m.) – gotų gruntingų (vėliau tapatinamų su ostragotais) karalius, plačiai minimas ir germanų legendose, ir Lietuvos XIX a. istoriografijoje. Nors jo suvienyta valstybė, žlugusi prieš hunų įsiveržimą, gal nebuvo tokia didelė, kaip nusakė Jordanas „Getikoje“, bet apėmė tikrai nemažą dalį to, ką dabar vadiname vytautine Lietuva. Iš čia ir poetinės fantazijos legitimumas.

¹⁰ Skirmantas Valentas. Lingvistinis pasaulis poezijoje. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas*. 1997, p. 26–50.

¹¹ *Acta Linguistica Lithuanica* 84. Paskutinis Algirdo Vaclovo Patacko (1943-09-28–2015-04-03) interviu. Kalbino kino režisierius Juozas Javaitis (ste-nograma), p. 285–315; <http://journals.iki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2088/2196>.

¹² Zigmantas Zinkevičius. Lituanistikos mokslas ir pseudomokslas. Vilnius: *Lietuvių kalbos institutas*. 2006.

¹³ Sigitas Geda. Septynių vasarų giesmės. Vilnius: *Vaga*. 1991, p. 73.

¹⁴ Gintaras Beresnevičius. Lietuvių ir lenkų istoriografija apie lietuvių mitologiją XIX a. pirmoje pusėje. Mitologinės tradicijos įtaka lietuvių identiteto formavimuisi. *Literatūra*. 2006, nr. 48(5), p. 13–28; <https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/8034/5905>

¹⁵ Gintaras Beresnevičius. Pabėgęs dvaras. Vilnius: *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*. 2005.

¹⁶ Birutė Kabašinskaitė. Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas*. 1998.

¹⁷ Mindaugas Peleckis. Žalčiava, arba Senosios Lietuvos paslaptys atsiveria. Vilnius: *UAB Medio Incognito*. 2013, p. 75.

¹⁸ Saulius Žukas. Simonas Daukantas. Kaunas: *Šviesa*. 1988, p. 86.

¹⁹ Edgaras Alanas Po. Raudonosios mirties kaukė. Vilnius: *Vyturys*. 1991.

Knygoje gausu autoriaus komentarų, ypač išsiskiria apsakymas „Tūkstantis antroji Šachrazados naktis“, kur į kriptinę pasakų kalbą rašytojas išverčia ir komentaruose paaiškina XIX a. gamtos mokslų pasiekimus.

²⁰ Antanas Baranauskas. Rinktinė. Sudarė Regina Mikšytė. Vilnius: *Baltos lankos*. 1994, p. 319–329 (Baranausko paaiškinimai iš laiško Hugo Weberiui).

²¹ Toli ieškoti „klastočių“ nereikia – Simonas Daukantas, kad gautų Vilniaus universiteto diplomą, įrodė savo „bajorystę“. Otonas Praniauskas gimnazijos „baigimo“ pažymėjimą parūpino Antanui Baranauskui, kad šis galėtų stoti į Varnių kunigų seminariją.

²² Dantė. Dieviškoji komedija. Pragaras. Vilnius: *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*. 2007, p. 397 (Thomas'o Stearnso Elioto straipsnį vertė Kornelijus Platelis).

Donatas KATKUS

GYVENIMO MELODIJOS BE PASIKARTOJIMŲ NUOBODULIO

Aleksandrą Jurgelionį draugai vadino trumpai – Alis. Tai buvo nepaprastas žmogus – pianistas, pedagogas, administratorius, alpinistas, buriuotojas, aistringas gamtos mylėtojas. Tačiau tą universalumą lėmė viena savybė – gėrėjimasis gyvenimu, kurio visos apraiškos kėlė jam šventą romantinės nuostabos jausmą. Į aplinką, daiktus ir žmones žvelgė taip, lyg būtų pirmą kartą išvydęs. Nesutikau kito asmens, kuris būtų toks be išlygų empatiškas visiems. Jei nežinočiau, kad buvo išskirtinai intelektualus, ši savybė atrodytų tiesiog naivus, beveik vaikiškas atvirumas. Alis turėjo keistą, turbūt nevalingą įprotį – klausydamasis pašnekovų, lūpų judesiais kartodavo jų žodžius. Toks dėmesys irgi savaip išreiškė pasitikėjimą kitais.

Jo muzikalumas, absoliučiai atitinkantis charakterį ir pasaulėjautą, man regis, neturėjo nė krislo to, kas vadinama išmoktu profesionalumu. Gaivus, nuoširdus santykis su muzika buvo jo asmenybės dalis. Visu pasauliu Alis žavėjosi taip, tarsi klausytųsi skambančių melodijų. Čia nebuvo vietos pasikartojimų nuoboduliui.

Mokytiis muzikos pradėjo Kaune pas nepriklausomo charakterio, išdidžią, didelių ambicijų turėjusią pianistę Teresę Klimavičiūtę, buvusią Balio Dvariono mokinę. Vėliau J. Gruodžio mokykloje pateko pas patį Dvarioną, konservatorijoje Vilniuje 1961 m. baigė Balio Dvariono klasę. Taigi tapo dvarioniškos muzikinės bendruomenės nariu. Ne kiekvienas čia

pakliūdavo – reikėjo būti gabiam, sąžiningam ir mylėti muziką. Dvarionas ir jo žmona, pianistė Aldona Smilgaitė, konservatorijos profesorė, šeimyniškai rūpindavosi studentais, kiekvieną globojo, kiekvienam padėdavo. Muzikinį tos „šeimos“ centrą sudarė profesorių Dvarionų klasės konservatorijoje.

Jurgelionis, gabus, geras pianistas, kartą įsivėlė į anekdotišką nuotyki. Konservatorijos bendrabutis anuomet buvo Skapo gatvėje, dviaukščiam senoviniam name. Antrame aukšte kažką šventę vaikinai nusprendė pagąsdinti pirmam aukšte gyvenančias paneles. Alis – alpinistas – virvėmis nusileido žemyn, uždegė celofanines kino juostas ir pro langą įmetė į vieną kambarį. Virstant tirštiesiems dūmams, viskas atrodė kaip tikras gaisras, kilo panika. Klykdamos merginos nuskubėjo į antrą aukštą, nes tik pro ten buvo galima išeiti iš bendrabučio. „Gaisras“ truko trumpai, bet už tą „šposą“ Jurgelionis buvo išmestas iš konservatorijos. Vis dėlto Dvarionas galiausiai jį apgynė, ir Alis vėl grįžo studijuoti.

Dvarioniška aplinka buvo ne tik „gelbėjimo ratas“. Ir ji, ir pats smetoniškas Dvarionų gyvenimo būdas (ilgą laiką turėjo ištikimą tarnaitę) dvelkė pietistine meile muzikai. Tai buvo romantizmas pačia aukščiausia ir plačiausia šio žodžio prasme, Dvariono atsineštas iš Leipcigo konservatorijos. Autentiškumas, tiesioginė prasmės pagava, emocionalus improvizavimas. Muzika, kaip gyvenimo būdas. Kaip šventos apeigos. Muzikavimo esmė yra *čia* ir *dabar*. Dvarionų

vaikai tęsė romantinį jautrumo muzikos raiškai kultą, ypač dukra Aldona Dvarionaitė. Vasarą, kai būdavau Palangoje, vakarais ateidavau prie jų vilos, kad gavtės prieblandoje pasiklausyti Aldonos skambinimo. Ten rinkdavosi garsūs Maskvos konservatorijos profesorai, tarp jų ir Aldonos mokytojas – legendinis Heinrichas Neuhausas. Fortepijonines savo tėvo miniatūras ji atlikdavo taip įkvėptai, kad neįmanoma to nei išmokti, nei pakartoti.

Jurgelionis, jei neišvykdavo į kalnus, kartais irgi čia lankydavosi. Tai buvo jam muzikavimo pavyzdžiai, pagrindinis kelrodis. Kai mudu pirmą kartą susitikome groti bendrame ansamblyje, nustebino jo muzikinės raiškos maksimalizmas. Tapome duetu. Pradėjome koncertuoti. Aliui buvo nesvarbu, kokiai stilistikai, kokiam žanrui priklauso pamėgta muzika. Pamenu, jį tiesiog užkerėjo anuomet populiariaus kino filmo „Vyras ir moteris“ muzikinė tema, kartais staiga prieidavo prie fortepijono ir užgrodavo tą melodiją. Ji jam neatsibosdavo. Mudviejų repertuaras per dešimtmetį pasipildė naujais muzikos kūriniais. Alis ypač vertino Broniaus Kutavičiaus sonatą altui ir fortepijonui. Kuo ilgiau grojome, tuo labiau ja žavėjosi, rasdavo vis naujų interpretacijos atspalvių.

Baigęs konservatoriją, pajuto, kad jo kelias – švietėjiškumas. Jurgelionio pašaukimu natūraliai tapo pedagogika, beje, anais laikais bene vienintelė profesija, leidusi muzikantams išgyventi. Pradėjo mokytojauti Druskininkuose, kitur. Pedagoginio meistriškumo pagrindas buvo jo muzikalumas. Karjeros viršūne 1974 m. tapo fortepijono klasė M. K. Čiurlionio meno mokykloje. Čia atsiskleidė švietėjiškas Alio talentas – puikus darbas klasėje, vis dažnėjančios mokinių laimėjimams įvairiuose konkursuose. Buvo atidūs kolegomis, jautrus auklėtiniais, jam rūpėjo mokyti muzikos, o ne regzti intrigas. Tapęs M. K. Čiurlionio meno mokyklos direktoriumi, daugiau kaip dešimt metų buvo visiškai liberalus vadovas, kurio atrama – laisvas kūrybinis pedagogų darbas. Absoliuti pagarba jų kūrybai, suprantant ir individualybių reikšmę pedagogikai, ir klaidų tikimybę. Laikėsi savų įsitikinimų, kurie kartais kirsdavosi su naujais vėjais. Pavyzdžiui,

priešinosi bendrojo lavinimo skyriaus idėjai tradiciškai dėstomą vokiečių kalbą pakeisti anglų kalba. Tačiau tai nebuvo tas idiotiškas formalizmas, kuris užgriuvo mokyklą, Jurgelioniui išėjus. Savo pavyzdžiu jis įrodė, kad meno mokyklai turėtų vadovauti ne administratorius, o menininkas-kūrėjas. To nuo sovietinių laikų iki šiol absoliučiai nesupranta suformalėję Švietimo ministerijos biurokratai. Matant M. K. Č. mokyklos raidą, Jurgelionio vadovavimo stilius darosi vis reikšmingesnis pavyzdys.

Vos atėjęs į Meno mokyklą, ėmėsi organizuoti jaunųjų pianistų konkursą, tapusį prestižiniu Balio Dvariono tarptautiniu konkursu. Čia būtina paminėti ir Jurgelionio draugą, Dvarionų aplinkos žmogų (mokėsi Aldonos Dvarionienės klasėje), pianistą ir nuostabų pedagogą Julijų Andrejevą, dėščiusi toje mokykloje. Dvariono konkursas buvo jų abiejų išpuoselėta idėja ir intensyvus darbas.

Ilgainiui Alis susiviliojo išvažiuoti į užsienį – jo kvalifikacijos tam puikiai tiko. (Draugai jam „pramušė“ egzotiškąją Kubą.) Treji metai prabėgo, kalbant ispaniškai ir bendraujant su talentingu kubiečių jaunimu. Grįžęs vėl paskendo tarp savų mokinių.

Šalia muzikos didžiausia Jurgelionio aistra buvo alpinizmas. 1958 m. pirmą kartą įkopė į Elbrusą. Po to kiekvieną vasarą užkariaudavo naujas Kaukazo kalnų viršūnes. Būtent iš konservatorijos studentų susibūrė alpinistų komanda – violončelininkas Augis Gučas, muzikologas Juozas Antanavičius, chorvedys Rimvydas Zdanavičius. 1961 m. per Lietuvos pirmenybes jie įkopė į Kaukazo kalnyno Kirpič traverso viršūnes ir užėmė antrą vietą. Bet didžiausias laimėjimas laukė Pietvakarių Pamyre, kur Alis su Juozu Antanavičiumi, 1964 m. pirmą kartą įkopė į nežinomas viršūnes, vienai davė Donelaičio, kitai – Čiurlionio, trečiai – Lietuvos vardą ir laimėjo šalies alpinizmo čempionatą. Jurgelionis buvo tikras alpinizmo profas. Lietuvos pirmenybių čempionu tapo ir 1972 m., įkopęs į Dalaro viršūnę Kaukaze. Alio portretas be alpinizmo neįsivaizduojamas, nes kalnai išugdo ypatingus charakterio bruožus. Čia nevalia apsimitinėti, reikia (pri)pažinti tikrovę, be išlygų pasitikėti draugais. Kalnai – tai

emocinio asketizmo, vyriškumo, valios, susivaldymo egzaminas. Alis jį puikiai išlaikė.

Nors mudu, laikui bėgant, vis rečiau susitikdavome, bet kiekvieną kartą jausdavomės taip, kaip ir prieš 50 metų. Visada prisimindavome buriavimo išvykas. Anais laikais, kai Alis buvo direktorius, Čiurlionio meno mokykla nusipirko jachtą. Lenkiška keturvietė *Capelle*, pavadinta „Keturiomis vėjais“, tada buvo tikra retenybė, nuostabus laivas, juo plaukiojo daugybė žmonių, kuriems Alis geraširdiškai suteikdavo tokią galimybę. Kiekvieną vasarą įvairiems „jachtmenams“ skirdavo po savaitę ar dvi. Išskylavo su dukterimis ir toks bosas kaip LTSR Plano komisijos pirmininkas Algirdas Brazauskas. Kapitono teises turėjęs Alis priimdavo mane su vaikais arba ką nors iš savo mokinių ir plaukdavome nuostabiais Karaliaučiaus Kuršmarių kanalais. „Kapitone, kapitone!“ – dar ir dabar skamba mano sūnų balsai, pakludami komandoms. Alis ir čia jautėsi mokytojas – mokė buriavimo paslapčių, vardijo jachtos dalių pavadinimus. Kokie nuostabūs būdavo vakarai vienoje iš Neringos įlankų arba ekskursijos po senus vokiškus kurortus ir kaimus! Ir kokie prieštaringi jausmai apimdavo... Apleisti namai, netvarkomi griuvėsiai žadino gailėstį kadaise klestėjusiai žemei, kėlė siaubą supratimas, kad čia ta civilizacija, kuriai per prievartą priklausome ir mes... Vokiškoji krašto praeitis atrodė prarastas rojus.

„Keturiomis vėjais“ Alis rūpinosi pavyzdinčiai – rudenį iškeldavo jachtą iš vandens, nuvalydavo, sutaisydavo, nudažydavo, tačiau tomis nelengvomis pareigomis niekada nesiskundė. Nesiguosdavo nei dėl sveikatos, nei dėl kokių nors nesėkmių. Mieliau išklausedavo kitų skundus ir bėdas. Galvodamas apie jį svarstau, kas yra mūsų kultūros paveldas, ką įrašome į savo atsiminimų sąsiuvinį? Kas atrenka kandidatus, ką atminsime, o ką užmiršime? Aleksandras Jurgelionis, iš gyvenimo išėjęs 2021 m. gruodžio mėnesį, nesulaukęs 85-ojo jubiliejaus, ne tik savo menine veikla, bet ir asmenybės žavesiu, pačiu žmogiškumu, mokytojo talentu, muziko aistra nusipelnė vietos daugelio atmintyje. ■

Praėjusių metų pabaigoje, šių pradžioje galerija AV17 pateikė įspūdingą staigmeną – bendradarbiaudama su Varšuvos galerija *Le Guern*, surengė Krzysztofo Franaszeko (g. 1981), atstovaujancio aktualiausioms šių dienų skulptūros tendencijoms, personalinę parodą.

Visos menininko kūrybos – skulptūrų, instaliacijų, vaizdo įrašų, piešinių – pagrindinė tema yra urbanistika. Pasak autoriaus, tai susiję su jo paties gyvenimu mieste, kurį suvokia kaip nuolatos atsinaujinantį gyvą organizmą. Tuo pat metu tai dirbtinai sukonstruota ir vis dekonstruojama vieta, „išplėsta“ iš gamtos ir išasfaltuota, užmūryta, išvagota komunikacijų, apšvietimo tinklų. Taip, anot menininko, atsiranda paralelės su juodąja kosmoso skylė – šis terminas apibūdina paviršių, dėl savo fizikinių savybių neatspindintį šviesos. Iš čia ir parodos pavadinimas „Įkalinti paviršiai“, kuris išverstas į lietuvių kalbą „Pagautieji paviršiai“. Ši paklaida savaip irgi atskleidžia skirtingas šių kūrinių interpretavimo galimybes.

2019 m. galerijoje *Le Guern* skulptorius panašia tema buvo surengęs parodą „Daiktai, kurie mus įtraukia“. Eksponuojamos skulptūros asocijavosi su aštriais įrankiais ir spąstais, tiek egzistuojančiais gamtoje, tiek spendžiamais žmonių. Viliojo rafinuotas estetinis šių objektų grožis, bet kartu jie ir baugino, atrodė pavojingi. Varšuvoje šios skulptūros simbolizavo socialinius ir emocinius santykius, o Vilniuje labiau pabrėžiamas abstraktesnis filosofinis lygmuo.

Lenkų skulptorius tęsia XX a. 7-ojo dešimtmečio avangardo – minimalizmo, postminimalizmo, *arte*

ĮKALINTI PAVIRŠIAI

Krzysztofo Franaszeco skulptūros Vilniuje

povera – tradicijas. Iš minimalizmo jis perima geometrinius elementus, ypač ryškios nuorodos į Dano Flavino šviesos instaliacijas iš neoninių šviesutuvų (*ready-made*). Franaszekas tam tikslui naudoja LED lempas ir švieslentes.

Kaip ir postminimalistė Eva Hesse, kūrusi ekscentriškus abstrakčius skulptūrinius objektus, lenkų menininkas amorfinėms formoms pasiūtelkia neįprastas, tąsias medžiagas, kad atsiskleistų nenutrūkstamas kaitos procesas. *Arte povera* atspindžiu laikytinas įvairių meno ir gyvenimo, meno ir industrijos sandūrų tyrinėjimas.

Ne mažiau svarbūs ir tikrovės impulsai. Keliaudamas greitkeliais, Krzysztofas stebi sugedusius šviesos tablo ar kabelių, kuriais apraizgyti Azijos megalopoliai, tinklus. Neišsenkamu idėjų šaltiniu jam tapo statybvietės gimtojo miesto gatvėse. Dailininkas nevaizduoja jį supančios tikrovės, o tiesiog asociatyviai derina sunkiai suderinamus kasdienybės elementus.

Visi skulptūriniai jo objektai sukurti iš statybinių medžiagų – betono, asfalto, geležies, medžio, stiklo, kabelių, lempų...

Krzysztof FRANASZEK. Kirmėlė. 2021. Betonas ir armatūra; 154 x 23 x 17

Tyrinėdamas nemeningą sritį, skulptorius ieško ne tik naujų formų, medžiagų, bet ir naujų motyvų, abstrakčius įvaizdžius sieja su konkrečiais daiktais.

Varšuvos centre, Švento Kryžiaus gatvėje, darbininkams ardant asfaltą, išlietą dar komunistinio režimo laikais, Franaszekas paprašė išpjauti taisyklingą apskritimą. Senas asfaltas virto minimalistiniu, tačiau keistai paslaptingu sieniniu skulptūriniu objektu „Tondo“ – tai abstraktus kūrinys su erozijos pėdsakais laiko išvartame paviršiuje. Anna Ignasiak rašo: „*Ant galerijos sienų asfaltas tampa kažkuo daugiau už rūsčios tikrovės*

fragmentą. Praradęs ankstesnę funkciją, jis įgauna paviekslui būdingas ypatybes – tai spalvų, faktūrų, šviesos žaismas. „Tondo“ paviršiuje šmėžuoja elementarios formos, iš dalies nusitrynusios, neryškios. Kadieniška medžiaga atveria anksčiau nepastebėtas puses.¹

Panašiai Franaszekas „skolinasi“ industriniu būdu pagamintus funkcionalius daiktus – lempas, kabelius, betonines sijas ir panašias statybines konstrukcijas, kurdamas hibridus iš urbanistinių radinių ir fikcijos.

Nuolatinė tikrovės kaita atsispindi visuose menininko kūriniuose. Franaszekas nevengia konstruoti skulptūrinių objektų iš to, kas, atrodytų, nesuderinama. Sendaikčių turguje rastą įmantrią iš medžio tekintą stalo konsolę pritaiko geometrinės formos stalviršiui, negrabiai užlietam juoda derva, kurios varvekliai kabo sustingę.

Autorius, varijuodamas tomis pačiomis medžiagomis, plėtodamas vieną plastinę idėją, kuria panašii objektų ciklus. Kai kurie kūriniai virsta didelio formato skulptūromis ar kompozicijomis, kiti yra mažesni, intymesni. Kamerinių objektų ciklas „Kriauklė“ kuriamas iš bronzos, keramikos, epoksido dervos, silikono, folijos ar stiklo. Gamtos formų inspiruota peršviečiama skulptūra iš stiklo parodoje vaizdingai sukryžmina prasivėrusios gėldelės ir laumžirgio siluetus.

Sudėtingoms temoms, formoms ir erdvinėms struktūroms sudaro kontrastą grafiškai lakoniška spalvinė raiška. Dominuoja juodos ir baltos sąskambiai su pilkais įvairaus intensyvumo atspalviais. Grafiškų linijų tinklas čia toks pat svarbus kaip matinės arba permatomos plokštumos. Visų šio ciklo kūrinių pagrindinė išraiškos priemonė – šviesa.

Franaszekas skulptūrą studijavo Varšuvos dailės akademijoje, kurią baigė 2006 m., ten pat 2013 m. įgijo vaizduojamojo meno daktaro laipsnį. Nuo 2006 m. dėsto savojoje Alma Mater, o nuo 2013 m. vadovauja Erdvės komponavimo, skulptūros ir piešimo katedrai Aukštojoje taikomosios informatikos ir vadybos mokykloje.

2005 m. Franaszekas, Štutgarto dailės akademijos stipendiatas, lankė žinomo multimedijų kūrėjo Christiano Jankowskio studiją. Jankowskis tyrinėja meno ir kasdienybės, kūrybinės ir darbinės veiklos, balto galerijos kubo ir gatvės sąveikas.²

Labiau tiesiogiai Franaszekui artima Berlyne išgarsėjusios tėvynainės skulptorės Alicijos Kwade (g. 1979) koncepcija. Jie abu domisi ribomis tarp mokslo ir abejonių jo atradimais, subjektyviai reflektuoja tokius fenomenus kaip laikas ir erdvė. Radinius ir įprastus daiktus Kwade transformuoja į geometrines formas, tačiau menininkei svarbu, kad tokie jos kūriniai nebūtų suvokiami vien kaip konstruktyvizmo ir minimalizmo tradicijos tąsa. Todėl paslaptinėms skulptūrinėms savo instaliacijoms naudoja įvairių epochų daiktus, kuria asociacijas su asteroidais, kitais kosminiais reiškiniais.³ Franaszekas abstrakcijas kontrasto principu irgi derina su simboliniais modeliais.

Funkcionalių industrinių gaminių dekonstrukcijomis pastaruoju metu domisi ir kiti lenkų skulptoriai. Užteks paminėti Jano Mioduszewski'o (g. 1974) „Baldų fabriką“. Su Franaszeko kūryba bendrų išieities taškų yra ir daugiau – visų pirma ryšys su gyvenamąja vieta, pastangos išsaugoti materialinę miesto istoriją.

Parodą Vilniuje, AV17 galerijoje, eksponavo pats autorius, atsižvelgdamas į salii dydžius, aukštį, konfigūraciją, įrangos elementų dizainą. Parodos trukmė siejama su konkrečiai vietai sukurta instaliacija, kuri finale išnyks.

Franaszeko skulptūriniam objektams ir instaliacijoms būdingas balansas tarp to, kas pažįstama, o kas netikėta, kas amorfiška, o kas geometriška, kas stabilu, o kas kinta, kas minkšta, o kas kieta, kas racionalu, o kas jausminga.

Šis projektas yra dvišalių mainų dalis. Prieš tai AV17 galerijos vadovė Kristina Mizgirytė Varšuvoje, *Le Guern* galerijoje surengė vilniečio Rafalo Piesliako parodą „Įžvalga“. Postkonceptualios jo skulptūros ten sulaukė puikių atsiliepimų. Belieka laukti mainų tęsinio. ■

¹ Ignasiak Anna. Asphalt. In: Krzysztof Franaszek. Reszy Selected Things. 2006–2020. *Le Guern*. Warszawa. 2020.

² Christian Jankowski. Dienstbesprechung. Hatje Cantz, Kunstmuseum Stuttgart. 2008.

³ Wie haben Sie das gemacht, Alicja Kwade. Monopol. Magazin für Kunst und Leben. 2012, nr. 8, p. 24–25.

Krzysztof FRANSZEK. Rezonansas. 2021. Plienas, LED lempos, laidai; 500 x 250 x 89

Krzysztof FRANSZEK. Parodos „Pagautieji paviršiai“ fragmentas

Krzysztof FRANASZEK
Pagautasis paviršius
2021. Degutas, plienas
medis; 155 x 67,5 x 73

DOKUMENTALUMO PAIEŠKOS IR PEIZAŽO MAGIJA

Aptardami, ką peizažas reiškia autorinei dokumentikai, iškart suklumpame, nes gana sunku apibrėžti, kas yra pats dokumentinis kinas.

Amerikos nevaidybinio kino prodiuseris Jonatanas Kahana 1947 m. rašė: „*Dokumentinis kinas virto eksperimentų bokso ringu. Karo metais dokumentika buvo labai informatyvi, autoritetinga ir gyvybinga, bet dabar jai gresia atkristi atgal į bemintę judančių paveikslėlių pramogos būseną.*“ O kitoje Atlanto pusėje filmų apie mokslą pionierius Jeanas Painlevé'as tuo pat metu priekaištavo dėl „*dokumentikos kastracijos*“, dėl „*pertekliaus vidutiniškų dokumentinių filmų, stokojančių nuoširdumo ir išradingumo*“, visada įkvėpdavusio tikrus dokumentikos menininkus, eksperimentuotojus, o kartu ir publiką. Tokius kaltinimus prodiuseriai, platintojai ir kiti dokumentinio kino ekspertai žarstė ilgus metus. Nuo Johno Griersono, kuris 1930 m. paskelbtoje „Pirmųjų principų“ deklaracijoje piktinosi, kad „*taikos meto naujienų kronikos virto plepalais*“, iki naujausių pareiškimų, skelbiančių „*postdokumentikos laiką, kurį ženklina vadinosios televizinės realybės iškilimas ir paplitimas*“.¹

Užduoties sudėtingumas tas, kad iki šiol nėra dokumentinio kino termino, kuris būtų pakankamai tikslus ir visuotinai priimtas. Kahana savo knygos „Dokumentinių filmų skaitytojas. Istorija, teorija, kritika“ įžangoje ironiškai tvirtina: „*Dokumentika yra klastingas, slidus ungyrys, turbūt slidžiausias konceptas per visą kino meninių ir komercinių tipų bei žanrų istoriją. Kartais tai vienur, tai kitur atsisakoma terminą „dokumentika“ sieti*

su kažkuo pastoviu, bet, nepaisant įvairių abejonių, jis vartojamas jau šimtą metų. O mes visiškai pasitikime tuo, ką matome (ar girdime).“² To priežastis galbūt yra ir tai, kad kinas, kaip meno šaka, yra ganėtinai jaunas (vos peržengęs šimtą metų). Apibrėžti dokumentinio kino sąvoką niekada nebuvo lengva užduotis. Thomas Austinas ir Wilma de Jong rašo: „*Daugelis žiūrovų (tiesą sakant, neišskiriant ir kino studentų) greičiausiai yra patyrę jausmą, kurį galima apibūdinti dažnai cituojamu Justice'o Potterio Stewarto teiginiu apie pornografiją: „Aš nežinau, kas ji yra, bet pamatęs tai, iškart atpažįstu.*“³

Nuo pat kino atsiradimo vyksta nesibaigianti difuzija – atskiri kino tipai skolinasi, perima, adaptuoja vieni kitų kūrybines ir technines išraiškos priemones. Ištrinamos ar pačios nyksta ribos tarp dokumentinio ir vaidybinio kino, o naujos kūrėjų kartos, net pavieniai talentingi menininkai priverčia permąstyti ir reguluoti jau nusistovėjusias formuluotes, kuriomis bandyta įtvirtinti takoskyrą tarp šių kino tipų.

Norint apibrėžti dokumentinį kiną, reikia nustatyti ribas tarp dokumentinio ir vaidybinio kino, bandant išvelgti skirtumus, panašumus ir sankirtas. Tam tikslui pasitelksiu du filmus, kurių tiek kūrybos, tiek gamybos procese tiesiogiai dalyvavau. Tai Šarūno Barto pirmas vaidybinis filmas „Trys dienos“ (1992) ir mano paties pirmas dokumentinis filmas „Neregių žemė“ (1992). Sykiu žvilgtelsiu į Henriko Šablevičiaus filmo „Žiniuonė“ (1975) ir Roberto Verbos filmo „Senis ir žemė“ (1965) kūrybos užkulsius.

Bartas pakvietė mane, kad jo filme „Trys dienos“ atlikčiau vieną iš pagrindinių vaidmenų, todėl filmavimo procesą stebėjau nuo scenarijaus rašymo iki pat juostos montavimo.

„Neregijų žemė“ – mano režisūrinis debiutas kine, pirmąkart rėmiausi savąja dokumentinio kino kalbos leksika ir gramatika.

„Trijų dienų“ sinopsis toks: *„Praeities paieškos ir vienvėnatvė atveja du jaunuolius į seną uostą – buvusį Kionigsbergą. Suradęs savo draugą, vienas iš jų supranta, kad neįmanoma grąžinti laiko, – dabartis sukelia kartėlį ir nusivylimą. Antrajam lemta patirti artumo su kitu žmogumi jausmą.“*

Bartas filmo veiksmą sąmoningai panardina į dokumentines posovietinės realybės erdves, atsisakęs paviljonų, dekoracijų. Ypatingą reikšmę įgauna sunkiai įsivaizduojamas, dar sunkiau atkuriamas daugiasluoksnis apleisto, sugriuvusio Kaliningrado srities miesto dokumentalumas. Zelenogradskas filmavimui parinktas neatsitiktinai – čia per storą barbariško absurdo ir klaikios sovietinės architektūros sluoksnį dar galima išvelgti senosios, ikikarinės vokiečių kultūros liekanas. Šiurkščiai sunaikinta dvasinė erdvė, išdeginata istorinė žemė idealiai tiko režisieriui, norėjusiam, kad filmo personažai atsидurtų šiurpiu tikrumu alsuojančioje aplinkoje, kuri turėjo aktoriams sukelti tikras, nesuvaidintas būsenas.

Dokumentinis peizažas pasirinktas dėl keleto priežasčių. Viena iš jų tokia – laikas ir istorija čia sukūrė neįsivaizduojamai sudėtingas, makabriškai gražias, mirties estetika spinduliuojančias dekoracijas, kokių neįstengtų sugalvoti joks kino dailininkas, nes atsiranda jau ne vaizdų daugiasluoksniškumas (kurio paprastai siekia filmų dailininkai), o begaliniai spalvų, laiko paveiktų daiktų ir peizažų sąskambiai, suneriantys istorinių, estetinių, moralinių asociacijų grandines. Dokumentinis peizažas organiškai atveria istorinį kontekstą. Nors laikotarpis, kada vyksta filme pasakojama istorija, nėra įvardijamas, bet peizažas duoda labai aiškias ir tikslias nuorodas į posovietinius laikus.

Antra, dokumentinė erdvė padeda atsiskleisti ne vien aktoriniam, bet ir giliausiam žmogiškam tikru-

mui, kurio visais įmanomais būdais siekė šio filmo režisierius.

O trečia, mano manymu, svarbiausia – dokumentinis peizažas yra ypač paveikus filmo dramaturgijos elementas. Tai jau ne veiksmo fonas, o vidinės herojų būsenos atspindys. Režisierius, pasirinkęs beveik bežodį istorijos perteikimo būdą, pasakotojo vaidmenį patikėjo dokumentiniam peizažui.

Atskirai reiktų pabrėžti Barto taikomą darbo su aktoriais metodą. Filme „Laisvė“ (2000) vaidinęs Valentinus Masalskis, prisimindamas savo patirtį, sako: *„Kai žmogus iš tikrųjų jaučia, jis nekontroliuoja savęs. Menininkas scenoje arba filmavimo aikštelėje save kontroliuoja. Ir tuo menas skiriasi nuo išprotėjimo. Jis sukuria iliuziją. Jis panaudoja emocines formas, sukuria tau iliuziją ir išprovokuoja jausmą – žiūrovo jausmą. [...] O Bartas, mano manymu, siekia, kad aktorius pradėtų tikrai jausti, kad jam iš tikrųjų „nuvažiuotų stogas.“⁴⁴*

Pats režisierius ne kartą yra pabrėžęs, kad ieško aktorių, kurie „nemokėtų vaidinti“. Jo siekiamybė – ne profesionalus aktorius vaidinimas, o autentiškas, dokumentalus buvimas kadre. Todėl išprovokuoja jam reikalingą emocinę aktorius būseną, o tada filmuoja, kartais pačiam aktoriui to net nežinant. Pasirenkami ilgo fokuso objektyvai leidžia operatoriui maksimaliai nutolti nuo aktorių ir stebėti juos, nesikišant į dokumentalios realybės nulemtą filmuojamųjų savijautą. Taikomas ir metodas, kai aktoriui suvaidinus konkretų epizodą, kamera neišjunginama. Aktorius nebeturi nei scenarijuje numatyto teksto, nei režisūrinių nuorodų, kaip elgtis toliau, todėl ima dokumentaliai „gyventi“ fikcinėje vaidybinio kino erdvėje.

Tokie kūrybos metodai primena mūsų dokumentikos klasikų Roberto Verbos ir Henriko Šablevičiaus filmavimo stilių. Filmo „Žiniuonė“ (1975) režisierius susitarė su savo asistente, kad per filmavimą ši paskambins telefonu profesorei Eugenijai Šimkūnaitei ir kreipsis į ją „daktare“. Šablevičius žinojo, kad Šimkūnaitė įtūžta, vadinama daktare. Tokios provokacijos reikėjo, kad parodytų nesuvaidintą, tikrą šios spalvingos asmenybės sunkiai valdomo temperamento pusę.

To paties filmo epizode, kai profesorė po paskaitų turėjo išeiti pro Vilniaus universiteto paradines duris,

operatorius Kornelijus Matuzevičius pasirinko ilgą optiką, pasistatė kamerą labai toli, kad ji būtų nepasitebima, o Šablevičius prie durų ant žemės padėjo šokoladinį saldainį su blizgančiu popierėliu. Režisierius, puikiai pažinodamas Šimkūnaitę, nuspėjo, kad ji, nepaisydama aukšto mokslinio ir pedagoginio savo statuso, neatsilaikys prieš tokią pagundą, pasilenks, paims saldainį ir čia pat jį suvalgys, ignoruodama gero tono taisykles. Taip ir atsitiko. Režisierius natūraliai atskleidė dar vieną neordinarios asmenybės bruožą.

Robertas Verba filme „Senis ir žemė“ (1965) viename iš epizodų mažam berniukui davė gaublį, prie kurio prižiūrovams nematoma virvutė. Kamera ima filmuoti. Kai berniukas neša gaublį, staigiai patraukia ma virvutė, gaublys išsprūsta jam iš rankų. Vaikas išsigąsta, pakelia nuo žemės gaublį ir graudžiai pravirksta. Čia nekalbėsiu apie etinius tokio metodo aspektus. Tik noriu atkreipti dėmesį, kad valinga režisieriaus intervencija į realybę leido išgauti reikiamą dokumentalią emocinę scenos herojaus būseną.

Visi čia išvardyti dokumentinio kino elementai – dokumentinis peizažas, realūs interjerai, aktorinės vaidybos atsisakymas, provokacija, dokumentinis filmavimo būdas – vaidybinį Barto filmą „Trys dienos“ labai priartina prie dokumentinio kino, tačiau jis tos ribos neperžengia. Į klausimą, kodėl vaidybinis filmas, pasitelkiantis dokumentinio kino priemones, vis dėlto išlieka vaidybinis, pabandysiu atsakyti po to, kai įdėmiau apžvelgsiu savo paties 1992 m. sukurtą „Neregijų žemė“. Nors taikiau vaidybinio kino metodus, bet filmas, mano manymu, vis tiek dokumentinis.

Billas Nicholzas knygoje „Ižanga į dokumentalumą“ rašo: „*Jei dokumentiniai filmai būtų realybės reprodukcijos, šitos problemos atrodytų daug mažesnės. Mes turėtume tiesiog repliką arba kopiją to, kas jau egzistuoja. Bet dokumentiniai filmai nėra realybės reprodukcijos, jie yra pasaulio, kuriame gyvename, reprezentacijos. Tokie filmai yra ne dokumentai, o greičiau ekspresyvos reprezentacijos, kurios gali remtis dokumentais. Dokumentiniai filmai pristato ypatingą pasaulio vaizdą, kokio anksčiau gal ir nematėme, nors faktiniai šio pasaulio aspektai mums yra pažįstami.*“⁵

„Neregijų žemė“ pasakoja apie dviejų aklių senukų vienatvę, sapnus ir gyvenimą tylos apsuptyje.

Filmą pradėjau 1991 m., kai sovietinė kino finansavimo sistema griuvo, o naujos dar nebuvo. Tai vertė statyti filmus itin taupiai. Negatyvinės juostos turėjome labai nedaug, todėl taikyti dokumentinio stebėjimo metodikos negalėjome. Beveik kiekvienas kadras buvo kruopščiai mizanscenuojamas ir net repetuojamas.

Sudėtingos techninės problemos vertė ieškoti būdų, kaip minimaliausiomis priemonėmis, bet nesileidžiant į kompromisus, įgyvendinti filmo viziją.

Tai, kad dokumentiniam kinui būdavo privalomai naudojama *Svemos* negatyvinė juosta, iš dalies lėmė koloristinį visos dokumentalistų kartos posūkį nespaltoto vaizdo link. Žinoma, rinktis nespaltotą vaizdą skatino ir prigimtinis kūrybinis Lietuvos dokumentalistų ryšys su nespaltota Antano Sutkaus, Romualdo Rakausko, Algimanto Kunčiaus, Aleksandro Macijausko kartos fotografija, ir siekis poetizuoti erdvę, kad neliktų proziškos realybės apnašų, ir pan. Be to, spaltotų *Svema* juostų kokybė buvo pasibaisėtina: prasta, pateikdavo blankų, iškreiptą spalvų spektrą, adekvačiai atspindėti realybės kolorito buvo neįmanoma. O nespaltotos *Svema* juostos turėjo labai neblogas technines charakteristikas. Gaminta negailint sidabro, todėl juoda spalva buvo tikrai juoda, o balta – tikrai balta. Tai leisdavo išgauti tiek kadro gylį, tiek ir subtilius šviesokaitos pustonius.

Nespaltotos juostos pasirinkimas neišvengiamai darė įtaką ir pačiai filmo stilistikai, vertė ieškoti netradicinių kino pasakojimo formų, kurios nespaltotame vaizde atskleistų visas realybės spalvas.

„*Dokumentiniai filmai neturi nei fiksuoto techninių priemonių arsenalo, nei apibrėžtų temų, nesiremia kokiu nors vienu stiliumi ar formų rinkiniu. Dokumentiniai filmai kuriami erdvėje, kur viskas be paliovos keičiasi. Nuolatos išbandomi alternatyvūs pasakojimo būdai, vieni priimami, kiti atmetami. Prototipais galima sekti, tačiau nevalia jų kopijuoti ar juos reprodukuoti. Naujovės, bandymai griaua konvencijas, iš naujo apibrėžia dokumentinio kino ribas, kurios plečiamos, kartais ir keičiamos*“⁶ – tvirtina Billas Nicholzas.

Kadangi „Neregių žemės“ personažai gyvena arba visiškoje tamsoje, arba gilioje prietemoje, statėme šviesas. Nors realybė koregavo filmo scenarijų, dauguma scenų nenutolo nuo pradinio sumanymo.

Literatūrinis scenarijus, pastatytos šviesos, surepeutuoti kadrai tradiciškai priskiriami vaidybiniam kinui, tačiau „Neregių žemė“ vis tiek yra dokumentinis filmas.

Johnas Corneris knygoje „Performatyvi realybė: dokumentalumo diversijos“ rašo: „Kadangi dokumentikos istorija pateikia platų spektrą formų, net ir tokių, kur taikomas literatūrinis scenarijus, kur dokumentiškai filmuoti kadrai ir garsai sumažinami iki minimumo ar net visai nenaudojami, bandymas griežtai apibrėžti dokumentinį kiną nėra perspektyvus.“⁷

Aptariant dokumentinio ir vaidybinio kino sankirtas bei panašumus, reikėtų kalbėti ne tik apie technines abiejų kino tipų naudojamas priemones, bet ir apie patį santykį su realybe. Tai, kas vaidybiniam kinui priskiriama kaip prigimtine teisė – subjektyvus, aistringas autoriaus požiūris, – dokumentiniam kinui neretai tampa kliūtimi, verčia abejoti pristatomos tikrovės dokumentalumu.

Ryškus dokumentikos kūrėjo stilius vertinamas kontroversiškai, kelia diskusijas, ar filmas tikrai yra dokumentinis.

Jeremy's Hicksas knygoje apie Dzigą Vertovą konstatavo: „Nuostata, kad dokumentika turi siekti pusiausvyros ir susilaikyti nuo politinio šališkumo, žymius sovietinio kino istorikus atvedė prie minties, kad dokumentika prieštarauja komunistinei pasaulėžiūrai. Vertovas pasmerkta dėl „objektyvumo“ trūkumo – klaidingos dorybės, kurios jis niekada neteigė ir nesiekė. Tokie ir panašūs požiūriai vis dar skverbiasi ir į šiuolaikinio dokumentinio kino vertinimus, pavyzdžiui, kai kas tvirtina, kad Michaelo Moore'o „Farenheitas 9/11“ negali būti laikomas dokumentiniu filmu dėl jo autoriaus aistringos šališkumo.“⁸

Remiantis Griersono siūloma formuluote, dokumentinį kiną galima apibrėžti, ne tik praplečiant „aktualiosios realybės“ ir „kūrybiškos traktuotės“ sąvokas, bet ir atsakant į svarbius klausimus: kas yra „aktualioji realybė“, kokie pokyčiai vyksta, kai objektyvų pasaulio vaizdą transformuoja kūrybinis režisieriaus žvilgsnis ir

kameros lęšis? Kaip kino kameros fiksuota tikrovė pakinta, atsidūrusi ant montažinio stalo? Ar po visų šių ir daugelio kitų transformacijų, vadinamų „kūrybiška traktuote“, filmo realybė vis dar laikytina „aktualiąja“? Kur toji riba, kai „aktualioji realybė“ susilieja su autoriaus fantazija? Ir atvirkščiai – kiek fiktinis, autoriaus sukurtas vaizdų pasaulis atspindi „aktualiąją realybę“?

„Visi supranta ir pripažįsta, kad dokumentinis filmas yra kūrybiška tikrovės interpretacija, o ne nuosekli stenografinė kopija. Stenografinės kopijos, tikslūs įrašai turi didelę vertę. Stebėjimo kamerų medžiaga arba specifinių įvykių, tokių kaip raketos paleidimas, terapijos progresas, spektaklio ar sporto varžybų įrašai iš tikrųjų vertingi. Tačiau jie laikomi dokumentais arba „tiesiog įrašais“, o ne dokumentiniu filmu. Dokumentiniai filmai surenka faktus, o tada naudoja juos, kurdami savą pasaulio viziją. Mes to tikimės. Nusiviliame, jeigu taip neįvyksta.“⁹

Prisimenant Johno Griersono apibrėžimą, kad dokumentika – tai „kūrybiškas realybės interpretavimas“ (*creative treatment of reality*), atkreiptinas dėmesys į gana sudėtingą „realybės“ santykį su „kūrybišku jos interpretavimu“.

Tam tikru atžvilgiu tai žmogiško ir dieviško pradų susidūrimas. Žmogaus kūryba ir gebėjimas interpretuoti yra ribotas, priklausomas nuo talento, techninių galimybių ir fantazijos, o realybė yra dieviška, begalinė, neišsemiama.

Kalbu ne apie tą realybę, kurią fiksuoja ir iškart transformuoja kino kamera, o apie realybę, kokia ji būna prieš filmavimą.

Bet kokia autorinė intervencija, pakeitimas, režisavimas griauja sudėtingą vaizdų sistemą, kurios kiekvienas elementas kalba tiek atskirai, tiek ir kontekste. Šitame sudėtingame algoritme veikia ne vien atskiri vaizdo elementai, bet ir tų vaizdų sąveikos. Pakeitus vieną ar kelis elementus, pasikeičia visa sistema.

Peizažo neįmanoma nei iki galo suvokti, nei atskleisti koduotų jo prasmų. Įdėmiai išsižiūrėdami į peizažą, artėjame prie vis smulkesnių begalybės detalių, kuriose koduota būties esmė. Kiekvienas peizažo objektas, kameros akiratyje atsiradęs su istoriniu savo kontekstu, duoda postūmį subjektyvioms interpretacijoms.

Kurdami dokumentinį filmą „Skrajojimai mėlyname lauke“ (1996) svarstėme, kur geriausiai tiktų filmuoti pagrindinį filmo personažą, lakūną Algį Kučinską. Tiek man, tiek filmo operatoriui Vladiui Naudžiui atrodė, kad sodyba, kurioje gyveno Algis, nepakankamai išvaizdi, todėl disonuos su pasirinktu vizualaus pasakojimo stiliumi.

Bandėme filmuoti įvairiose vietose, atskleidžiančiose nepaprastą Vidurio Lietuvos peizažų grožį, suteikiančiose kino kamerai galimybę mėgautis vaizdų poezija. Bet fiktyviai įkurdinę lakūną mūsų parinktoje erdvėje, pajusdavome, kad prarandame kažką svarbaus. Kažką, kas yra neatsiejama Algio tapatybės dalis. Atvežtas prie senos medinės sodybos, atsidūręs jam nepažįstamoje aplinkoje, Kučinskas susikaustė, nežinojo, ką veikti ir kaip elgtis.

Grįžome į tikrąją Algio gyvenamąją vietą ir įsižiūrėjome į ją taip, lyg peizažas, atsiveriantis prieš mus, būtų herojaus veidas, jo akys.

Paprastas silikatinių plytų namelis rodo, kad šeimininkas nelabai pasiturintis. Seniai neremontuotas stogas, pakrypusios, dažų pasiilgusios durys bylojo, kad tam, kuris čia gyvena, rūpi dalykai, daug svarbesni už namo priežiūrą.

Ištrypta kiemo žolė, besimėtančios kėdės, žmogus, prisėdęs ant medinio kelmo, išreiškė ne tik atsainumą buičiai, bet ir kai ką daugiau.

Tolumoje stūkso miestelio elektrinės bokštas. Kaimynystėje nėra jokių namų. Aplink namelį plytinti nykoka tuštuma, nei darželio, nei gėlės, atrodo lyg užuomina, kad čia trūksta moters rankų, bet dvelkia ir kažkuo daugiau.

Peizažas tuo ir užburia, kad ne viskas, ką mato akys, pasiduoda racionaliam išaiškinimui. Peizažo visuma, paskirų daiktų kombinacijos, jų išsidėstymas sužadina gilesnį suvokimą, paremtą emocijomis, intuityviaja pajauta.

To paties kiemo diametraliai priešingoje projekcijoje matome tą patį stalą, tik jau apsuptą nemažos kompanijos. Neformalaus bendravimo atmosfera, išstumdytos kėdės, po stalu mėtos kartoninės dėžės... Visa scenografija

„Skrajojimai mėlyname lauke“. 1996

be papildomų aiškinimų leidžia pajusti, kad šitie žmonės yra draugai, kuriuos sieja laikas ir bendri interesai.

Antrame plane, už tvarkingai sudėtų lentų, stovi senas Mercedesas, tipiškas Lietuvos kaimo 10-ojo dešimtmečio ženklas, leidžiantis tiksliai nustatyti socialinį personažo statusą. Nedideles pajamas gaunantis, meistranti mėgstantis vyriškis vertina Mercedeso skardas ir gali išstis valandas remontuoti seną variklį.

Bet pati svarbiausia kadro dalis atsiveria anapus vaišių stalo. Tai antraplanė erdvė. Senas namelis, pilkas dangus, horizonto link bėgantys elektros stulpai... Kyšančios miškelio medžių viršūnės išryškina kadro gylį.

Jauki vakaronė, susėdus kieme už pernelyg mažo stalo, ganėtinai nykioje aplinkoje, o priešais ją, pirmame plane, atsiveria didžiulė erdvė, kuri ir taps pasakojimo ašimi.

Čia nėra nei kinematografinio grožio, nei estetiškos traukos objektų. Tvyro neapibrėžtumas ir paslaptis.

Tai, kas vyksta aprašomoje erdvėje, yra tikra. Vienintelė intervencija į ją – degantis laužas, užkurtas operatoriaus pageidavimu, kad miglotame, blausiame peizaže atsirastų nors vienas ryškus objektas, viskam grimziant į tirštėjantį vakaro rūką.

Visa kita – žmonių apranga, daiktai, objektai tiek pirmame, tiek antrame plane – yra savaime ten atsiradę ir egzistuoja be režisūrinio įsikišimo.

„Skrajojimai mėlyname lauke“. 1996

Prisirišimą prie autentiškai susiformavusios aplinkos lėmė ne kokios nors moralinės ar kūrybinės nuostatos nesikišti į realybę, o patirties padiktuotas suvokimas, kad dokumentinio kino personažų įprastinė erdvė yra nepaprastai sudėtinga sistema, jei pakeičiamas bent vienas jos elementas, pakinta ir visuma.

Du objektai, susitikę vienoje erdvėje, kurią apriboja kadro stačiakampis, įgauna konkrečią prasmę. Yra natūrali priežastis, kodėl senas Mercedesas stovi šalia lentų krūvos. Yra priežastis, kodėl kadre atsirado skirtingos, nepatogios, pigios kėdės. Kodėl stalas užtiestas būtent tokia staltiese. Savo vietoje yra ir mašinos priekaba, atsainiai numesta dešinėje kadro pusėje.

Visa ta netvarka iš tikrųjų yra absoliučiai harmoninga ją sukėlusiam personažui, laikui ir vietai.

Žinoma, nei aš, nei joks žiūrovas negalėtų paaiškinti, koks prasminis ryšys sieja žydrą Algio treningą, kartoninę dėžę po stalu, malkoms pjauti skirtą ožį ir tolumoje stovintį Mercedesą. Bet pakeitus bent vieną iš tų elementų, vaizdas netektų tam tikros autentikos dalies, dingtų laiko pojūtis, niuansai, kurie vizualiai charakterizuoja personažą.

Vienintelis metodas, susiejantis ir pateisinantis šią sudėtingą sistemą, yra poetika. Žvelgiant iš poetinės

perspektyvos, Mercedesas, kartoninė dėžė, žmonių būrelis, tolyn bėgantis peizažas yra tobulas, harmoningas vaizdiny, be žodžių kalbantis apie laikmetį ir žmogų.

Vaidybinio kino dailininkai, kad atkurtų / sukurtų autentiškus interjerus, labai dažnai eina į realias erdves, jas fotografuoja ir pagal fotografijas bando tiksliai atkartoti objektų, spalvų konfigūracijas, nes išgalvota visuma, daiktų išdėstymas nesukurs tokio tikrovės pojūčio, kokį sukūrė laikas, leidęs *tiems* daiktams, kuriuos pasirinko *tie* žmonės, atsidurti *tose* vietose, kur jie ir turi būti, atsižvelgiant į *tas* aplinkybes.

Ignoruoti tikrovėje egzistuojantį, kompleksišką, daugialypį vaizdą, koreguoti jį pagal režisieriaus, dailininko, operatoriaus fantaziją irgi galima, tačiau tada daugialypis, kompleksiškas realybės dėmuo praras autentiškumą, spontaniškumą, o svorio centras bus perkeltas į interpretacijos lankas. ■

¹ Kahana J., *The Documentary Film Reader History, Theory, Criticism*. Painleve J., „The Castration of Documentary“ (1953), *Oxford University Press*, 2016, p. 5.

² Ten pat, p. 1.

³ *Rethinking Documentary, New Perspectives, New Practices*, Edited by Thomas Austin and Wilma de Jong, PART 1, *Critical Perspectives on Documentary, Forms and Concepts*, Open University Press, 2008, p. 2.

⁴ Daiva Šabasevičienė. Valentinas Masalskis: ieškant teatro. Vilnius. *Tyto alba*. 2010.

⁵ Nichols B., *Introduction to Documentary*, 2nd edition, Indiana University Press, 2010, p. 13.

⁶ Ten pat, p. 15.

⁷ Corner J., „Performing the Real: Documentary Diversions“, *Television and New Media* 3, no. 3, August 2002.

⁸ Hicks J., *Dziga Vertov, Defining Documentary Film*, I. B. Tauris & Co Ltd, London-New York, 2007, p. 2.

⁹ Nichols B., *op. cit.*, p. 36.

Rimantas DRIEŽIS

MECHANINIS TEATRAS

Istorinė apžvalga*

Žymiausias XX a. Lietuvos lėlių teatro režisierius Zvir dailininkas Vitalijus Mazūras spektaklyje pagal Sigitos Gedos pjesę „Ak vija, pinavija“ (Vilniaus teatras „Lėlė“. 1989) panaudojo profesionalų scenose nedažnai matomus mechaninio teatro elementus. „Ganomus žąsiukus“ vietoj animuojamų lėlių vaidino figūrėlės, kurias atgaivindavo sumontuotas mechanizmas. Aktorei užteko sukkti rankenėlę, įtaisytą dekoracijos paviljone, kad žąsiukų pulkas imtų lakstyti ir lesinėti, lyg kiekvieną animuotą atskiras lėlininkas. Tam įspūdžiui sustiprinti paviljono grindelėse buvo paslėpta diržo juosta, ratu vedžiojusi ant jos užsodintus žąsiukus (spektaklio vaizdo įrašas saugomas LRT archyve). Dramaturgė Nijolė Indriūnaitė pjesėje „Muzikinė dėžutė“ (2005) pašlijusius šeimos santykius pavaizdavo kaip sugedusį mechanizmą. „Kodėl nutilo muzika?“ – klausinėja Vaikas visų, ką sutinka, kol išsiaiškina, kad muzika atsiranda tada, kai dėžutės dalys – varpeliai, plaktukai, volelis – veikia kartu. Radęs surūdijusią spyruoklę, Vaikas sutaiso mechanizmą ir grąžina į namus muziką, „kuri skambėjo, kai tėtis ir mama susikalbėjo“ („Baltos pasakos“. Vilnius. 2008, p. 131–146). Indriūnaitė adaptavo Vladimiro Odojevskio pasaką „Miestelis tabokinėje“ (1834) – rusų rašytojas rėmėsi XVIII–XIX a. „teatralizuota mechanika“ ir to meto Europoje populiariu automatų teatru. Tai „*mobilių sistemų teatras, kuriame vaidi-*

na mechaninės lėlės, vaizdas kuriamas įvairiais mechanizmais ir automatais“, – rašoma Lietuvos teatro dailės žodyne („Ten, kur viskas daug labiau“. Vilnius. 2013, p. 40–43), sudarytame Raimondos Bitinaitės-Širvinskienės. Mechaninį teatrą (*mechanical theatre, theatre mecanique, mechanisches theater*) kaip scenos meno rūšį pristato ir visuotiniai teatro žodynai, ir enciklopediniai leidiniai, jis laikomas viena iš lėlių teatro formų. Pavyzdžiui, lenkų teatrologas Henrykas Jurkowskis Europos lėlių teatro istorijoje (*Dzieje teatru lalek. Od antyku do romantyzmu*. Warszawa. 1970) automatų vadina lėlių teatro dalimi (*Teatr automatow*, p. 25–31), o populiariusis prancūzo Patrice'o Pavis žodynas lėlių (objektų) ir mechaninį teatrą pristato kaip atskirus darinius (*Dictionnaire du theatre*. Paris. 2006).

Paskutinį pakilimą mechaninis teatras išgyveno XVIII a. pabaigoje–XIX a. I pusėje ir atrodė, kad gynuoju pavidalu jau nebegrįš. Pasak Jurkowskio, **mechanizmas – pagrindinė automatų teatro išraiškos priemonė** – dažniau naudotas savitiksliam technikos demonstravimui, todėl mechaninės lėlės kėlė nuostabą, pagarbą meistrų išradingumui, bet retai kada teikė peno sielai. Hanso Christiano Anderseno pasaka „Lakštingala“, regis, visiems laikams įrodė, kad Mirtį nugalai tik gyvo paukščio giesmė, bet šiandien mechaninė lakštingala vėl darosi svarbesnė už gyvą ir „*gundo peržengti teatro nuostatą, kad viską visada lemia aktorius*“. Šis Patrice'o Pavis teiginys apie mechaninę pagundą jau įgauna apčiuopiamus kontūrus – virtuali re-

* Vilniaus teatro „Lėlė“ edukacinį projektą „Burtadaikčiai“ remia Lietuvos kultūros taryba

alybė, dirbtinis intelektas ir visažinis kompiuteris davė stiprų impulsą robotų plėtotei, prikėlė ir mechanines būtybes. Ekране ir scenoje žmonės jau pavaduoja dirbtiniai kaskadininkai, vaidybą imituoja projekcijos, pasirodymams delfinariumuose vietoj gyvų delfinų pasitelkiami robotai. Klaipėdos lėlių teatro premjera „Tarp Žemės ir Dangaus“ 2021 m. vasarą atgaivino mechaniniam teatrui būdingą „automatų kabinetą“, o tų pačių metų rudenį uostamiestyje vykęs festivalis *Materia Magica* į programą įtraukė vokiečių teatro *Meinhardt & Krauss* spektaklį „Eliza: keista meilė“, kur atgijusių skulptūrą vaidino kompiuteriu valdomas robotas.

Kompiuterizacijos persmelkta kasdienybė ir technikos pažanga plačiaja prasme siejama su modernųjų laikų pasiekimais, nors būna, kad tobulinami senovės atradimai, tiek mokslo, tiek meno naujove tampa tai, kas buvo pamiršta. Daugiau kaip 2000 metų apimančią **mechaninio teatro istoriją formavo tikslieji mokslai ir mechanikų išradimai, o teatras savo ruožtu darė poveikį mokslui**. Pavyzdžiui, kompiuterio nekintamos atminties idėją kibernetikai perėmė iš XVIII a. automatų. JAV mieste *Mountain View* (Kalifornija) įsikūręs Kompiuterio istorijos muziejus (*Computer History Museum*), praeities ir dabarties išradimų sąsajas iliustruoja mechaninio teatro ekspozicijoje – šveicarų mechaniko Henri Maillardet sukonstruota berniuko figūra. 1800 m. viešai pristatytas Maillardet automatonas (*Maillardet's automaton, Juvenile Artist, Draughtsman Writer*) apstulbino gebėjimu nupiešti 4 skirtingus paveikslėlius, užrašyti 3 eilėraščius prancūzų ir anglų kalbomis. Paleidus spyruokle varomą laikrodinį mechanizmą, automatonas vėl kartojė minėtus „stebuklus“, lyg jo veikimą reguliuotų atminties laikmena. Šio automatono istorija įkvėpė Brianą Selznicką sukurti paveikslėlių knygą vaikams „Hugo Kabreto išradimas“ (*The invention of Hugo Cabret*. 2007), o režisierius Martinus Scorsese pagal ją 2011 m. sukūrė filmą „Hugo“, apdovanotą *Oskaru*.

Bitinaitė-Širvinskienė išskiria tris pagrindines **mechaninio teatro rūšis – tai atgiję paveikslai (*Teatrum mundi*), kai figūros arba objektai juda tapy-**

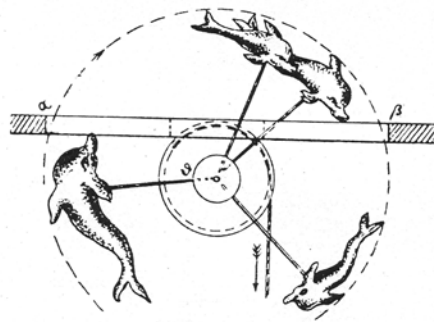
tų dekoracijų fone; mechaninių figūrų arba automatų kabinetai; pavieniai automatai. Mechaninės figūros dalyvaudavo ir lėlių teatro vaidinimuose. Mechaniniu teatru figūrų kabinetus pradėta vadinti XVIII a., kai mechanikai ėmė rodyti pasaulietinio turinio scenas (Bożena Frankowska. *Encyklopedia teatru polskiego*. Warszawa. 2003, p. 459). Meistrai konstravo pasaulietiškus automatus jau XVI a., bet jie buvo skirti konkrečioms pramogoms, o plačioji publika iki tol matydavo vien religinio turinio vaizdus. Kartu su vargonais, girdimais tik bažnyčioje, ar tik bažnyčioje matomais vitražais, mechaninės figūros buvo religinio ritualo dalis. Tai stiprino tikėjimą Viešpaties galiomis, lygiai kaip Antikos mechanikų „stebuklai“ ragino tikėti Olimpo dievais.

Antika

Senovės graikai mechanikus vadino taumaturgais, t. y. stebukladariais (*thauma* – stebuklas, *ergon* – darymas). Meno sąvokos tada dar nebuvo, žodis *tekhne* graikams reiškė amatą ir meną viename, tad mechaninės figūros prilygo kūriniams, reprezentuojantiems antikos dailę. Kiekvienas sudėtingos konstrukcijos automatas anuomet buvo vienetinis ir ne kasdien matomas šventyklų, religinių švenčių atributas. Senovėje žmonės kerėjo savaime atgyjanti skulptūra, stebuklo pojūtis, pasak Jurkowskio (p. 27), galėjo būti svarbesnis už automato vaizdų turinį. Antikos šviesuoliams buvo žinomi mechanikos principai, automatus asmeninėms pramogoms užsisakydavo didikai ir turtuoliai, bet taumaturgų tvariniai daugiausia priklausė sakralinei sferai ir liudijo dievų buvimą. Žymiausias senovės taumaturgas Heronas Aleksandrietis (*Heron ho Alexandreus* – matematikas, mechanikas, išradėjas), gyvenęs 10–70 m. e. metais, sukonstravo bene daugiausia mechaninių stebuklų, apie kuriuos žinome iš jo paties rašytų traktatų bei vėlesnių liudijimų. Šiandien technikos istorikai bando rekonstruoti Herono automatus, keletą jų Anglijos kino studija *Wild Dreams Films* pristatė dokumentiniame seriale „Se-

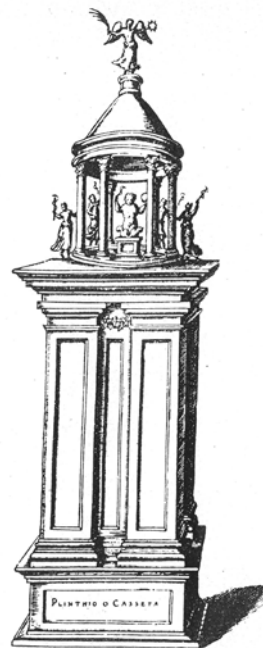
novės atradimai“ (*Ancient Discoveries*. 2003–2008). Net žinant Herono triukų paslaptis, vis tiek stebina tobulas jų veikimas, pavyzdžiui, statulos paleista strėlė taikliai perveria taikinį. Įsivaizduokime, kokį įspūdį šis reginys darė Herono amžininkams, kuriems mechanikos dėsniai nebuvo žinomi. Serialo kūrėjai pabrėžia, kad Heronas gyveno I a. po Kristaus gimimo, kai klostėsi nauja religija – krikščionybė. Matyt, senųjų dievų šventyklose pagausėjusiais teatralizuotos mechanikos reginiais siekta išlaikyti tikėjimą, pagrįstą Antikos mitais. Herono mechanizmai viliojo žmones į apeigas ir didino šventikų, demonstravusių statulas, autoritetą – juk mechaninės figūros kadaise meistravo patys Olimpo dievai (pavyzdžiui, kalvis Hefaistas).

Pirmą teorinį darbą apie teatralizuotus automatus – *Automatopoieica* – III a. pr. m. e. parašė senosios Graikijos matematikas, mechanikas, išradėjas, poetas Filonas Bizantietis (*Philon ho Byzantios, Philo Mechanicus*), sukūręs ir pirmą ilgesnės trukmės mechaninį reginį su spektaklio požymiais – vaizdo ir garso efektais, nuoseklia įvykių seka, keičiama veiksmo vieta. Rekonstruotas Filono automatas primena koplytstulpį. Ant kolonos iškeltoje namelio formos scenelėje sumontuotas vaidinimas vaizdavo Trojos karo laikų „Sakmę apie Naupliusą“. Epe, sukurtame dar iki Homero, dievo Poseidono sūnus Naupliusas, salos Euboa (Evia) karalius, keršydamas už klastingai nužudytą savo sūnų Palamedesą, paskandina graikų, grįžtančių iš Trojos, laivus. Reginį sudarė penki mechaniniai paveikslai, jų pasikeitimus scenelėje reguliavo savaime atsiveriančios / užsiveriančios durėlės. Pirmas paveikslas vaizdavo prieš kelionę pakrantėje statomus laivus, antras – laivų nuleidimą į jūrą. Trečiame paveiksle laivai tamsėjančio dangaus fone plaukė per vis didėjančias jūros bangas, lydimi nardančių delfinų. Ketvirtame paveiksle apsi-reikšdavo deivė Atėnė, o penktame – Naupliuso suklaidinti laivai suduždavo, atsitrenkę į uolas. Išsigelbėjusį Ajaksą reginio finale nutrenkia ir paskandina Poseidono žaibai... Paleidus automato mechanizmą, beveik 10 minučių trukmės keršto drama vykdavp

Filono Bizantiečio „nardančių delfinų“ konstrukcija

be pertraukos ir be žmogaus įsikišimo. Figūrėles judinantys, griaustinį bei kitus garsus imituojantys mechanizmai buvo paslėpti tuščiavidurėje „koplytstulpio“ kolonoje. Šiandien dažnai reprodukuojama delfinų scena ir kitų Filono triukų graviūros sukurtos XVI a. knygai „Iš automatų arba savaeigių mašinų“ (*De gli automati, overo machine se moventi*. Venetia. 1589), joje aprašyti Herono Aleksandriečio išradimai. Veikiausiai todėl Filono „Sakmė apie Naupliusą“ kartais irgi priskiriama Heronui. Taumaturginę paties Herono veiklą dažniausiai reprezentuoja „Bakcho

Heron Aleksandriečio automatas „Bakcho apoteozė“

apoteozė“ (Bakchu romėnai vadino graikų Dionisą). Šį automatą vaizduojanti graviūra iš minėtos knygos jau tapo savotiška ikona. Ją išpopuliarino XX a. lėlių teatro istorikai, automatų teatrą vadinę pirmuoju lėlių teatro raidos etapu, animuojamų lėlių teatro vaidinimus kildinę iš mechaninių reginių (Frankowska. 2003, p. 448). Herono automatas graviūroje primena altorių – ant postamento, kurį laiko keturios kolonos, stovi nedidelė šventykla su deivės Nikės figūrele ant stogo. Šventyklėlės centre Bakchas lieja pieną ir vyną, juos laižo pantera. Aplink šventyklėlę šoka bakchantės. Atlikusios sumontuotų judesių ciklą, figūrėlės sustingsta. Deivė Nikė pasisuka ten, kur netrukus pajudės visas „altorius“. Atsidūręs reikiamoje šventyklos vietoje, automatas sustoja – šlovinti Bakchą pradedama nuo pradžių.

Senosios mechaninės statulos, darytos Europos meistrų, galėjo „verkti“ pienu ir krauju, „kalbėti“ pučiamais garsais, riedėti šlovės vežimais, sklęsti erdvėje... Viduramžiais tuos religijai tarnaujančius „stebuklus“ perėmė Krikščionių bažnyčia.

Viduramžiai

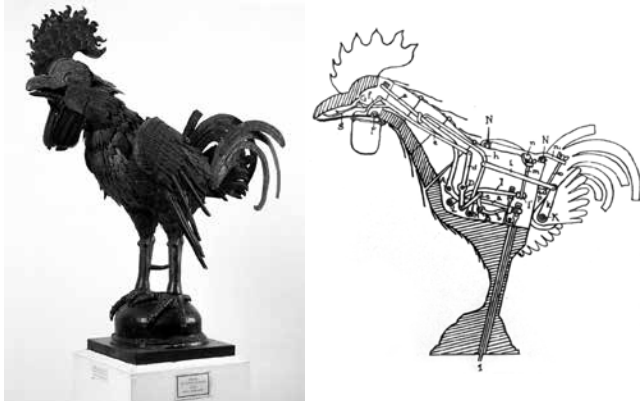
Ankstyvieji krikščionys teatrą siejo su pagonybe, o išaugusi Bažnyčios galia (apie 470 m.) apskritai išstūmė aktorius iš krikščioniška morale persmelkto gyvenimo. Teatras neišnyko, bet jam vėl teko kartoti kadaise nueitus etapus – nuo ritualinių apeigų iki misterijų vaidinimo. Bažnyčia įsileido mechanines figūras tik po to, kai krikščioniškos tapatybės dalimi tapo paveikslai ir skulptūros. Iki tol žmogaus pavidalo atvaizdai buvo laikomi pagonių stabais. Požiūrį pakeitė VII a. įvykę visuotiniai Bažnyčios susirinkimai ir 692-ųjų *Concilium Quinisextum* – leista Kristų vaizduoti kaip žmogų. Leidimo priešinkai (ikonoklastai) dar porą šimtmečių smerkė šį „paklydimą“, bet daugėjo ir krikščioniškos dailės kūrinių, davusių postūmį konstruoti šventųjų automatų „mechaniniams paveikslams“. Viduramžiais „*automatai priklausė tiems neįprastiems reiškiniams, kurių egzistavimą motyvuoja tikėjimas Dievo ir velnio buvimu. Pirmojo garbei, be kita ko, buvo*

kuriamos Nukryžiuotojo skulptūros su savaime judančia Kristaus galva, o iš baimės prieš antrąjį ant laužo degindavo tuos mechanikus, kurie leido sau rinktis pasaulietines temas“, – rašo Jurkowskis (1970, p. 26).

Automatus pripažinę kunigai siekė, kad mechaninės statulos tarnautų tikrajam tikėjimui. Dviprasmišką to meto mechanikų padėtį iliustruoja XIII a. legenda apie žmogaus pavidalo mechaninę figūrą, kurią sutvėrė dominikonų vienuolis, vyskupas šv. Albertas Didysis, o jo mokinys šv. Tomas Akviniėtis, išvelgęs piktosios dvasios kėslus, kūrinių sunaikino. Šv. Albertas statulą meistravo, turbūt studijuodamas Antikos mechanikų traktatus, gal bandė atkurti iš aprašymų žinomą patarnaujančio vergo figūrą (roboto pirmavaizdį), nes kažin ar šv. Tomas Akviniėtis būtų naikinęs kūrinių, išreiškiantį krikščioniškas intencijas. Pavyzdžiui, kai įsitvirtino kalėdinių prakartėlių tradicija, 1223 m. pradėta šv. Pranciškaus, niekas neprieštaravo, kad Herono „Bakcho apoteozė“ virto „gimusio Jėzaus pašlovinimu“. Šventyklėlė su stogą vainikuojančia Nike buvo pakeista tvarteliu su virš jo trimituojančiu Angelu, centre stovėjusį Bakchą pakeitė Šventoji Šeima su edžiose guliniu Kūdikieliu, vietoj bakchančių aplink sukosi piemenėliai ir Trys Karaliai su dovanomis. Kartais figūrėlės būdavo stumdomos rankomis. Ilgainiui „Kristaus gimimą“ pradėta vaidinti, pasitelkiant tiesiogiai animuojamas lėles ir atsirado atskira lėlių teatro atšaka – Šėpos teatras (*szopka, batleika, vertep*). Kai kurie istorikai Šėpą kildina iš Antikos mechaninių reginių, nes krikščionybė automatų pasitelkė atlikti tokioms pačioms kulto funkcijoms.

Bene ankstyviausia žinoma mechaninė prakartėlė (*ruchoma szopka, mechanical Christmas, Mechanische Krippe*) buvo įrengta 1352–1354 m. Strasbūro katedroje, įkomponuota astronominiame Trijų Karalių laikrodyje (*Horloge des Trois Rois, Dreikonigsuhr*). Deja, šis nežinomo mechaniko kūrinys XVI a. I pusėje buvo nugriautas. Išliko tik jo viršūnėje stovėjusi Gaidžio figūra (*Coq automate*), dabar laikoma seniausiu Europos viduramžių automatu ir eksponuojama Strasbūro (Prancūzija) Dekoratyvinio meno muziejuje. Gaidys kilnojo sparnus, pra-

Strasbūro katedros mechaninė figūra „Gaidys“ (Coq automate), ~ 1350 m.

žiodavo snapą ir giedėjo – garsas buvo išgaunamas dumplėmis. Gaidį išsaugojo Konradas Hasefratzas, 1574 m. pastatyto antro laikrodžio autorius, įkomponavęs jį tarp naujų figūrų. Gaidžio giedojimas lydėdavo pro Giltinę einančias figūras (vaikas, jaunuolis, vyras, senis) bei dievybių, simbolizuojančių septynias savaitės dienas, paradą. Konstruodamas laikrodį, Hasefratzas (plačiau žinomas kaip Docypodius) rėmėsi senovės mechaniko Herono patirtimi ir tai aprašė 1580 m. išleistoje knygoje *Cunradi Dasypodii Heron Mechanicus: seu De Mechanicis artibus, atque disciplinis*. „Dvylikos apaštalų nusilenkimas Kristui“, vaidinamas figūrų, papildė laikrodį po 1838–1843 m. rekonstrukcijos. Tada buvo pagaminta Gaidžio kopija, o penkis šimtmečius tarnavęs originalas pateko į muziejų. Strasbūro katedroje šiandien matomą laikrodžio visumą sukomponavo laikrodininkas Jeanas Babtiste'as Schwilque'as. Gaidys užgieda, pasirodžius šv. Petro figūrai, primindamas, kad šis apaštalas, „dar gaidžiui negiedojus“, triskart išsižadėjo Kristaus... Strasbūro Gaidys (aukštis 120 cm) yra laikrodžiuose dažnų žadintuvo personažų pradininkas – tai įvairūs trimitininkai, sieninių laikrodžių gegutės ir kt. Varpo dūžiais pranešamų valandų mechanizmą teatralizavo Varpininko figūra (*jaquemart, quarter jack, ca-*

lendra) arba Giltinė. Astronominiams laikrodžiams naudotą smėlio laikrodį simboliškai apversdavo antiikinis laiko dievas Chronas, Angeliukas arba Giltinė...

Miunsterio (Vokietija) Šv. Pauliaus (Povilo) katedroje yra viena senesnių, dar veikiančių prakartėlių, įkomponuota 1540–1542 m. pastatytame laikrodyje, garsiam būtent dėl judančių figūrų (*Astronomische Uhr mit Figurenumlauf*). Viršutiniame laikrodžio karnize – renesanso stiliaus „mechaninis paveikslas“: centre sėdinti Marija ant kelių laiko Kūdikį, virš jų pasirodo auksinė Kalėdų Žvaigždė (sklendžia ant metalinio strypo), pro dureles, atsiveriančias dešinė, įeina Trys Karaliai, sustoja prie Dievo Motinos ir lenkiasi (Kūdikis sukioja galvą). Žvaigždė išsiveda Karalius pro kairiąsias dureles. Varpelių muzikos fone vykstančią misteriją stebi Miunsterio gyventojai, nutapyti abipus „scenos“. Prakartėlei būdingas įprasminamas medžiagiškumas – Karaliai išlieti iš metalo, juos lydi mediniai Tarnai. Gyvybės iliuziją sustiprina audinio, iš kurio pasiūti Karalių apsiaustai, laisvai krintančios klostės. Apie šio laikrodžio meistrą Dietrichą Tzwyvelį žinių neišliko. XVII a. laikrodį papildė kito meistro daryta mechaninė Giltinė ir figūra, vaizduojanti laiko dievą Chroną. Trimitininkas ir Varpininkė, esantys kairėje laikrodžio pusėje, gal buvo jau ir pirmame 1396 m. pastatytame Šv. Pauliaus katedros laikrodyje, kurį 1534 m. nugriovė Reformacijos įaudrinti protestantai.

1522–1566 m. per visą Europą slinkęs liuteronų ikonoklazmas (*Bildersturm, Great Iconoclasm, Furie iconoclaste*) ypač aršiai naikino mechaninius katalikų „stabus“, todėl pavyzdžių, patvirtinančių bažnytinę automatų tradiciją, beveik neliko. „Gyvų“ statulų pėdsakus išlaikė XVII–XVIII a. barokinė „aprengiamų skulptūrų“ tradicija. Perėmusi surenkamą kūno konstrukciją, lanksčius sąnarius, teatrui artimus rekvizitus (kostiumas, perukas, vainikas ir t. t.), pagrindinio automatų požymio – mechanizmo – atsisakė. Automatų ir aprengiamų skulptūrų ryšį liudija XIII a. I pusės Prancūzijoje sukurta, Sevilijos katedroje (Ispanija) iki šiol garbinama statula „Karališkoji Mergelė“ (*Virgen de los Reyes*). Pagal legendą,

Prancūzijos karalius Louis IX statulą 1248 m. padovanojo Kastilijos karaliui Fernandui III, sveikindamas Sevilijos atėmimo iš musulmonų proga. Meistras nežinomas – seviliečiai autorystę priskiria Dangaus angelams, o menotyrininkai – prancūzų gotikai. Skulptūrą sudaro dvi surenkamos ir aprenčiamos figūros su lanksčiomis galūnėmis – natūralaus dydžio Marija (176 cm) ir Kūdikis (60 cm). Marijos galvą judino torse paslėptas mechanizmas, todėl vieni menotyrininkai „Karališkąją Mergelę“ vadina viduramžių automatu (*automata medieval*), kiti sieja su barokine „aprenčiamų skulptūrų“ tradicija. Lietuvoje panaši skulptūra – natūralaus dydžio „Jėzus Nazarietis“ – su mechanizmais, paslėptais tuščiaviduriame torse, XIX a. stovėjo Sudervės (Vilniaus r.) Švč. Trejybės bažnyčios altoriuje, o šiandien atsidūrusi prie šventoriaus vartų sumūrytoje koplyčioje ir laukia restauravimo.

Savaeigės mechaninės figūros mūsų dienas pasiekė daugiausia bažnyčių laikrodžiuose kaip antrinė puošmena. Pavyzdžiui, Rostoko (Vokietija) Šv. Marijos bažnyčioje XV a. statytą astronominių laikrodį 1643 m. papildė mechaninė scena, vaizduojanti šešių „pirmojo šaukimo“ apaštalų palaiminimą. Apaštalai nuo vienu dūrelių prie kitų eina pro juos laiminantį Kristų. Einant Judui, Kristus nekelia rankos palaiminimui, o dūrelės užsiveria, Judui dar neišėjus, lyg smerkdamos už išdavystę (dūrelės irgi vaidina!). Iš populiariausių siužetų, atskirai (ne laikrodžiuose) demonstruotų automatais, gyvybingiausias „Kristaus gimimas“, jį iki šiol primena Kalėdų prakartėlės, bet dabar dažniau išstatomos nejudančios figūrėlės, mechanines galima pamatyti nebent parodose. Pavyzdžiui, Čekijos mieste Trebechovice įsteigtas vien prakartėlėms skirtas muziejus (*Trebechovice muzeum betlemu*) eksponuoja liaudies meistro Josefo Probošto mechaninę prakartėlę *Proboštuv betlem*, paskelbtą nacionaliniu kultūros paminklu. Iš medžio išdrožtas kūrinys stebina figūrų gausa, beje, meistras dirbo sau, o ne bažnyčios užsakymu. Du dešimtmečius kūrė figūras ir mechanizmus. Pirmąkart šį „Betliejų“ parodė 1906 m. čekų amatininkų parodoje. Vėliau kaip mechaninio teatro reginį demonstravo

prakartėlę mugėse. Ją tobulino iki mirties.

Teatrum mundi prakartėlę per Kalėdas galima pamatyti ir Varšuvoje, Mažųjų brolių kapucinų bažnyčioje (*Kosciol Braci Mniejszych Kapucynow*). Ją 1949 m. sukūrė patys vienuoliai, pritaikę mechanizmus, pasauliečių naudotus mechaniniam teatrui.

Kad viešumoje nuolat vykdavo mechaniniai reginiai, patvirtina Prahos laikrodis (*Pražsky orloj*). Čekijos sostinėje 1410 m. (Žalgirio mūšio metais) sumontuotas astronominis bokšto laikrodis yra bene seniausias, 2010 m. pradėjęs septintą veikimo šimtmetį (perpus jaunesnis Vilniaus Katedros varpinės laikrodis šiemet minės 350-ąją sukaktį). Kadaisė miestiečiai, dabar turistai Prahoje kasdien pulkais plūsta pasižiūrėti mechaninių figūrų vaidinimo, laikrodį papildžiusio XVII–XVIII a. Reginio autorystę legenda klaidingai priskiria XV a. mechanikui Hanušui, neva jam, kai 1490 m. baigė montuoti figūras, buvo išduotos akys, kad puikaus laikrodžio negalėtų pagaminti kitiems miestams. Matyt, atimtas regėjimas – tai komplimentas mechanikui už meistriškumą, nes panašią legendą kartoja ne vieno laikrodžio, įrengto Europos miestų bokštuose, populiariojai. Panašiai „pagerbtas“ ir meistras, XV a. įrengęs astronominių laikrodį Čekijos miesto Olomouco rotušėje. Amžiams bėgant, šio laikrodžio mechanizmas ne kartą keistas, vėliau atsiradusios figūros dabartinį pavidalą įgavo po rekonstrukcijos 1949–1954 m. Nekeista, kad šventųjų vietas užėmė „darbo liaudis“, o dangaus šviesulių judėjimą sekęs astronominis ciferblatas, be kita ko, rodė, kada švęsti Kremliaus „šviesulio“ Stalino gimtadienį... Prahos figūroms likimas buvo palankesnis – nors pergalės Antrajame pasauliniame kare dieną (1945-05-08) sostinės laikrodį apšaudė naciai, sudegusias figūras spėta atstatyti iki 1949-ųjų, kai Čekoslovakija atiteko Stalino kulto tarnams. Laikrodžio fasade nuo XVII a. stovinti Giltinė, kasdien skambindama Mirties varpu, primindavo žemiškojo gyvenimo laikinumą, bet stalinistams artimesni buvo „materialistai“ – godumą, tuštybę ir malonumus simbolizuojančios figūros (Šykštuolis, Savimyla, Turkas). Laikrodžiui mušant valandas, pasiro-

dantys Kristaus kulto apaštalai ramiai stebėjo pikta-
valių siautėjimą (*jie nežino, ką daro*), kol Sovietija pati
save pribaižė...

Apaštalų figūros laikrodį papildė XVIII a. II pusė-
je, mechaninio teatro pakilimo laikais, kai religinis
turinys tapo nebeprivalomas, o mechanikai galėjo
viešumoje montuoti vaizdinius, paremtus istoriniais
įvykiais, tautinėmis legendomis... Apaštalų figūras
Prahos rotuše kūrė meistrai rėmėsi bažnytinio meno
kanonais, kad reginio tema ir figūrų plastinė išraiška
atitiktų senojo laikrodžio formas. Dvylikos figūrų au-
torius ir tiksli jų įrengimo data nežinoma, nes rotušės
archyvą prarijo liepsnos per 1945-ųjų gaisrą. Statulas,
kurios buvo atkurtos pagal nuotraukas, šiandien ma-
tome iki pusės pasirodančias dviejuose laikrodžio lan-
guose, atsiveriančiuose savaime. Padalytos į dvi grupes
(po šešias), jos sumontuotos ant dviejų ratu besisukan-
čių konstrukcijų (panašiu principu bažnyčiose veikė
mechaninės prakartėlės). Atsivėrus langams, apaštalai
vienas paskui kitą įeina, pasisuka visu torsu ir išeina.
Figūras atkūręs skulptorius ir lėlininkas, Prahos ma-
rionečių teatro *Riše loutek* vadovas Vojtechas Sucharda
atsisakė mažesnių detalių judėjimo. Iki 1945-ųjų, pa-
vyzdžiui, šv. Petras kėlė ranką palaiminimui, šv. Povi-
las jam pritarė linksėdamas, o nepatikslusis šv. Tomas
savo abejones išreiškė, kraipydamas galvą. Gal meis-
trui atrodė, kad po karo, sutrypusio krikščioniškas
vertybes, nedera akcentuoti apaštalo Tomo abejonių?

Čekai (ir lietuviai) Tomašą vis tiek laiko kitais
nepasitikinčiu skeptiku. Mat išgirdęs apie Kristaus
prisikėlimą, Tomas atsisakė tuo tikėti, kol nepama-
tys savo akimis. Pasirodęs Jėzus „išgydė apaštalą
nuo širdies aklumo“ ir tarė: „Tu įtikėjai, nes pamatei“
(Jn. 20, 25–28). Dar pridūrė: „Palaiminti, kurie tiki
nematę.“ **Bažnyčios automatai, skatinę pamaldu-
mą mechaniniais triukais, vieniems krikščionims
atrodė nepageidaujami stabai, kitiems „judanti
statula“ reiškė, pavyzdžiui, Dievo Motinos apsireiš-
kimą.** Romos katalikai tuos, kurie šaipėsi iš „atgijimų“,
vadino eretikais: „Gerai, jei netikintieji įtiki nematę, bet
blogai, kai tikintieji netiki tuo, ką mato“, – sakė jie (Ale-
jandro Garcia Aviles. „Gyvieji vaizdai: stabmeldystė

Pasaulietinėms temoms pritaikytas religinis retablo. XVII-XVIII a.

ir erezija“. *Imágenes „vivientes“: idolatria y herejia*. In.
„Goya“. 2007, nr. 321, p. 324–342).

Visais laikais aktualus posakis „*Geriau vieną kar-
tą pamatyti, nei dešimtkart išgirsti*“ galiojo ir Bažny-
čiai. To ypač reikėjo, skleidžiant krikščionybę kitatikių
kraštuose. Gal būtent šv. Tomo dievoieška pastūmėjo
Bažnyčių viduramžiais perimti Antikos dievams tar-
navusius automatus, kad abejojantieji išvystų Evange-
lijos įvykius ir įtikėtų? Jeigu taip, tai dėkingi mecha-
nikai ir figūrų meistrai turėtų apaštalą Tomą laikyti
savo globėju. Anglijos lėlininkų globėjas – šv. Simeo-
nas (Dievo kvailėlis), – Sirijoje VI a. gimęs atsiskyrėlis,
nuolankumą Viešpačiui demonstravęs, apsimesdamas
pamišėliu, kad jo daromus stebuklus žmonės sietų tik
su Dievo valia. Johnas Sawardas knygoje „Tobuli be-
pročiai“ (*Perfect Fools: Folly for Christ's Sake in Cat-
holic and Orthodox*. New York, 1980) aprašė legendą,
bylojančią, kad Simeonas pasidarė lėlę (*hand puppet*),

panašią į save, ir vaidindamas šaipėsi iš savo nuodėmių... Apaštalo Tomo abejonės animacijai pravertė, ko gero, labiau, nes provokavo ieškoti vaizdų kalbos. Ar ne tai turėjo galvoje šv. Simeono amžininkas, popiežius Grigalius (*Gregorius I Magnus*), teigęs, kad „*mūsų tikėjimui Tomo netikėjimas padeda labiau, nei apaštalų tikėjimas*“? Kad ir kaip būtų, mechaninės figūros (šalia freskų, paveikslų, skulptūrų) buvo statomos altoriuose, koplyčiose, puošė vargonų fasadus. Mechaniniai reginiai kreipė žvilgsnius Dievo link, o kad nekiltų eretiškų minčių, rūpinosi inkvizicija.

Reformacija

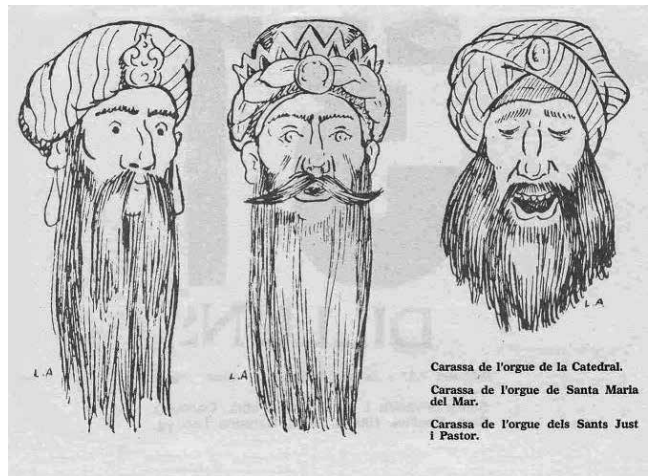
XVI a. Europoje tuo pat metu egzistavo reiškiniai, neigiantys vienas kitą. Viduramžių inerciją kūryboje stengėsi įveikti meniškasis Renesansas; inkvizicijos ginamus mitus bandė įveikti mokslas; Šv. Romos imperija galynėjosi su politiniais siekiais kurti nacionalines valstybes. Bažnyčios viduje kovėsi Reformacija ir Kontrreformacija. **Įveikti katalikų „stabmeldystę“ protestantai bandė dar iki Martino Lutherio 1517 m. paskelbtų tezių.** Pavyzdžiui, vizualiniams teatro kontekstams skirtoje knygoje „Ikonosferos pokyčiai“ (*Przemiany ikonosfery*. Wrocław. 2009. p. 78) Jurkowski's mini, kad 1509 m. Berne (Šveicarija) ant laužo buvo sudeginti vienuoliai, bandę imituoti Mergelės Marijos ir Kristaus atvaizdų dialogą. Už šventuosius kalbėjusių vienuolių balsai figūrų lūpas pasiekdavo paslėptais vamzdeliais. Išviešintas „stebuklo“ mechanizmas papiktino tikinčiuosius. Bet 1530 m. Berne įrengtas viešasis laikrodis su mechaninėmis Juokdario, Chrono, Gaidžio figūromis ir sužmogintų lokių eisena miestiečiams patiko, tad veikia iki šiol.

Demaskuoti mechaninius Bažnyčios „stebuklus“ ypač aktyviai stengėsi Anglijos protestantai. Garsiausia Bokslio abatijos relikvija buvo mechaninė Nukryžiuotojo statula (*Rood of Grace*), galėjusi mirksėti ir žiopčioti, sukioti galvą, ja linksėti ir verkėti „tikromis ašaromis“. Jos pamatyti traukdavo visos šalies piligrimai. Karaliaus Henriko VIII remiami protestantai, 1536 m. aptikę statulos viduje

paslėptus animavimo mechanizmus, ėmė juos demonstruoti mugėse kaip vienuolių klastos įrodymą. Nukryžiuotojo statula 1538 m. buvo nugabenta į Londoną ir sudeginta Šv. Pauliaus katedros aikštėje kartu su kitais mechaniniais šventaisiais. Tarp jų atsидūrė ir Sekminių mišiose Šventąją Dvasią „vaidinę“ mechaniniai balandžiai, ir sparnais galėję plasnoti angelai, kuriuos nuo bažnyčios lubų nuleisdavo neslepjamomis virvelėmis, bet tikintiesiems vis tiek atrodė, kad mato stebuklingą apsireiškimą... Beje, *Rood of Grace* statulą kai kurie amžininkai vadino „mechaniniu stebuklu“, taigi mechanizmas jiems nebuvo absoliuti naujiena. Tas demaskavimas tarnavo ne tiek bažnyčios atsinaujinimui, kiek Henriko VIII siekiui atskirti Angliją nuo popiežiaus įtakos, kad savo karalystėje jis pats būtų „antras po Dievo“. Popiežiaus arba šv. Tėvo (lot. *papa*, angl. *pope*) šalininkus anglai vadino popistais (*popery*). **Protestantai, norėdami pašiepti Romos katalikų lėliškų „stebuklus“, žodį *popery* suporavo su teatro lėlės pavadinimu *poppet* ir ėmė popiežiaus šalininkus vadinti beveik lėlininkais – *popetry*.** Pašaipia gyvavo, kol iš Bažnyčios išstumta animacija pateko į teatro pašauktųjų rankas ir žodis *puppetry* tapo lėlininkų profesijos pavadinimu.

Angliją, Henriko VIII pastangomis atskirtą nuo Romos, sugrąžinti popiežiui bandė Marija I (Mary I Tudor), karaliavusi vos penkerius metus (1553–1558). Bet protestantų žudymais ji pelnė tik pavaldinių antipatiją ir „Kruvinosios Meri“ pravardę (*Bloody Mary*). Po jos 1559 m. vainikuota Karalienė Mergelė – Elžbieta I – įtvirtino popiežiui nepavaldžią, teatralizavimų atsisakiusią anglikonų bažnyčią, o išlaisvintas Anglijos teatras pagaliau atskleidė šimtus metų slopintą savo kūrybiškumą. Aukščiausi šio laikotarpio pasiekimai – Williama Shakespeare'o ir jo amžininkų dramaturgija. Dialogais grįstų pjesių poreikį užtikrino nuolatinės aktorių trupės, stacionarūs teatrai, kurių sėkmes ir nesėkmes lėmė dramaturgų kūriniai. Daugiau vaizdais negu dialogais grįstus reginius demonstravę lėlininkai atidesnio istorikų dėmesio sulaukė tik XX a. Bene solidžiausius tos veiklos liudijimus tyrinėtojai

rado dramaturgų raštuose. Beno Jonsono komedijoje „Baltramiejaus mugė“ (*Bartholomew Fair*, 1614) aprašytas pasirodymas, kur lėlės vaidino į Londoną perkeltą, t. y. „sušiuolaikintą“ Antikos laikų meilės istoriją apie Herę ir Leandrą (*The ancient modern history of Hero and Leander*), šiandien laikomas ankstyviausiu autorinės dramaturgijos pavyzdžiu, skirtu lėlių scenai. **Pasaulietiškus mechaninio teatro daigus fiksavo dramaturgų Johno Day’aus ir Henry’o Chettle’o pjesė „Aklasis elgeta iš Bethnal Gryno“ (*The Blind Beggar of Bethnal Green*, 1600).** Vargingame Londono kvartale gyvenantys pjesės veikėjai IV veiksmo aptaria lėlininkų pasirodymą. Buvo vaidinami tarpusavyje nesusiję numeriai: Anglijos miesto Norvičo vaizdus keitė „Julijaus Cezario nužudymas“, „Tamerlano Didžiojo ir mažojo Gizos kunigaikščio dvikova ant Olimpo kalno Prancūzijoje“. Po to „kapitonas Podas“ ir „ponia Rump“ dainavo „amūriškus kupletus“, o programą baigė akrobatų triukai. Dalyvavo ir mechanškai, ir tiesiogiai animuojamos lėlės, kurias pjesės autoriai vadino abiem lėlių tipams bendru ir anglų kalba bene seniausiu teatrinės lėlės įvardijimu *motion*, reiškiančiu judantį arba judinamą daiktą, akcentuojančiu ne animavimo būdą, o lėlės judesiais kuriamą gyvybingumo iliuziją. „Amūriškus kupletus“ ir XIV a. kitatikių karvedžio dvikovą su XVI a. prancūzų kunigaikštuku ant graikų Olimpo, perkeltą Prancūzijon, lėlininkai atliko, veikiausiai patys animuodami lėles, mat parodijavo dramaturgo Christopherio Marlowe istorinę, bet faktų neatitinkančią pjesę „Tamerlanas Didysis“ (1587), vaidintą dramos aktorių. Mechaniniai akrobatų ir iš atskirų numerių sudaryti spektakliai vėl atgijo XVIII–XIX a. mechaniniame teatre. Miestų vaizdai su judančiomis figūromis buvo populiariausia atrakcija, kurią perėmė XX a. kinas. XVI a. išviešinta ir nuo publikos nebeslepama lėlės gyvybingumo priežastis (mechanizmas) leido anglų aktoriams patiems tapti to „stebuklo“ priežastimi. Elžbietos I laikais lėlininkų energija buvo nukreipta, kad valdytų tiesiogiai animuojamas lėles, pritaikydami joms tinkamas sceninio gyvenimo formas. Apie tai plačiau – Frances K. Barasch. „Shakespeare’as ir lėlių sfera“ (*Shakespeare*

Ispanijos bažnyčių „saracėnai“ (carasses)

and Puppet Sphere. In: *English Literary Renaissance*. 2004, nr. 34 / 2, p. 157–175.

Panašūs procesai vyko ir žemyninėje Europoje. Katalikiškų apeigų teatralizavimą koregavo net Ispanija, didžiausia Reformacijos priešė. **Vykdydami 1563 m. Tridento susirinkimo sprendimus, konservatyvieji ispanai nebeleido aktoriams vaidinti misterijų bažnyčiose, bet mechaninės figūros vis tiek liko ten, kur buvo.** Atsirado dar ir naujas personažas – mūšyje nukauto kitatikio „saracėno“ (*carasses*) galva. Barselonos katedroje po vargonais 1567 m. įtaisyta mauro galva (*caps de moro*) vartė akis, mirksėjo, žiopčiojo ir urzgė. Iš medžio išdrožtas tamsiaveidis, barzdotas, turbanu galvą apsivyniojęs „saracėnas“ veikė, sujungtas su mechanizmu, paduodančiu orą vargonams. Kuo garsiau skambėjo vargonai, tuo pikčiau urzgė mauras, piktindamasis „*ispany pamaldu mu*“. Anuomet maurų piratai jūroje puldinėjo ispanų laivus, plėšikavo pakrantėje, todėl „saracėną“, primenantį musulmonų grėsmę, įsitaisė daugelis bažnyčių. Ilgainiui mechaninė galva tapo įprasta vargonų dekoracijos detale (*Les carasses d’orgue*). XIX a. pabaigoje ji jau linksmindavo tik į Kalėdų mišias atvestus vaikus (iš pravertos burnos byrėdavo saldainiai), o XX a. viduryje Bažnyčia visai atsisakė šio makabriško viršenybės simbolio. Dabar keletą „galvų“ saugo Manresos miesto katedros muziejus.

Saldumynus berianti „mauro galva“ (caps de moro)

Bažnyčiose vaidintų misterijų tradiciją tęsė mechaniniai reginiai, vadinami *retablo*, Ispanijoje turėję vos ne altoriaus statusą. Tuo pačiu žodžiu ispanai vadino ir bažnyčios altorių, ir lėlių paviljoną, panašų į nešiojamąjį altorėlį. Apie tokį *retablo* ispanų kronininkas 1538 m. rašė: „Laikrodiniu mechanizmu varomos medinės figūros nuostabiai vaidino Kristaus gimimą, o kitoje dalyje taip natūraliai vaizdavo Pasijas (Kristaus kančias), kad priminė tikrus įvykius“ (Jurkowski. 2009, p. 62). *Retablo* scenas vaidino figūrėlės, sumontuotos atskiruose langeliuose. Kiekviena grupė, vaizdavusi tam tikrus pasakojamos istorijos momentus, veikė tik

savo langelyje. Vienus šalia kitų keliais aukštais išdėstytus langelius (paviljoną) žiūrovai matė iškart visą, o siužetą jiems pasakojo demonstruotojas. Paleidęs reikiamo langelio mechanizmą, komentavo veiksmą, pradėdamas nuo viršutinių langelių iš kairės į dešinę, tada leisdavosi žemyn (Jurkowski. 1970, p. 64).

Pavadinimą *retablo* ir panašią struktūrą su įvykius komentuojančiu pasakotoju išlaikė ir pirmieji pasaulietinės tematikos mechaniniai reginiai. Mažo gabarito figūros laikrodis mechanizmas buvo dar ne visiems prieinama XVI a. naujovė, todėl viešieji *retablo* vykdavo ir vienam didesniai scenos lange, figūros judėdavo ant ranka sukamo medinio disko arba slenkančios audinio juostos. Pasaulietišką ispanų *retablo* pavyzdį aprašė Miguelis de Cervantesas romane „Don Kichotas“ (1615). Ši knyga dabar dažnai leidžiama su prancūzų dailininko Gustavė'o Dorė iliustracijomis, sukurtomis 1863 m. Aprašytasis meistro Pedro teatras (*el retablo de maese Pedro*) Dorė graviūrose pateiktas kaip tiesiogiai animuojamų marionetių vaidinimas, artimas prancūzų tradicijai. Bet Ispanijoje ilgiau nei kitose šalyse išliko mechaninės figūros, todėl lėlių teatro istorikas Johnas Earlas Varey's veikale „Lėlių istorija Ispanijoje“ (*Historia de los titeres en Espana*. Madrid. 1957) Cervanteso liudijimą priskiria „*automatų teatrui*“, kuris tiesioginę animaciją naudojo minimaliai. Keliaujantis Pedro teatras vaidino „*teisingą istoriją*“ apie Ispanijoje maurų pagrobtą prancūzaitę Melisendrą, kurią jos mylimas vyras – „*senjoras don Gaiferas*“ – išvadavo iš kitatikių vergijos. Kai vytiš pabėgėlius puola maurų pulkai, scenoje veikia daugybė lėlių, kurias valdo vienas meistras Pedras, tad be mechanizmo čia neapsieita. Kai kurios lėlės galėjo būti animuojamos tiesiogiai, bet dominavo mechaniškai valdomos. Pedro teatras vaidino nešiojamojoje scenoje (*teatrillo portatil*). Paviljonas atrodė kaip XX a. II pusėje išplitusi lazdelinių lėlių širma su viršuje įstatytu scenos langu. Tokią „būdelę“ pavaizdavo ir pirmasis „Don Kichoto“ iliustruotojas, olandų dailininkas Jacobas Savery's, graviūras kūręs knygos versijai, išleisti 1657 m. Dordrechte (Nyderlandai). Dailininko piešinius vėliau kartojo, kopijavo arba jais sekė kone visi XVII a. „Don Kichoto“ leidėjai.

Pavyzdžiui, 1695 m. Paryžiuje išleistą knygą iliustravęs anonimas Savery'o „būdelę“ perpiešė taip, kad matytųsi šėpai įprastos scenos grindys, o 1713 m. prancūziškame leidinyje Pedro teatras jau atrodo kaip įrėmintas dailės paveikslas, kurio apačią slepia širmos draperija. Pirmosios iliustracijos kurtos, praėjus pusei amžiaus nuo knygos pasirodymo. Gal jos irgi nėra dokumentiškai tikslios, bet Cervanteso aprašymui neabejotinai artimesnės, negu Doré nupieštos marionetės.

„Altoriška“ mechaninių reginių tradicija įpareigojo ispanų lėlininkus rodyti „teisingas“ istorijas, t. y. suteikti siužetui religinę potekstę. Meistro Pedro istorija „teisinga“, nes vyksta krikščionių ir musulmonų kovos fone. Pirmas spektaklio paveikslas vaizduoja Gaiferą Paryžiuje. Čia jis lošia kauliukais, apie pagrobtą žmoną net negalvoja. Melisendros tėvas (Karolis Didysis!) piktinasi žento dykaduoniavimu, ragindamas išlaisvinti dukrą. Vaidinime lėlės nešneka, jų pokalbį perteikia priešais paviljoną įsitaisęs meistro tarnas. Atkreipia publikos dėmesį, kaip „nirtulingai“ barasi imperatorius. „Galima pamanyti, lyg jisai rengiasi vožti pustuzinį smūgių Gaiferui į galvą, – komentuoja paaugliško amžiaus jaunuolis. – Kai kurie kronikų autoriai tvirtina, kad tie smūgiai buvo suduoti ir gerai prilipo.“ Toks komentaras ir pašaiپی nuoroda į prancūzų kronikas galėjo sukelti publikos juoką, bet viską pateisino „teisinga“ Melisendros tėvo nuostata ginti katalikus nuo maurų, įveikti kitatikius.

Viešieji *retablo* lyg savaime garantavo „teisingas“, t. y. doram krikščioniui tinkamas temas, todėl lėlininkų pasirodymus lankė uolūs katalikai ir pramogų pasigendanti provincijos publika. Laisvesni Madrido gyventojai mieliau ėjo į aktorių, nebereikalingų Bažnyčiai, vaidinamas komedijas, pasak meistro Pedro, „pilnas netikslumų bei kvailysčių, tačiau turinčias kuo puikiausią pasisekimą.“ Madride 1579 m. įsteigto teatro *Corral de comedias de La Cruz* aktoriai vaidino įvairaus žanro ir temų pjeses (kiek leido budrioji inkvizicija), o lėlininkus varžė dievotos publikos lūkesčiai. Inertišką lėlininkų repertuarą ir pamaldumu besididžiuojančią publiką Cervantesas pašiepė vieno veiksmo farse „Stebuklų teatras“ (*El retablo de las*

Gustave DORÉ. Iliustracija Cervanteso romanui „Don Kichotas“. 1863

maravillas, 1615). Farsu siužetas primena Anderseno pasaką apie nematomus karaliaus drabužius: provincijon atklydę dramos aktoriai apsimeta lėlininkais ir žada parodyti stebuklingas figūras, kurias matys tiktai tikri katalikai. Į reginį susirinkę šventeivos apsimeta matantys lėlininkų neva rodomos programos numerius: filistinų šventyklą griauančią Samsoną, Nojaus arką su išgelbėtų žvėrių procesija, tekančią Jordano upę (joje krikštytas Jėzus), biblijinės gražuolės šokį... Save laikantieji geresniais už „netikrus katalikus“ (krikščionybėn atsivertusius kitataučius ar ne santuokoje gimusius tautiečius) suskumba vienas per kitą komentuoti jiems neva matomus vaizdus, kuriuos stebuklingojo *retablo* žiūrovai žino atmintinai, nes kitokių „altoriškas“ teatras vengė. Šiuo farsu Cervantesas netiesiogiai išreiškė abejones dėl tokio nuspėjamo ir jau išsisėmusio automatų teatro ateities. Ir farsas *El retablo de las maravillas*, ir „Don Kichote“ aprašy-

Jacob SAVERY. Iliustracija Cervanteso romanui „Don Kichotas“, 1657

tasis *El retablo de maese Pedro* paskelbti tais pačiais 1615 m., bet liudija skirtingus procesus, ispanų teatre vykusius XVI a.

Kitų Europos šalių mechanikai, laviravę tarp Anglijos ir Ispanijos kraštutinumų, pasaulietiškas temas plėtojo, kurdami pavienius automatus, skirtus asmeninėms didikų kolekcijoms ir matomus tik išrinktiesiems. Papildomą impulsą XVI a. meistrams suteikė spyruoklinis mechanizmas, XV a. išrastas

Italijoje. Raktu prisukama spyruoklė leido gaminti mažesnius, lengvai transportuojamus įtaisus. Leonardo da Vinci'o pasaulietiškos figūros – mechaninis riteris (*Automata cavaliere*. 1495) ir mechaninis liūtas (*Leone meccanico*. 1509, 1515) atitinka suaugusio žmogaus ir gyvūno dydį. Sumažintą technikos naujovę pritaikė Niurnbergo (Vokietija) meistras Peteris Henleinas, 1510 m. sukūręs nešiojamąjį laikrodį (*Dosenuhr, Henlein-Uhr*), dabar saugomą Niurnbergo muziejuje. Pasak vokiečių istoriko Johanno Beckmanno, laikrodiniu mechanizmu varomą žmogaus pavidalą pirmasis sukonstravo Niurnbergo meistras Hansas Bullmannas, 1525 m. sukūręs liutnia grojančios merginos ir būgneliu mušančio vaikinio figūras. Bet apie jas žinome tik iš aprašymo penkių tomų veikalė, skirtame išradimų ir atradimų istorijai (*Beyfrage zur Geschichte der Erfindungen*. Leipzig / Gottingen, 1780–1805). Ispanai sumažintų mechanizmų su frezuotomis detalėmis išradimo garbę priskiria italų kilmės meistriui Juaneliui Torriani'ui. Šis „renesanso genijus“, „naujasis Archimedas“, mechanikas ir išradėjas, „garsesnis už Leonardą da Vinci“, nuo 1529 m. tarnavo Ispanijos karalių dvare laikrodininku, gyveno Tolede. Kai Šv. Romos imperatorius Karolis V 1556 m. Ispanijos sostą užleido sūnui Pilypui II, o pats pasitraukė į Justės vienuolyną (*Monasterio de Yuste*), kartu išvyko ir meistras Torriani's. Pasak istorikų, ligotą ir liūdną imperatorių vienuolyne prablaškydavo Torriani'o mechaninės figūros – kareivėliai ir ginkluoti raiteliai mušė būgnus, pūtė trimitus, žygiauvo, strėlėmis šaudė iš lankų. Pasakota apie Karoliui V demonstruotus mechaninius paukščius, kurie skraidė kambaryje, vienas iš jų net galėdavęs išlėkti pro langą – apsukęs ratą lauke, vėl grįždavo vidun... Tai ypač gąsdino dievobaimingus vienuolius. Justės vienuolyno vyresnieji net įtarė meistrą raganavimu, bet inkvizicija neskubėjo susidoroti su popiežiui ištikimo valdovo tarnu, o įtartinus Torriani'o automatus sunaikino, matyt, po Karolio V mirties. Pasaulietiškas Torriani'o figūras ispanai siejo su dviem paskutiniais Karolio V gyvenimo metais, tuo lyg teisindami ligoto katalikų imperatoriaus susidomėjimą „neteisingais“ žaislais.

Kažin ar meistras Torriani's būtų spėjęs per trumpą laiką pagaminti tiek daug automatų, reikalavusių kruopštaus darbo ir tikslaus apskaičiavimo. Gal „neteisingas“ figūras meistras darė anksčiau, tiesiog niekam nerodė? Pasaulietiška, bet „teisingą“ Torriani'o figūrų demonstruojamą sceną – krikščionių riterio ir kitatikio kovą – tapytojas Miguelis Jadraque'as pavaizdavo paveiksle *Carlos V en Yuste* (1877). Sutrikusių vienuolių apsuptas imperatorius atidžiai stebi prisukamas figūreles. Dailininkas nupiešė ir meistrą, laukiantį valdovo reakcijos. Paveikslo atmosfera niekuo neprimena pasilinksminimo, nors amžininkai šias figūreles laikė pramoginiais Torriani'o kūriniais. Imperatoriui demonstruotą prisukamos šokėjos figūrą aprašė istorikas Ambrosio de Moralesas veikale „Ispanijos miestų antikvariniai daiktai“ (*Las antiquedades de las ciudades de Espana*. Madrid. 1575). Torriani'o amžininkas mini moters pavidalo automatą (*la dama que tane y danca*) – ant stalo pastatyta šokėja judėjo ratu, vis grįždama ten, kur buvo, ritmą pati mušė būgneliu. Istorikas „šokančią damą“ irgi vadino „*linksmybės tinkamu žaislu*“, bet siūlė vertinti ją kaip puikios Torriani'o meistrytės ir didelio išsimokslinimo įrodymą. Tai padėjo šokėjai išlikti. Šiandien Italijoje, privačioje kolekcijoje, saugoma figūra sukioja galvą, žvalgosi, žiopčioja, kairėje rankoje laiko būgnelį, o dešine muša ritmą lazdele. Figūros šokio trajektorija primena penkiakampės žvaigždės piešinį.

Po Karolio V mirties (1558) Torriani's liko tarnauti Pilypui II. Šis Ispanijos valdovas buvo fanatiškas katalikas. Tais pačiais 1558 m. mirusi Pilypo žmona, Anglijos karalienė, už pravardę „Kruvinoji Merė“ turėtų dėkoti sutuoktiniui, skatinusiam žiauriai susidoroti su protestantais. Bažnyčios vidaus priešams negailestingas Pilypas II aklai gynė senas katalikų tradicijas, tarp jų ir atgyjančias statulas, tad pasaulietiška Torriani'o animacija jo nedomino. Spyruokle varomą mechanizmą „šventam tikslui“ meistras pritaikė, gavęs specialų Pilypo II nurodymą. Karalius liepė sukurti figūrą pagal XV a. gyvenusio pranciškonų vienuolio Diego

Miguel JADRAQUE. Karolis V Justėje (*Carlos V en Yuste*), 1877

de Alcalos atvaizdą. Stebuklingais gydymais garsėjęs vienuolis šių galių neprarado ir po mirties, todėl meldamiesi, kad pagyту, ar prie jo palaikų prisilietę piligrimai irgi pasveikdavo. Diego relikvijų Pilypui pririekė 1562 m., kai septyniolikmetis jo sūnus Karlas (don Carlos, plačiau žinomas kaip Giuseppe's Verdi'o operos personažas) susižalojo galvą. Jam padėjo daktaro Andresio Vesalio atlikta sudėtinga operacija, bet garbė už „stebuklingą išgydymą“ atiteko Diego palaikams.

Dėkingas tėvas užsakė Torriani'ui mechaninę vienuolio figūrą – dešine ranka jis mušėsi į krūtinę (*mea culpa*), o kaire kėlė rožinį ir kryžių. Figūra galėjo sukloti galvą, judinti lūpas ir akis, riedėdama ratukais, įtaisytas apačioje, imitavo ėjimą. Šis „Mechaninis maldininkas“ dabar yra Smithsono instituto muziejuje (JAV). Stebuklingą išgijimą „lėmęs“ Diegas dar nebuvo pakeltas į šventuosius, tad Pilypas II davė įžadus pasirūpinti jo kanonizavimu. Tikėtina, kad Diegą išpopuliarino Torriani'o sukurtas „maldininkas“, lyg savotiška kandidato į šventuosius reklama, padėjusi išsklaidyti popiežiaus abejones ir apeiti LDK karalaitį Kazimierą, laukusį eilėje į šventuosius. XVI a. buvo kanonizuoti tik du šventieji, nes reformacijos užklupta Bažnyčia vengė gausinti jų būrį. Pilypo II iniciatyva 1588 m. šventuoju tapo Diegas, o 1594 m. buvo kanonizuotas

šv. Jackus (*San Jacinto*), būsimasis LDK globėjas. Šis lenkų kilmės šventasis (Jacek Odrowąż, 1183–1257) kartais vaizduojamas su barzda ir primena kitas dvi Torriani'ui priskiriamas barzdotas figūras – „Šventąjį“ saugo Budapešto *Iparmuveszeti Muzeum* (Vengrija), o „Pamokslaujantį vienuolį“ – Miuncheno *Deutsches Museum* (Vokietija). Budapešte atsidūrusi figūra turi paausotą aureolę ir stovi vietoje, skambindama varpeliu. Melodiją groja figūroje įmontuotas muzikos mechanizmas, todėl Torriani'o „Šventasis“, be kita ko, yra ankstyvasis žmogaus pavidalo „muzikinės dėžutės“ pavyzdys (*zenelo automata ferfiszent; music automaton male saint*).

Torriani' labiausiai išgarsino didieji projektai, ypač 1569 m. pastatyta hidraulinė įtaisų sistema *Artificio de Juanelo*, tiekusi vandenį ant kalvos įsikūrusiam Toledui. Už šį technikos stebuklą meistras laukė žadėto atlygio, bet užsakovai delsė atsiskaityti. Kol miesto valdžia ginčijosi su Alcazaro pilies įgula, kiek ir kas turėtų sumokėti, Torriani'š sukonstravo išmaldos prašantį medinį žmogų *Hombre de palo* ir paleido jį vaikščioti Toledo gatvėmis. Pasak legendos, „mechaninis elgeta“, gavęs pinigėlių, nusilenkdavo aukotojui. Aplink figūrą būriavosi miestiečiai, kėlė šurmulių ir šaipėsi iš meistrui skolingos miesto valdžios. Vieni teigė, kad medinis žmogus atrodęs kaip riteris, kitiems jis priminė vienuolį, tačiau inkvizicijai nei vienas, nei kitas įvaizdis netiko – liepta figūrą sudeginti. Šiandien istorikai abejoja šios protesto akcijos Toledos realumu, bet gatvė, kurioje neva elgetavo *Hombre de palo*, iki šiol vadinama *Calle del Hombre de Palo* ir primena Torriani'o patirtą neteisę. Beje, miestas taip ir neatsilygino meistrui – Toledą ir Ispaniją išgarsinęs Torriani'š mirė skurde, šeimą paskandinęs skolose...

Kur kas geriau sekėsi vokiečių meistrams. Po Karolio V valdė kiti Šv. Romos imperatoriai (Ferdinandas I, Maksimilianas II, Rudolfas II) rezidavo kraštuose, mažiau kontroliuojamuose inkvizicijos. Ištikimybė popiežiui netrukde imperatoriams užsakinėti pasaulietiškus automatų Niurnbergo ar Augsburgio meistrų dirbtuvėse, kad papildytų savąsias įdomybių kolekcijas (*Wun-*

derkammer, Kunstkammer). **Laikrodinės mechanikos kompozicijos (*Uhrwerke, Clockwork*)** – „tarpdiscipliniška“ įdomybių grupė, mokslo prietaisams skirtą „mažąją inžineriją“ derinusi su taikomajai dailei priskiriama „mažąja plastika“. Prestižą mechaninėms kompozicijoms teikė imperatoriškosios dovanos statusas. Pavyzdžiui, 1576 m. imperatoriui išrinktas Rudolfas II specialiai užsakydavo atitinkamos temos automatus ir dovanodavo juos per svarbius politinius susitikimus, istorinių įvykių minėjimus, jais atsiskaitydavo, net mokėdamas duoklę Osmanų imperijai. Todėl Šv. Romos imperatorių užsakytose kompozicijose atsirado rytietiškų motyvų – raiti sultonai su patarnautojais, pašos ir kiti turkų personažai. Įteikdami miniatiūrinius mechanikos kūrinius, liudijančius technikos pažangą ir meno kokybę, katalikų imperatoriai demonstravo kultūrinį Europos pranašumą, karibai priešpriešindami kūrybą.

Rudolfo II užsakytas dovanas gamino geriausias to meto vokiečių auksakalys, mechanikas, laikrodininkas Hansas Schlottheimas. Įmantrūs meistro dirbiniai animuotų figūrėlių reginį derino su vargonėlių muzikos mechanizmu ir valandas mušančiu laikrodžiu. Schlottheimas kūrė savo dirbtuvėse Augsburgėje arba atvykęs į Rudolfo II dvarą Prahoje, nes imperatorius ir jo patarėjai kaskart diktudavo naują, konkrečiai progai pritaikytą reginio scenarijų, o meistrui tekdavo užsakymo „dramaturgiją“ derinti su mechanikos galimybėmis. Knygoje „Animuota imperija“ (*Animating Empire: Automata; the Holy Roman Empire and the Early Modern World*. 2018) menotyrininkė Jessica Keating savaeigius Schlottheimo objektus aprašo XVI a. Europos kontekste ir atskleidžia, kaip **mechaniniai aristokratų „žaislai“ virto vizualizuota diplomatijos forma, vaizdais išreiškiančia politinius argumentus**. Anglijos *British Museum* Londone, Prancūzijos *Musee national de la Renaissance* Ekouene, Austrijos *Kunsthistorisches Museum* Vienoje saugomi Schlottheimo 1580–1590 m. sukurti laivų pavidalo automatai (*Mechanical Galleon, Nef de Charles Quint, Schiffsautomat*) simbolizavo katalikiškos Europos vienybei svarbią renkamo Šv. Romos imperatoriaus

valdžią. Paausutų burlaivių deniuose sumontuotos figūrėlės vaizdavo imperatoriaus Karolio V karūnavimą – soste po baldakimu sėdintis imperatorius kelia skeptrą, sveikindamas rinkikus, ratu einančius aplink jį. Buvo aktualu nuolat priminti, kodėl ne Karolio V sūnus Pilypas II, o austriškai Habsburgų dinastijos šakai atstovaujantis Rudolfas „paveldėjo“ nepaveldimą imperijos sostą. Tiražuojami ir dovanojami šie automatai bylojo apie Šv. Romos imperatoriaus viršenybę prieš kitus Europos valdovus ir delikačiai oponavo ispaniškosios Habsburgų pusės fanatizmui.

Mechaniniai burlaiviai buvo ir „interaktyvi“ puotos stalo puošmena. Paleidus mechanizmą, laivas „plaukė“ stalo paviršiumi, denyje išrikiuoti trimitininkai „pūtė“ korpuse paslėptų vargonėlių melodiją; rinkikų figūrėlės lenkėsi prieš imperatoriaus sostą. Automato veikimas baigdavosi laivo bortuose įtaisytų patrankėlių salvėmis. Schlottheimo automatą „Trimitininkai“ (*Trompeterautomat, Trumpeter Automaton*) Rudolfas II vestuvių proga 1582 m. padovanojo Tirolio kunigaikščiui Ferdinandui II. Viešoms miesto šventėms būdingą muzikantų pasirodymą vaizdavusi dovana buvo pagaminta specialiai kunigaikščiui, mėgusiam pasaulietiškas pramogas. Maždaug 1580 m. Ferdinandas II pats užsakė Schlottheimui šešių aukštų 110 cm bokšto kompoziciją (*Glockenturmautomat*), atkuriančią spektaklio, matyto Venecijoje 1576 m., epizodus (abu automatai saugomi Vienos *Kunsthistorisches Museum*). Kunigaikščiui įspūdį padaręs aktorių vaidinimas reprezentavo Italijoje besiformuojantį kaukių teatrą (*Commedia dell'Arte*), kuris XVII a. tapo visoje Europoje mėgstamu scenos menu. Italų komediantai improvizuodavo pagal spektaklių siužetus, todėl publika matydavo nenuspėjamą ir kaskart naują reginį su tais pačiais personažais–kaukėmis. Nusistovėjusi ir akimirksniu atpažįstama personažų išvaizda leido *Commedia dell'Arte* aktoriams spektaklius vaidinti pakaitom su marionetėmis, o tai didino tiesiogiai animuojamų lėlių populiarumą. Komedijos veikėjas *Pulcinella* ilgainiui tapo įvairių šalių nacionalinio lėlių teatro herojumi (anglų *Punch*, prancūzų *Polichinelle*, rusų *Петрушка* ir kt.). **Akto­riaus animuojamų lė-**

lių pranašumas privertė automatų kūrėjus XVII a. nukreipti žvilgsnį į kitas sferas. Pavyzdžiui, Italijos mechanikų žinias perėmė XVI–XVII a. sandūroje atsiradusi opera, scenografijai iki šiol naudojanti sudėtingą scenos įrangą, „perteikdama netikėtumo ir stulbinamų efektų kupiną barokinį stebuklą“ (Krantai. 2021, nr. 1, p. 44).

Nuo Baroko iki Apšvietos

Ispanijos bažnyčia po Sinodo de Orihuela 1600 m. irgi atsisakė „mechaninių šventųjų“, tačiau tas figūras ištraukė į baroko altoriams būdingas „aprengiamas skulptūras“, o paraliturginę animaciją perleido religinių švenčių procesijoms, vykstančioms už bažnyčios sienų. Tarp daugelio šventiesiems skirtų eisenų Ispanijoje iki šiol gyva tradicija misionierišką šv. Mortos pergalę prieš kitatikius paminėti, demonstruojant jos maldomis sutramdytą slibiną (*Tarasca*). Su pavarario ritualais siejamą slibino nugalėjimą švęsdavo ir Vilniaus gyventojai, o ispanų tradicija grindžiama iš Prancūzijos miesto Taraskono perimta legenda apie ten siautėjusią pabaisą. Procesijų slibiną 1665 m. išvydęs prancūzų keliautojas Antoine'as de Brunelis vadino jį grėsminga mašina (*maquina espantable*), mat slibinas sukiojo galvą, vartė akis, iš pražiotų nasrų pūtė dūmus. Kai kur ant slibino keteros būdavo sodinama moters figūrėlė *tarasquilla* – pagonių palaidumo simbolis. Pagal Toledo tradiciją figūrėlė vaizduoja Anne Boleyn (1501–1536), neva ji kalta, kad Henrikas VIII atskyrė Angliją nuo katalikiškos Europos ir sugriovė imperinę Šv. Romos vienybę.

XVII a. vykusią protestantų ir katalikų kovą dėl įtakos zonų atspindi mechaninių figūrų „eksportas“ į silpnėsio religingumo kraštus – kolonizuojamą Ameriką ir Lietuvą, kur gyveno „paskutiniai Europos pagonys“. „*Yra duomenų, kad Vilniaus Bernardinų bažnyčioje XVII–XVIII a. buvo naudojamos mechaninės judančios skulptūros evangeliniams įvykiams iliustruoti*“ (Šiaurės Atėnai. 2004, nr. 38, p. 10). Daugiau, deja, nieko apie tai nežinome. Gal šių reginių istoriją prikels Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmi-

mo (pranciškonų konventualų) bažnyčioje 2021 m. įrengta ir nuolat veikianti mechaninė prakartėlė (*ru-choma szopka*)? Iš tikrųjų tai „istorinė–patriotinė instaliacija“ (*instalacja historyczno-patriotyczna*), vaizduojanti daugiau kaip trisdešimties žymių pasaulio pranciškonų procesiją, kurią pradeda šv. Pranciškus Asyžietis, o baigia vilnietė šv. Faustina. 50 cm dydžio figūrėlės keliauja Vilniaus bažnyčių fone, centre stovi besilaukiančios Marijos skulptūra – sumažinta „Baltosios Mergelės“ kopija, o per Kalėdas vietoj skulptūros išstatoma Šventoji Šeima su edžiose gulinčiu Kūdikieliu. Eiseną lydi įrašytas pasakojimas lenkų kalba, mechanizmo veikimą reguliuoja kompiuterio programa.

Reginys anonsuojamas kaip Vilniuje ir Lietuvoje iki tol nežinotas dalykas, nors mechanines prakartėles Kalėdoms XX a. 8-ajame dešimtmetyje įsirengdavo ne viena Vilniaus bažnyčia. Tam kunigai negalėdavo laiko ir jėgų – prakartėlėmis jie įveikdavo ateistinės sovietų valdžios pastangas izoliuoti Bažnyčių nuo visuomenės. Kartą per metus matomas prakartėles mieliai lankė tikintieji ir laisvamaniai, vaikus atveddavo net komunistai... 2021-ųjų prakartėlė išsiskiria apimtimi, nuolatiniu veikimu ir pritaikytomis kompiuterio ga-

limybėmis. Šioje pranciškonų konventualų bažnyčioje susitelkusių Vilniaus lenkų sumanymą finansavo Lenkijos nacionalinis fondas (*Polska fundacja Narodowa*), darbus atliko Lietuvos ir Lenkijos meistrai. Oficialus reginio pavadinimas – „Nuolatinė patriotinė meno instaliacija Vilniuje“ (*Caloroczna patriotyczna instalacja artystyczna w Wilnie*) – religines kūrinio intencijas papildė „vizualizuotos diplomatijos“ motyvais (*Wilno nasze*) ir primena Lietuvos lenkams su religija susijusią jų tapatybę (lenkas – tai katalikas, katalikas – tai lenkas).

Sprendžiant pagal Miguelio de Cervanteso farsą „Stebuklų teatras“, ištikimybė Katalikų bažnyčiai buvo svarbi ir ispanų tapatybei. Gal todėl **posūkis prie tiesiogiai animuojamų lėlių Ispanijoje XVII a. vyko, perimant mechaninių figūrų prakartėles.** Pirmą marionėčių spektaklį apie Kristaus gimimą Madrido teatre *Corral de la Cruz* poetas Jose de Valdiviesas aprašė 1612 m. Tolede išleistoje knygoje „Dvasinė baladė“ (*Romancero espiritual*). **Tiesiogiai animuojamų lėlių teatras perėmė ir savaeigių reginių pavadinimą *retablo*, tad mechaniniam teatrui teko trauktis į marginalinius „parateatro“ pakraščius ir savo pakilimo laukti,**

prisiglaudus prie kitų atrakcijų, rodomų mugėse ar gatvėse. Pasaulietiški ir visiems prieinami mechaniniai-optiniai paveikslai buvo demonstruojami vežiojamose būdelėse arba nešiojamose dėžėse, stebimi per kiaurymes, lėšiais įstiklintas fasaduose. Šie įtaisai Ispanijoje vadinosi *mundinuevo* ir *tutilimundi* (pagal italų *mondo nuovo* – naujas pasaulis, *tuti li mundi* – visas pasaulis, iš to ateityje rasis mechaninio teatro tipas *Teatrum mundi*). Pasak Jurkowski'o (1970, p. 68), *mundinuevo* buvo gerokai skurdesnis reginys už XVI a. *retablo*. Dažniausiai jį stebėti galėdavo tik vienas žiūrovas, todėl aplink demonstruotojo būdelę nuolat būriuodavosi norintys už nedidelį mokesį pamatyti „pasaulį dėžėje“. **Iš Bažnyčios glėbio anksčiau**

Francisco ORTEGO. *Tutilimundi*. 1861

Francisco GOYA. Tutillimundi. ~ 1820 m.

ištrukę kitų šalių mechaniniai paveikslai (*tableaux mecaniques*) irgi glaudėsi demonstruotojų būdelėse (*mondo nuovo, raree show, rarekiek, guckkasten*). Jose rodytos dioramos (eksterjerai), neoramos (interjerai), mirioramos (keičiami piešinio vaizdai) bei laikrodiniu mechanizmu varomos figūrėlės kaupė temų ir modelių repertuarą būsimoms mechanikų kosmoramoms (*cosmorama*) bei pasaulietiškiems XVIII–XIX a. reginiam.

Prancūzijoje animuojamų lėlių pavadinimas *marionnette* kilo iš Švč. Mergelės Marijos vardo (Marie, Marion, Mariotte), kai figūros vaidino Kristaus gimimo misterijas. Dabar marionetė yra tarptautinė sąvoka: profesionalūs lėlininkai marionetėmis vadina teatro lėlių rūšį, kuri animuojama iš viršaus siūlais, virvelėmis ar vielutėmis, sujungtomis su valdymo kryžme, vage ar staklelėmis (publicistikoje mario-

nete vadinamas bevalis, kitų įtakai pasiduodantis asmuo; politikoje „marionetinė vyriausybė“ reiškia nesavarankišką valdžią ir t. t.). „Aprengiamas skulptūras“ marionetėmis pavadinusi menotyrininkė Regina Stankevičienė teigia, kad „rengiamos paslankių konstrukcijų bažnytinės statulos Ispanijoje traktuojamos kaip viena iš marionečių rūšių, turinti specifinę paskirtį“ („Antakalnio Jėzus...“: Vilnius. 2017, p. 35). Kitaip nei Ispanijoje, religinės praeities *sacrum* nesulaikė Prancūzijos marionečių nuo veržimosi į pasaulietiškąjį *profanum*. Rašytojas Guillaume’as Bouchet vakarojimo pramogoms skirtoje knygoje *Les Serees* (Paris, 1584) marionetes jau minėjo pašaiپیų teatro farsų kontekste, o maždaug nuo 1650 m. Par- yžiaus mugėse publiką linksmindavo animatoriaus Jeano Brioché’o personažas Polišinelis.

Iki tol Prancūzijoje dominavusios mechaninės figūros pateko į filosofų akiratį. Veikale „Diskursas apie metodą“ (*Discourse de la Methode*. 1637) Renė Descartes’as gyvūną pavadino savaeige mašina (*animal-machine*), mat gyvūnas neturi sielos. Žmogų filosofas traktavo kaip dualistinę būtybę, sudarytą iš materialios ir dvasinės – kūno ir sielos – substancijų. Siela užtikrino gebėjimą mąstyti: „*Mąstau, vadinas esu*“, – skelbė Descartes’as. Mašinos sąvoką filosofas vartojo kaip metaforą besielio kūno gyvybei apibūdinti. Po šimto metų Apšvietos amžiaus filosofas Julienas Offray de La Mettrie „gyvūno-mašinos“ metaforą pritaikė žmogui. Veikale *L’Homme Machine* (Leyden, 1747) traktavo žmogų kaip materialią būtybę be dvasios apraiškų. Pasak filosofo, žmogaus kūno veikimą ir mintis reguliuoja protas, o siela (ir Dievas) apskritai neegzistuoja. Žmogus – toks pats, tik sudėtingesnis gyvūnas, tokia pati gamtos mašina, tiesa, jos konstrukcija tobulesnė, tuo ir lenkia gyvūną.

Apšvietos autoritetas Voltaire’as kritikavo La Mettrie požiūrį, tačiau mechanikų bandymus praktiškai įgyvendinti „gyvūno-mašinos“ idėją rėmė ir sveikino. Išradėjo Jacques’o Vaucansono sukonstruotą natūralaus dydžio antį, kurios mechanizmas atliko paukščio organizmo funkcijas, Voltaire’as laikė Prancūzijos mokslo laimėjimu. „Antis“ (*Conard digerateur, Digesting Duck*.

Jacques'o VAUCANSON'O mechaninių figūrų piešinys atrakciono afišoje. XVIII a.

1739) lesė, virškino, tuštinosi ir elgėsi taip, lyg būtų gyva... Amžininkams atrodė, kad Vaucansonas perprato fizinius gyvybės dėsnius. Visų visuomenės sluoksnių smalsuoliai Paryžiuje tūkstančiais ėjo pamatyti Vaucansono demonstruojamų automatų. Kartu su „Anti-mi“ išradėjas rodė 1733–1738 m. sukurtas dvi žmogaus pavidalo figūras: natūralaus dydžio „Fleitininką“ ir „Būgnininką“. Paleidus mechanizmą, „Būgnininkas“ (*Joueur de tambourin, Tambourine Player*) ritmą mušė tamburinu, melodiją grojo dūdele. „Fleitininkas“ (*Fluteur automate, Joueur de galoubet, Flute Player*) grojo skersine fleita. Anksčiau konstruotos muzikantų figūros judesiais ir pozomis imitavo grojimą (už jas grojo viduje paslėpti vargonėliai ar kitas mechaninis instrumentas), o Vaucansono figūros grojo pačios – dumplėmis per figūros lūpas pučiamo oro gūšiais išgaunamą fleitos garsą melodijomis paversdavo instrumento klapanėlius spaudantys figūros pirštai. Mechaniniai muzikantai grojo tikru instrumentu ir tai buvo „mechanikos meno“ (*mecanique d'art*) naujovė. Neblėstantis smalsuolių dėmesys vargino Vaucansoną. Jis prioritetą teikė išradimams, tarnaujantiems mokslui bei pramonei, todėl figūrų demonstravimus 1743 m. perleido pramogų organizatoriams. Mechaninių muzikantų „koncertai“ ir „virškinanti antiš“ tapo Prancūzijoje ir užsienyje rodomu atrakcionu. Manoma, kad „Anties“

fiziologinės funkcijos buvo tik mokslinė iliuzija, bet nei patvirtinti, nei paneigti to nėra kaip, nes penkis dešimtmečius publikai demonstruoti Vaucansono automatai neišliko (jų brėžinius nupiešė vėlesni tyrinėtojai).

Katalikų bažnyčia XVII a. pasitiko, sudėgindama dominikonų vienuolį, filosofą, kosmologijos teoretiką Giordaną Bruną (1548–1600). Mirties bausmė mokslininkui skirta dėl uždraustos heliocentrinės teorijos plėtojimo – Bažnyčia gynė tai, ką mato akys, kad Saulė sukasi aplink Žemę, o ne atvirkščiai. Uždraustųjų sąrašė atsidadė Descartes'as, abejonę iškelęs kaip tiesos pažinimo būdą (*Abejoju, vadinasi, mąstau*). Dievo buvimu XVIII a. suabejojęs La Mettrie mirties ant laužo išvengė, bet buvo priverstas palikti gimtąją Prancūziją. Knygą „Žmogus-mašina“ paskelbė, pasitraukęs į Olandiją. Europoje, apimtoje Apšvietos idėjų, Bažnyčia nebepajėgė kontroliuoti visų gyvenimo sričių. Be to, religiniai prietarai, priešpriešinami mokslo argumentams, menkino Dievo tarnų autoritetą, silpnino jų įtaką pasaulietinei valdžiai. Prancūzijos šviesuolių bibliotekose šalia Biblijos ėmė rikiuotis nuo 1751 m. spausdinami Enciklopedijos tomai, iki šiol išlaikę patikimo žinių šaltinio reputaciją. **Apšvietos epochos teatrą šiandien reprezentuoja Diderot, Rousseau, Voltairė'o, kitų XVIII a. rašytojų dramaturgija, o būtent šios epochos idėjų iškeltas mechaninis teatras dažniausiai nutylimas, nes jo vieta bendroje scenos menų istorijoje vis dar neaiški. Teatrolagai „teatralizuotus automatus“ ir patį „automatų teatrą“ linkę perleisti mokslo, technikos ir technologijų tyrinėtojams, nors specialaus išsilavinimo ir žinių reikalavę mechanikų reginiai suteikė Apšvietos teatrui unikalų, tik jam būdingų bruožų...**

Amerikos filosofų draugijos premija 2021 m. apdovanota Stanfordo universiteto profesorė Jessica Riskin knygoje „Nepailstantis laikrodis“ (*The Restless Clock*. Chicago. 2016) gyvybės mokslų istoriją apžvelgia mechaninių figūrų ir savaeigių reginių kontekste. Plati mechanikų meno panorama atskleidžia jo mastą ir svarbą Europos mokslų raidai. **Viduramžiais Dievo buvimą liudiję „mechaniniai šventieji“ bei renesanso pasaulietiškos „mašinos“ įkvėpė Descartes'o įžvalgas, nuo kurių prasidėjo „Naujoji mokslo era“, – tvirtina Riskin. Savaeigės figūros liudija žmogaus proto galias,**

o ateistams jos tapo įrodymu, neigiančiu Dievo buvimą. Apšvietos „panteistams“ Dievą atstojo „aukščiausias mechanikas“ ar „dieviškasis inžinierius“ – gyvybės prigimtį jie siekė paaiškinti racionaliai, be mistinių Dievo valios apsimušimų. Mechanizmas iki šiol tebėra „esminė mokslo paradigma“, pasaulį apibūdinanti kaip savaeigių struktūrų sąveiką. Objektivos tikrovės statusą įgavęs mokslas prisiėmė sau ir neklystančio arbitro, net „išganytojo“ vaidmenį, o atsakomybę už neigiamas išradimų pasekmes suvertė „žmogiškajam faktoriui“. Sovietijoje atsiradusi sąvoka „sielų inžinieriai“ (taip Stalinas vadino rašytojus) nedaug skiriasi nuo XXI a. mokslo pažangą simbolizuojančios „genų inžinerijos“, nes vėl braunamasi į slapčiausias teritorijas su neproguojamomis to brovimosi pasekmėmis. Gal „pažangą“ stabdžiusi Bažnyčia nebuvo absoliučiai neteisi? Enciklopedijos pradininkas Denis Diderot (1713–1784) galbūt klydo teigdamas, kad „*atstumas tarp sosto ir altoriaus niekada nebus per didelis*“? Gal atėjo laikas klausti, ar ne per daug žinojimas nutolo nuo tikėjimo, kultūra nuo civilizacijos, o kūnas nuo sielos?

Konvencinis (tradicinis) lėlių teatras, kaip jį suprantame dabar, savo istoriją skaičiuoja nuo Naujosios mokslo eros – nuo XVII a. Žvelgiant iš dabarties, aktorius valdoma marionetė (siela ir kūnas – aktorius ir lėlė) taikliau įvaizdina Descartes'o dualistinį derinį, negu be aktorius veikianti figūra. Režisierės Mildos Mičiulytės išvelgtos paralelės tarp XVII a. filosofijos ir XX a. teatro remiasi Descartes'o ir Konstantino Stanislavskio metodų panašumais bei rodo, kaip aktorius vaidinamas personažas nematomą sielą paverčia matoma (*Krantai*. 2021, nr. 3, p. 48–52). „*Descartes'as savo filosofiniuose mąstymuose neanalizavo teatro*“, – konstatuoja Mičiulytė ir jo „dualizmo sistemą“ tik skolinasi scenos menui (siela ir kūnas – personažas ir aktorius). Descartes'as kadaise iš mechanikų skolinosi „gyvūnomašinos“ idėją, La Mettrie nusižiūrėjo „žmogaus mašinos“ modelį, o XX a. „režisūrinis teatras“ iš mechanikų gavo „biomechaniką“ ir „atrakcionų montažą“ (ypač mėgstamą kino režisierių). Sekant Mičiulytės priedomis, išėitų, kad mechaniniame teatre savaeigių veikėjų pilnatvę sudaro figūra (kūnas) ir pagal scena-

Willem van MIERIS. *Nepaprasta grožybė (Fraay Curieus)*. 1718

rijų „užprogramuotas“ mechanizmas (siela). Deja, kai kuriems teatrologams to negana. Jiems mechaninis teatras atrodo lyg „kirvio sriuba“, neįmanoma be „tikrųjų“ scenos meno papildų. Tačiau kuo paaiškinti, pavyzdžiui, Rusijos *Inžinerinio teatro AKHE* fenomeną? Sankt Peterburge 1989 m. įsteigtas *Akhe (Axe)* jau tris dešimtmečius sėkmingai veikia be aktorinių / dialoginių „papildų“ ir „kirvio sriuba“ vaišina Europos teatro gurmanus. Tuo galėjo įsitikinti ir vilniečiai, 2021 m. spalį *Menų spaustuvėje* mačiusieji *Akhe* gastrolinį spektaklį „Gobo“, sunertą iš savaeigių objektų sekos. Vos pradėjusio veikti *Akhe* spektaklius ir „inžinerinę“ scenos kalbą pirmieji pripažino lėlių teatro vertintojai. XXI a. pradžioje *Akhe* kaip savą priėmė „postmodernaus“, „postdraminio“ ir kitų *post-* kryptų teatro gerbėjai. Palankią terpę reikštis „neformatams“ šiandien teikia tarpdiscipliniški scenos menų deriniai, bet ateityje, kai viskas dėsningai aprims, nusistovės (kultūra irgi pavargsta), gal atrodys, kad to nė nebuvo, kaip dabar atrodo nebuvęs XVIII–XIX a. mechaninis teatras, vaidinęs prestižinėse salėse, pritraukdavęs gausybę žiūrovų, o populiarumu nenusileidęs nei dramoms teatrui, nei aktorių animuojamoms lėlėms. ■

Tęsinys kitame numeryje

Elena LAŠIENĖ

PRAEITIES ŠEŠĖLIS, PASIVIJĘS PO 63 METŲ

Pratarmė

Lietuvos žmonės nuo 1940 m. patyrė daug skausmo, pažeminimų, netekčių.

Šią apybraižą apie šeimos tremtį rašau, žvelgdama į praeitį, kurios šešėlis vieną trėmimų organizatorių pasivijo tik po 63 metų. Patys tremtiniai to atpildo nesulaukė – mano tėvai ir broliai jau ilsėjosi amžinybėje.

Aprašau šią šeimos istorijos atkarpą, galvodama apie visus palikuonis – vaikus, anūkus, proanūkius. Noriu, kad jie žinotų, kas ir kaip anuomet vyko.

Tikiuosi, atpildo temą išsamiau nušvies ir istorikai – tai svarbu šiandien, kai didžioji mūsų kaimynė Rusija nepripažįsta Lietuvos okupacijos, klastoja istorinius faktus.

1. Tėviškė

Mano tėtis Antanas Kralikas gimė 1889 m. daugia-vaikėje šeimoje, buvo jauniausias. Kralikams priklausė 4 margai (2 ha) žemės Vilkaviškio apskrityje, Pajevo-nio valsčiuje, Stolauckio kaime.

Antanukas, 1899 m. mirus jo tėvams, turėjo dirbti pas ūkininkus piemeniu, pusberniu iki pat pilna-

metystės, o tada teko tarnauti Rusijos caro armijoje.

Grižęs į tėviškę, iki 1919 m. dirbo Karalkrėslio dvare. 1919 m. iš to paties dvaro išsinuomojo 16 margų (8 ha) žemės. 1925 m. pagal tuo metu vykdytą žemės reformą gavo 5 ha Karalkrėslio kaime. 1926 m. su mano mama Ona Arlaite už jos „pasogą“ (kraitį) nusipirko dar vieną „parcelę“ – 5 ha sklypą. Iš Lietuvos žemės banko 1930 m. pasiėmė ilgametę paskolą, už kurią įsigijo dar 8 ha žemės, tapo 20 ha ūkio savininku.

Mano brolis Algimantas gimė 1931 m., aš – 1934 m., jaunėlis Jonas – 1936 m. Mes, maži vaikai, negalėjome padėti tėvams ūkininkauti, teko samdyti darbininkus. Tėvai laikė 5 karves, 3 arklius, nedidelę avių bandą, turėjo kiaulių, nemažai paukščių.

Tėtis buvo vienas iš Karalkrėslio pieninės steigėjų. Ši bendrovė supirkdavo pieną iš apylinkės gyventojų, sėkmingai realizuodavo pieno gaminius. Buvo superkami grūdai, mėsiniai gyvuliai.

Stolauckio kaime gyveno dar 4 šeimos, turėjusios stambesnius ūkius – nuo 50 iki 80 ha. Juose darbovosi daugiau samdinių. Visi šie ūkininkai karo metais, artėjant frontui iš Rytų, pasitraukė į Vakarus.

Lietuvoje iki 1940 m., kai Lietuvą okupavo SSRS, nebuvo draudžiama samdyti žmones ūkio darbams.

2. Karo padariniai

1941 m. birželio 22 d. į Lietuvą įsiveržus galingai Vokietijos armijai, buvo padidinti mokesčiai, įvairios „pyliavos“ – duoklę valdžiai reikėjo atiduoti grūdais, gyvuliais, pieno produktais ir kitkuo.

1944 m. vasarą, artėjant frontui iš Rytų, mūsų ūkyje javai buvo jau pasėti, pievos nušienautos, bulvės ir cukriniai runkeliai pasodinti. Tačiau rugpjūčio 20 d. vokiečiai įsukmiai paragino palikti savo namus ir važiuoti arkliais į Vakarus, į Vokietiją. Vėliau vežė mus traukiniais, kol atsidūrėme tarp Vismero ir Šverino.

1945 m. gegužės 8 d., nuaidėjus pergalės Antrajame pasauliniame kare saljutams, patraukėme atgal į Lietuvą. Arkliais tempiamu vežimu pasiekėme Vangeriną, kur buvo filtracijos stovykla, – sovietų pareigūnai aiškinosi, ar nebendradarbiavome su vokiečiais. Vangerine praleidome apie du mėnesius, tada mums leido grįžti į Lietuvą. Parvykome traukiniu.

Savo tėviškę Stolaukyje radome šurpiai nuniokotą, visi pastatai sudeginti, netoli namų rangėsi apkasų zigzagas – rusų fronto priešakinė linija. Alksniai Širvintos paupy iškirsti, iš jų pakrantėse sukalti bunkeriai. Kautynės čia vyko apie du mėnesius, laukuose mėtėsi sviediniai, minos, nepalaidoti karių lavonai.

1945–1946 m. žiemą praleidome pas gimines. Dar sunkesnis buvo kitų metų pavasaris, kai sugrįžome į savo namus – reikėjo atstatyti sodybą, įdirbti žemę. Trūko arklių, padargų, bulvių ir javų sėklų. Išlikusias plūkto molio sienas šiaip taip uždengėme šiaudų stogu. Visi kaimynai buvo smarkiai nukentėję, todėl neišgalėjo mums padėti. Gyvenome pusbadžiu, apie tolesnį mokymąsi nebuvo nė kalbos.

3. Mes – buožės

1948 m. pavasarį vėl surengtas Lietuvos žmonių trėmimas į Sibirą. Tada daugiausia trėmė šeimas, susijusias su ginkluoto pasipriešinimo dalyviais – „miškiniais“ (partizanais).

Prasidėjo kolektyvizacija, iš valstiečių buvo atiminėjama žemė, padargai, gyvuliai, pastatai. Sovietų valdžia bijojo, kad valstiečiai priešinsis kolektyvizacijai, todėl aršiai eskalavo klasių kovos idėją. Tuos, kurie kadaise

turėjo samdinių, smerkė, vadindami išnaudotojais, buržuaziniais nacionalistais, jų turtą liepta nacionalizuoti.

Šiuo pagrindu ir mūsų šeima įtraukta į buožių sąrašus. Remtasi laikotarpiu iki 1940 m., nors tuo metu samdyti pagalbininkus ūkio darbams buvo normali praktika, niekas nelaiškė to nusikaltimu.

Ūkininkai–buožės buvo spaudžiami didelėmis prievolėmis ir mokesčiais, grūdų, pieno ir mėsos „pyliavos“ (duoklė natūra) padidintos, žemės palikta vos 15 ha. Sunkiausia buvo prasimanyti pinigų mokesčiams, kurių metinė suma (1948) buvo 700 červoncu (7000 rublių).

Tėtis raštu kreipėsi į vietos valdžią, išdėstė, kaip sunkiai išigijo žemę, kokią didžiulę žalą patyrė karo metais. Sakė nesuprantantis, kodėl yra laikomas „buože“, nors varganai gyvena. Tačiau jo argumentai buvo atmesti.

1949 m. sausio pradžioje atvažiavęs mano pusbrolis Albinas Kilikevičius pranešė sužinojęs, kad mūsų šeimą, įtrauktą į buožių sąrašus, numatyta išstremti į Sibirą. Su tėvais sutarė, kad mane išveš gyventi ir mokytis į Vilnių, gal išvengsiu tremties. Pradėjau mokytis Salomėjos Nėries vidurinėje mokykloje.

1949 m. kovo mėn. 25 d. pas mano tėvus atvyko Vilkaviškio MGB (rusiškas valstybės saugumo trumpinys) skyriaus leitenantas-tardytojas Meriaškinas, perskaitė sprendimą išstremti šeimą į Sibirą, surašė protokolą, pagal kurį mano tėtis priskirtas valstiečiams–buožėms, išvardyti kiti šeimos nariai. Dokumento, parašyto rusų kalba, tekstą sužinojau tik 2003 m.

Tą pačią dieną ūkis buvo nacionalizuotas – atimta žemė, arkliai, kiti gyvuliai, padargai, tvartas. Viskas perduota besikuriančiam vietiniam kolektyviniam ūkiui.

Tėčiui paklausus, koks tremties terminas, atsakyta, kad išstremiami amžiams (*на вечно*).

Vežimą su žmonėmis ir manta iki Vilkaviškio geležinkelio stoties lydėjo du ginkluoti kareiviai. Į Irkutsko sritį vežė, uždarytus prekiniam traukinio vagonė.

4. Tremtyje

Mano tėvai ir broliai atsidūrė Alarsko rajone, Nelchajuje. Tėtis ir brolis Algimantas buvo įdarbinti mašinų traktorių stotyje (MTS). Pirmaisiais tremties metais septyniolikmetis Algimantas dirbo traktoriaus prikabi-

Kralikų šeima Sibire 1952-08-25

Sėdi: Antanas ir Ona Kralikai. Stovi: Jonas ir Algimantas Kralikai

nėtoju, vėliau traktoristu. Siekdamas geresnių darbo sąlygų, įgijo suvirintojo ir tekintojo specialybę, įstojo mokytis į Tulunos žemės ūkio mechanizacijos technikumą.

Tremtinius prižiūrėjo ir kontroliavo vietinis komendantas. Tik su jo leidimu buvo galima darbo reikalais arba gydytis išvykti į atokesnius miestelius. Laiškai ir siuntiniai iš Lietuvos nebuvo tikrinami.

1954 m. tėtis pateikė prašymą LTSR Aukščiausiajai Tarybai peržiūrėti nepagrįstą sprendimą dėl trėmimo, tačiau jam atsakyta, kad prašymas atmestas, nes šeima išnaudojusi samdinius. Nors Stalinas buvo jau miręs, stalinizmas vis dar gyvavo.

SSRS komunistų partijos XX suvažiavime (1956) Nikita Chruščiovas padarė istorinės reikšmės pranešimą, pasmerkdamas žiaurų ir nusikalstamą Stalino valdymą, asmenybės kultą. Neteisingai nuteistų, be kaltės sušaudytų skaičiai buvo stulbinantys. Pasmerkė ir trėmimus. Atsirado vilčių, gal tremtis nebus amžina.

1956 m. liepos 7 d. užregistruotas Antano Kraliko prašymas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui Kaziui K. Preikšui dėl grįžimo į Lietuvą. 1956 m. gruodžio 19 d. leista tremtinių Kralikų šeimai apsigyventi Lietuvos teritorijoje.

5. Grįžimas į Tėvynę

Tėtis, mama ir brolis Jonas sugrįžo į Lietuvą 1957 m. vasario mėnesį, apsistojo toje pačioje lūšnelėje, iš kurios buvo ištremiti. Mat visą jų tremties laiką ten gyveno Marijona Kilikevičienė, tėčio sesuo. Nors buvo mūsų šeimos narė, tačiau dėl kitokios pavardės neįtraukta į tremiamųjų sąrašus, teta darė viską, kad brolio šeima, grįžusi iš tremties, turėtų kur gyventi. Būdamą kolūkietė, dirbo 60 arų žemės, laikė karvę, kasmet nupenėdavo porą kiaulių. Jai talkino kaimynai.

Išties 1957 m. vasarą nei tėtis, nei brolis Jonas negalėjo įsidarbinti vietiniame kolūkyje, nes tarp valdžios institucijų vyko susirašinėjimas, ar Kralikų šeimai iš tikrųjų galima apsigyventi Lietuvoje.

1957 m. rugsėjo 26 d. tėtis dingo. Ieškojome ligoninėse, Vilkaviškyje ir Kaune, bet veltui. Paaikškėjo, kad tą dieną jį vienas pažįstamas pavėžėjo į gretimą kaimą,

Kralikų šeimos sodyba. 1959 m. rugsėjis

jau sutemus turėjo pėsčiomis grįžti namo. Dėl labai lietingo rudens mūsų sodybą supančios dvi upės buvo išsiliejusios iš krantų. Tėtį, nuskendusį netoli namų, radome tik lapkričio viduryje, kai nuseko potvynio vanduo Širvintos upėje. Buvo sunku suvokti, kaip žmogus galėjo paklysti ten, kur gimė, užaugo ir gerai pažinojo vietovę. Tačiau nužudymo versiją prokuratūra atmetė, jos netyrė.

Brolis Algimantas į Lietuvą grįžo tik 1958 m. balandžio pabaigoje. Sibire 1955 m. jis susituokė su Gražina Jonkaityte, kuri buvo ištremta su broliu ir motina. Jonkaičiai leidimą grįžti į Lietuvą gavo kiek vėliau. Jaunavedžiai Sibire susilaukė dukrelės Jūratės, kurią kūdikio vystykluose parsivežė į Lietuvą.

1960 m. brolis Jonas su mama persikėlė gyventi į Marijampolės rajoną, „Šešupės“ kolūkį. Teta Kilikevičienė išvažiavo į Vilnių pas sūnų.

6. Diskriminacija

Vilniaus Salomėjos Nėries vidurinėje mokykloje, kurioje mokiausi, buvau ne viena, išvengusi trėmimo, nes nuslėpiau savo socialinę kilmę. Su klasės draugėmis vengėme apie tai kalbėti.

1953 m., jau po Stalino mirties, tapau abituriente. Po baigiamųjų egzaminų paaiškėjo, kad klasėje yra keletas pretendencijų į medalius. Mokyklos direktorė Bagdonaitė atkakliai gynė mūsų trijų, priskiriamų „liaudies priešų“ atžaloms, teisę gauti brandos atestatą su sidabro medaliu. Į aukštąsias mokyklas medalininkus priimdavo be stojamųjų egzaminų.

Aš ir klasės draugė Joana Saliklytė padavėme pareiškimus Kauno politechnikos institute studijuoti architektūrą. Piešimo ir braižybos egzaminus išlaikėme aukščiausiais balais, tačiau sužinojome, kad į studentų sąrašus nesame įtrauktos. Jokio paaiškinimo nė viena negavome, pačios supratome, kodėl nepriimtos, – abiejų tėvai dar buvo Sibiro tremtyje. Tebeveikė stalinistiniai diskriminuojantys įstatymai.

Pradėjau ieškoti darbo Vilniuje, klausinėjau pažįstamų, vaikščiojau po gamyklas, bet į mane žiūrėjo įtariai, – kodėl vidurinę išsilavinimą turinti mergina sutinka įsidarbinti bent valytoja. Psichologiškai tai labai

slėgė. Tėvai net siūlė važiuoti pas juos į Sibirą, atsiuntė pinigų bilietui. Tačiau nuo tokio sprendimo mane atkalbėjo draugės Nijolės Stanevičiūtės šeima. Pavyko įsidarbinti Grožinės literatūros leidykloje mašininke. Išmokau dviem pirštais spausti mašinėlės klavišus, nedarydavau gramatinių klaidų. Aišku, nutylėjau, kad tėvai ištremti į Sibirą, bet „kadrų skyrius“ išsiaiškino mano socialinę padėtį, tad po bandomojo laikotarpio (jis truko mėnesį) buvau atleista.

Tada pagelbėjo klasės draugė Genutė Perednytė. Jos mama, Vitenbergo kailių siuvimo fabrike dirbusi cecho viršininke, kreipėsi į direktorių N. N. Iljinskį, pateikė geras rekomendacijas, ir aš buvau priimta dirbti. Iljinskis, atvykęs iš Kazanės, labiausiai rūpinosi gamybos reikalais, į politines to meto intrigas Lietuvoje nesivėlė. Mane vertino, nes gerai mokėjau lietuvių ir rusų kalbas, o tuo metu buvo pageidaujama fabriko dokumentaciją tvarkyti lietuviškai. 1957 m. tėvams grįžus iš Sibiro, įstojau į Kauno politechnikos institutą, kurį baigusi 1962 m., vėl ėmiau dirbti toje pačioje įmonėje. Ji, vėliau pavadinta Vilniaus J. Vito kailių fabriku, – vienintelė mano darbovietė iki pat išėjimo į pensiją.

Jaunėlis Jonas pradžios mokyklą lankė Lietuvoje, tremtyje mokėsi rusiškoje mokykloje, o grįžęs į Lietuvą, baigė vidurinę, Alytaus žemės ūkio mechanizacijos techniku-me neakivaizdiniu būdu įgijo mechaniko specialybę. Gyveno Marijampolės rajone, dirbo „Šešupės“ kolūkyje.

Vyresnysis Algimantas neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus politechnikumą, po to Kauno politechnikos institutą. Dirbo Kapsuko maisto pramonės fasavimo automatų gamykloje. Būdamas vyriausiasis technologas, bendradarbiavo su VDR (Rytų Vokietija), vėliau ir su VFR (Vakarų Vokietija) to paties profilio įmonėmis, tačiau jam, buvusiam tremtiniui, neleista nuvykti į jas net darbo reikalais. 1975 m. brolis kreipėsi į LTSR Aukščiausiąją Tarybą prašydamas peržiūrėti mūsų šeimos bylą ir panaikinti teistumą. Buvo apklausta keletas liudytojų, kurie patvirtino, kad mūsų tėvai savo ūkyje laikė samdinius. Brolio prašymas atmestas. 1956 m. leidimas grįžti į Lietuvą nereiškė rehabilitacijos. Tremtis kaip juoda dėmė ant gandro sparnų persekiojo toliau, net po 20 ir daugiau metų...

6. Reabilitacija

Laisvės vėjas Lietuvoje pradėjo pūsti, kai susikūrė Sąjūdis, į jį aktyviai įsitraukė ir disidentai, ir buvę tremtiniai. Atgimė viltis atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Tikintiesiems gražinta Vilniaus Katedra, Gedimino bokšte iškelta Trispalvė, suskambo „Tautiška giesmė“. Pati džiugiausia žinia mums buvo LTSR Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 274 apie besąlygišką tremtinių reabilitaciją, priimtas 1988 m. rugsėjo 20 d. Išgirdusi šią žinią, graudžiai apsiverkiau – mano tėvai jau ilsėjosi Pajevonio kapinėse, nesulaukę, kol neteisybė bus atitaisyta. Pagal šį nutarimą mums pinigais atlyginta už atimtą sodybą, gražinta žemė, skirtos valstybinės nukentėjusiųjų pensijos, transporto lengvatos. Tai buvo kompensacija už tremtį ir diskriminaciją sovietmečiu.

Dar vieną kompensaciją gavome iš VFR fondo „Atmintis, atsakomybė, ateitis“ už priverstinius darbus Antrojo pasaulinio karo metais Vokietijoje. LR prokuratūra 1996 m. pateikė archyvinę pažymą iš Vangerino filtracijos stovyklos, kad karo metais buvome išvežti į Vokietiją priverstiniais darbams. Iš tikrųjų vokiečiai mus gelbėjo nuo pavojingai artėjančio fronto. Kaip karo pabėgėliai gavome būstą, maisto korteles. Dirbome savo noru, bandydami šiek tiek prakusti.

1996-aisiais abu tėvai buvo jau mirę, pinigines kompensacijas gavome mes, vaikai, vadinami mažamečiais fašizmo kaliniais. Išmokama buvo dalimis nuo 2001 iki 2005 m. markėmis ir eurais. Vokietija, nors pralaimėjo karą, jau vėl buvo turtinga, todėl galėjo sau tą leisti, tačiau svarbiausia, kad humaniškai pripažino savo klaidas ir už jas atsiprašė.

Kaip Lietuvos Respublikos pilietė buvau pripažinta nukentėjusiaja nuo fašistinio režimo, iki šiol gaunu valstybinę pensiją.

7. Ką slėpė slaptieji archyvai

Mano brolis Algimantas, istorikas mėgėjas, buvo aktyvus Marijampolės Tremtinių ir politinių kalinių sąjungos narys. Aiškinosi partizanų žūties vietas, organizavo paminklų statybas. Spaudoje tremties temomis rašė straipsnius, rengė atsiminimų knygą.

Jo prašymu, 2004 m. kreipiausi į Lietuvos Ypatingąjį archyvą, kad leistų susipažinti su šeimos trėmimo byla. Nusikopijavau svarbiausius tos bylos dokumentus. Brolis tikėjosi rasti protokolą, kuriame padėjo parašus trys kaimynai, pasmerkdami mus tremčiai. Žinojome, kad vienas iš jų – Trilaukio apylinkės pirmininkas Janulis. Visi trėmimo dokumentai surašyti rusų kalba. Kaimynas J. Birštonas, turintis pradinį 3 skyrių išsilavinimą, 1947 m. pasirašė ant rusiško apklausos protokolo, kuriame tvirtinama, kad Kralikas turėjo 20 ha žemės ir nuolat naudojo samdinių darbu. Nurodyta vertėjos pavardė. Okupantai rusai sakydavo, kad lietuvių kalbos neįmanoma išmokti. Dar viena aplinkybė – visos pažymos ir nutarimai pažymėti grifu „visiškai slaptai“ (*совершенно секретно*). Jokio mano tėvų apklausos protokolo byloje nėra. KGB pareigūnų parašai „suderinta“, „patvirtinta“ – be inicialų, nenurodomos net pirmos vardo ir tėvavardžio raidės.

Pagrindinė bylos išvada (*заклучение*) atspausdinta mašinėle, o pavardės, datos įrašytos ranka. Vyresnysis leitenantas Kardanovskis tvirtina, kad Kralikų šeimos bylą išnagrino (*рассмотрел*). Remdamasis LTSR Ministrų tarybos 1949 m. kovo 19 d. nutarimu Nr. 176, nusprendė, kad šeima turi būti ištremta. Ši išvada suderinta su dviem aukštesniais pareigūnais ir patvirtinta jų parašais. Taip imituojama, neva teismas nebuvo slaptas, nuosprendis priimtas ne „už akių“.

8. Atpildo prošvaistė

2011 m. birželio 14 d. buvau iškviesta į Vilniaus m. apylinkės prokuratūrą pas prokurorę Eglę Grigaitytę duoti parodymų dėl Kralikų šeimos trėmimo bylos. Kadangi aš tremties išvengiau, mano parodymai apie trėmimo procesą rėmėsi ankstesniais tėvų ir brolių pasakojimais. Viskas buvo kruopščiai užrašyta, man suteiktas nukentėjusios statusas. Apklausa Vilniuje surengta Vilkaviškio rajono prokuratūros prašymu, ten ikiteisminį tyrimą atliko prokurorė Asta Antanaitienė.

2012 m. gegužės mėn. buvau iškviesta į Vilkaviškio prokuratūrą susipažinti su byla. Per ikiteisminį tyrimą, pradėtą 2003 m., remiantis Ypatingojo archyvo bylomis, išsiaiškinta, kad iš Vilkaviškio apskrities ištremta 15 šei-

mų pagal išvadas (*заключение*), patvirtintas A. J. Kardanovskio parašu. Nukentėjusiais pripažinti dar gyvi esantys tremtiniai, jau mirusių tremtinių palikuonys – vaikai, anūkai, kai kurie gimę Lietuvoje jau po tėvų grįžimo iš tremties.

9. Archyvinis tremtinių sąrašas

1. Naujalienė Ona, Naujalis Kazys, Naujalis Jurgis – Pajevonio valsčius, Šakių kaimas.

2. Kralikas Antanas, Kralikienė Ona, Kralikas Algimantas, Kralikas Jonas, Kralikaitė Elena – Pajevonio valsčius, Stolaukio kaimas.

3. Navidomskaitė Elena, Navidomskaitė Albina – Vilkaviškio valsčius, Užbalių kaimas.

4. Šuliauskas Juozas, Šuliauskienė Marija, Šuliauskas Juozas, Šuliauskas Justinas – Alvito valsčius, Šukių kaimas.

5. Protosevičius Anupras, Protosevičienė Ona-Teofilija, Protosevičiūtė Aldona, Protosevičiūtė Marija, Protosevičius Juozas – Pajevonio valsčius, Trilaukio kaimas.

6. Paškevičienė Uršulė, Paškevičius Algirdas – Pajevonio valsčius, Užupių kaimas.

7. Žemaitis Selemonas, Žemaitienė Julija – Žaliosios valsčius, Daržininkų kaimas.

8. Geležiūnas Stasys, Geležiūnienė Monika – Pilviškių valsčius, Penkvalakių kaimas.

9. Stadalnikienė Ona, Stadalnikienė Veronika – Gižų valsčius, Rūdodos kaimas.

10. Česnavičius Antanas, Česnavičienė Marė, Česnavičiūtė Janina, Česnavičiūtė Ona, kartu gyvenusi Malinauskienė Elena, Malinauskas Algirdas – Vilkaiviškio valsčius, Vokiškėlių kaimas.

11. Katilius Antanas, Katilienė Ona, Katilius Alfredas, Katilienė Magdė, Bagdanaitienė Adelė, Bukoveckaitė Marija – Pilviškių valsčius, Vaitų kaimas.

12. Stadalnikas Vincas, Stadalnikaitė Antosė, Stadalnikaitė Magdė, Stadalnikaitė Kostė – Gižų valsčius, Rūdodos kaimas.

13. Mačiulaitis Jonas, Mačiulaitienė Juzė, Mačiulaitis Juozas, Mačiulaitis Jeronimas, Mačiulaitis Jonas, Mačiulaitis Zigmantas – Kybartų valsčius, Keturkaimio kaimas.

14. Byla Tomas, Bylienė Magdė – Pilviškių valsčius, Omentiškių km.

15. Janulevičius Vincas, Janulevičienė Elena, Janulevičius Jonas, Janulevičiūtė Irena – Kybartų valsčius, Porožnevo kaimas.

10. Kaltinamasis

A. J. Kardanovskis, gimęs 1917 m. kovo 13 d. Rusijoje, Vladimiro sr., Viaznensko rajone, rusas, gyvena Vilniuje, Čiurlionio g. nr. 5. Našlys. Išsilavinimas aukštasis, teisinis. 1941 m. gyveno Briansko sr., Karačevo mieste, kur ėjo NKVD Karačevo įgulos Ypatingojo skyriaus operatyvinio įgaliotinio pareigas. Vėliau NKVD pavedimus vykdė Vokietijoje. 1945 m., pasibaigus karui, pagal paskyrimą atvyko į Lietuvą, apsigyveno Vilniuje, dirbo KGB. Baigė Vilniaus universitetą, įgijo teisininko specialybę. 1945-09-12, 1949-08-24 ir 1954-09-05 apdovanotas Raudonosios žvaigždės ordinais, 1949-07-25 gavo medalį už karinius nuopelnus.

1969 m. rugsėjo 9 d. tapo pulkininku. 2000 m. gegužės 9 d. jam išduotas Didžiojo Tėvynės karo 1941–1945 m. dalyvio pažymėjimas (*Фронтовик*), 2004 m. apdovanotas medaliu „Už Baltarusijos išvadavimą“.

1980 m. gruodžio 22 d. išleistas į atsargą su teise vilkėti uniformą. Darbo stažas pensijai apskaičiuoti – 42 metai 8 mėn. 22 dienos. Papildomai pridedamas lengvatinis stažas – dar 5 metai, 8 mėn. 22 dienos. Jo tarnyba KGB sistemoje prilyginama darbui labai sunkiomis sąlygomis, sakykim, už poliarinio rato. Pulkininko laipsnis ir 47 metų darbo stažas užtikrina gerą Rusijos pensiją, kurios vertė dar labiau išauga, gyvenant Lietuvoje. Jam, Rusijos piliečiui, teisė gyventi Lietuvoje kas 5 metus pratęsiama. Migracijos įstatymas nenumato galimybės atsisakyti pratęsimo net ir tada, jei asmuo nuteisiamas už nusikaltimą žmogiškumui.

2011 m. rugpjūčio 31 d. atlikta grafologinė ekspertizė patvirtino, kad visų 15 šeimų trėmimo bylų išvadas pasirašė būtent A. J. Kardanovskis. Įtarimai dėl civilių asmenų trėmimo jam pareikšti 2011 m. rugsėjo 30 d. pagal LR Baudžiamojo kodekso 102 str. Per apklausą

2011 m. spalio 18 d. savo kaltės nepripažino. Paskirta kardomoji priemonė – rašytinis pasižadėjimas neišvykti.

Visa bylos medžiaga išversta į rusų kalbą.

A. J. Kardanovskio kadru įskaitos lapo duomenys rodo, kad jis buvo uolus KGB darbuotojas. Bendradarbiai – daugiausia rusai, karininkai. Raštvedyba – rusų kalba. Bylą medžiaga su grifu „visiškai slaptai“ (*совершенно секретно – cc*). Darbovietė Vilniuje, Lenino (dabar Gedimino) pr. 40, buvo aklinai aptverta lentų tvora, prie įėjimo stovėjo ginkluota sargyba. Puikios architektūros pastatas paverstas bauginančiu sovietų saugumo bastionu.

Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, ši karinė represinė struktūra 1991 m. buvo išformuota. Jos kadriams darbuotojams atleistos visos praeities nuodėmės, išmokėtos išeitinės pašalpos, palikti prestižiniai butai, leista likti gyventi Lietuvoje. Tik vėliau, 1992 m., priimtas įstatymas, numatantis baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimus žmogiškumui. Vadovaujantis šiuo įstatymu, kurį galima taikyti atgaline data, A. J. Kardanovskiui pradėta baudžiamoji byla. Vėliau ji perduota teismui.

11. Advokato paieška

Buvau iškviesta į Kauno apygardos teismą, kad 2012 m. rugsėjo 11 d. dalyvaučiau baudžiamosios bylos Nr. 1-282-290 / 2012 nagrinėjime kaip nukentėjusioji.

Supratau, kad mums, visoms 15 nukentėjusiųjų šeimų, reiktų bendro advokato, tačiau tarpusavyje neturėjome jokio ryšio, todėl susitarti nebuvo jokios galimybės.

Kreipiausi į Seimo narį, Tarptautinės Komisijos nacių ir sovietų nusikaltimams žmogiškumui išaiškinti pirmininką Emanuelį Zingerį. Telefonu bendravau su jo padėjėja Viktorija. Nusiunčiau raštišką kreipimąsi, prašydama tarpininkauti, kad tremtinių gynėju būtų paskirtas aukštos kvalifikacijos advokatas, apmokamas valstybės. Pabrėžiau šios bylos aktualumą Lietuvos Respublikai.

Tačiau Seimas tuo metu atostogavo, sulaukti atsakymo iki pirmojo teismo posėdžio nepavyko. Vėliau

žodinį prašymą perdavėme Seimo Pirmininkei Irenai Degutienei, kuri apie tai kalbėjosi su Seimo nariais Arvydu Anušausku ir Stasiu Šedbaru. Visi pritarė, kad toks advokatas būtinas, bet rezultatas buvo priešingas.

2012 m. spalio 10 d. gavau LR Teisingumo ministerijos atsakymą, kad Lietuvos Respublikos įstatymai, Vyriausybės nutarimai ir Teisingumo ministerijos nuostatai nesuteikia Teisingumo ministerijai įgaliojimo paskirti ar tarpininkauti, kad būtų paskirtas valstybės finansuojamas advokatas baudžiamosiose bylose. Man pasiūlyta asmeniškai kreiptis į Vilniaus miesto tarnybą, kuri skiria valstybės garantuojamą nemokamą teisinę pagalbą socialiai remtiniams asmenims. Nebuvau socialiai remtina. Be to, prašymą parašiau visų nukentėjusiųjų vardu. Teisingumo ministerijos pasiūlymu nepasinaudojau. Emanuelio Zingerio vadovaujamos komisijos sekretorius R. Račinskis vėliau telefonu paaikšino, kad Seime buvo svarstoma tokio pobūdžio bylose skirti valstybės apmokamą advokatą, tačiau tam pasiūlymui nepritarta. Apmaudu, kad įtakingi Seimo nariai tą svarstymą jau buvo pamiršę.

Teko gintis patiems.

12. Kauno apygardos teismas – pirmoji instancija

Kauno apygardos teismo posėdis 2012 m. rugsėjo 11 d. neįvyko, nes dėl ligos nedalyvavo kaltinamasis A. J. Kardanovskis. Buvo atmetas jo dukros Galinos Kardanovskajos prašymas leisti, kad ji atstovautų savo tėvui kaip advokatė. Bylą nagrinėti paskirtas teisėjas Jurgis Kiškis.

Kitas posėdis surengtas 2012 m. spalio 29 d. Kaltinamojo advokatas buvo B. Chranovskis iš G. Kardanovskajos advokatų kontoros, prokuroras – Tomas Steilionis. Susirinko nemažas būrys nukentėjusiųjų, vyko jų apklausa.

Kai mane pakvietė priesaikai ir apklausai, rankose laikiau sprendimą (*заключение*) dėl Kralikų šeimos ištrėmimo, pasirašytą A. J. Kardanovskio. Šis dokumentas, kurį nusikopijavau iš Ypatingojo archyvo, buvo parašytas rusų kalba, bet perskaičiau jį lietuviškai.

„1949 m. kovo 5 d. SPRENDIMAS

Aš, LTSR MGB spec. skyriaus vyresnysis tardytojas, vyr. leitenantas Kardanovskis, išnagrinėjau Antano Jono Kraliko įskaitos bylą dėl buožių šeimos trėmimo ir nusprendžiau, kad pagal LTSR Ministrų tarybos 1949 m. kovo 19 d. visiškai slaptą nutarimą Nr. 176 (*сс – совершенно секретно*) šeima priskirta ištrėmimui iš Lietuvos TSR į tolimas Sovietų Sąjungos vietoves specialiam apgyvendinimui (išvardijami visi šeimos nariai). Dokumentas 1949 m. kovo 8 d. suderintas su LTSR MGB 2-ojo skyriaus viršininku papulkininkiu Figurinu ir 1949 m. kovo 10 d. patvirtintas MGB ministro, generolo–leitenanto Gorlinskio.“

Kadangi aš, nors ir buvau įtrauktas į tremiamųjų sąrašą, tos lemties išvengiau, nedaug ką galėjau pasakyti apie patį trėmimo procesą. Tačiau mane suglumino jau pats pirmas teisėjo klausimas, ar pažinojau kaltinamąjį A. J. Kardanovskį. Kaip būčiau galėjusi pažinti? Jo veikla kabinetinė – saugiai, slaptai skirti bausmę, nedalyvaujant tremiamiesiems.

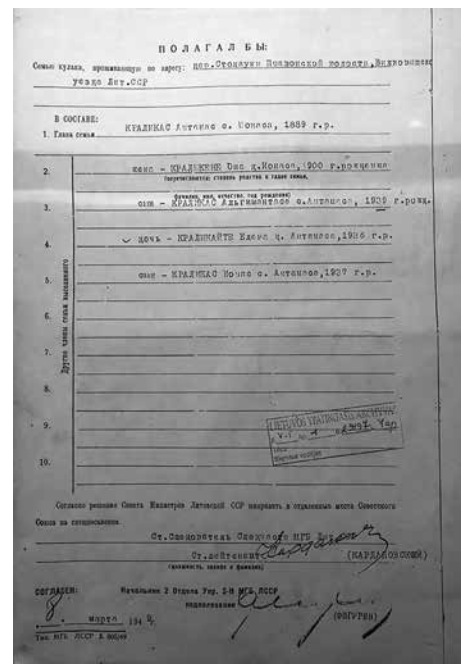
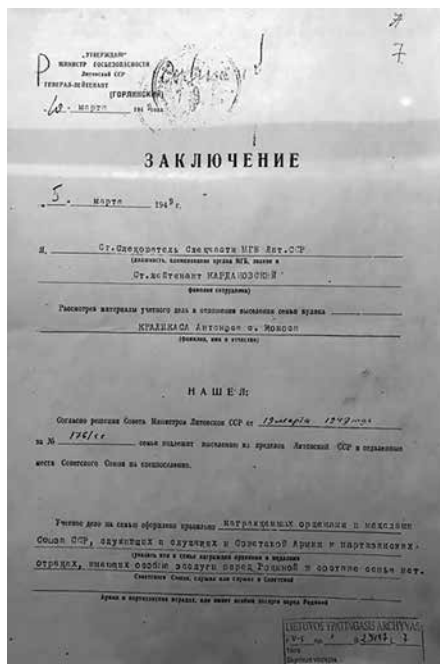
Patį trėmimą vykdė vietiniai kagėbistai, vežime susodintus mūsų šeimos narius konvojavo ginkluoti eiliniai kareiviai.

Klausimas, ar matėme anksčiau, ar pažinojome A. J. Kardanovskį, buvo absurdiškas. Tačiau į jį privalėjo atsakyti visi nukentėjusieji, net ir tie, kurie gimę jau po to, kai tremtiniai grįžo į Lietuvą. Aišku, visi nukentėjusieji atsakė – nematėme, nepažinojome. Svarstėme, koks šio klausinėjimo tikslas. Išteisinti kaltinamąjį? LR Baudžiamojo kodekso 102 str. (skyrius „Nusikaltimai žmogiškumui“) atsakomybę už civilių gyventojų trėmimą formulavo žodžiais „įsakė“, „kurstė“, „organizavo tremtį“, „trėmė“. Veiksmažodis „trėmė“ nebuvo smulkiau detalizuotas. Trėmimo procese dalyvavo daug enkavėdistų, atlikda-

mi konkrečias funkcijas. Aišku, konvojuojantys kareiviai tik vykdė vadų įsakymą. Sprendimai ir įsakymai tremti buvo įslaptinti. Su jais susipažinti galėjome tik po daugelio metų, kai Lietuvos Respublika atvėrė visuomenei slaptųjų archyvų duris.

Per teismo posėdžius nukentėjusieji daugiausia buvo klausinėjami apie įvairius sunkumus tremtyje, apie diskriminaciją, apie žalą sveikatai. Tokie parodymai kaltinamąjį A. J. Kardanovskį lietė tik netiesiogiai.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro vyr. specialistas Andrius Tumavičius pagrindinį bylos įkaltį – A. J. Kardanovskio pasirašytą spren-

mą tremti – vadino „išvada“. Atseit, joje esantis žodis „įsakė“ nėra tikslus, nes „išvados“ buvo standartiniai kiekvienos trėmimo bylos dokumentai, kurių pasirašymas nelėmė ištrėmimo, kadangi kiekvienas pareigūnas vadovaujasi įsakymu. Esą karinė priesaika neįpareigojo A. J. Kardanovskio priimti sprendimo „tremti“. Vyr. specialisto A. Tumavičiaus migloti teiginiai labai padėjo gynybos advokatams.

Kai kurie nukentėjusieji sakė, kad dėl senyvo amžiaus, sveikatos problemų, netgi transporto nepatogumų jiems sunku atvykti į teismą. Teisėjas J. Kiškis tuo

besiskundžiantiems siūlė raštu atsisakyti dalyvavimo teismo posėdžiuose. Nebuvome supažindinti net su būsimų posėdžių datomis.

2013 m. vasario 20 d. posėdyje raštiškus parodymus davė A. J. Kardanovskis. Pabrėžė, kad Niurnbergo tarptautinis tribunolas deportacija pripažino tik tai asmenų perkėlimą karo metais, susijusį su kariniais veiksmais. Apie asmenų deportavimą pokariu net ir iš okupuotų teritorijų Niurnberge nebuvo kalbama. Todėl, kaltinamojo nuomone, negalima jam atgaline data taikyti LR Baudžiamojo kodekso 102 str.

Prokuroras T. Stelionis baigiamojoje kalboje priminė įrodytą faktą, kad A. J. Kardanovskis savo parašu patvirtino sprendimą tremti, tačiau tai buvo ne įsakymas, o veikiau bendrininkavimas su kitais pareigūnais. Prašė skirti 7 metų laisvės atėmimo bausmę, atitinkančią 41 str. numatytą terminą, patenkinti pateiktus civilinius ieškinius moralinei žalai atlyginti.

2013 m. gegužės 7 d. paskelbtas Baudžiamosios bylos Nr. 1-84-290 / 2013 nuosprendis:

A. J. Kardanovskis pagal Lietuvos Respublikos BK 102 str. išteisintas, nes neįrodyta, kad jis dalyvavo, padarant nusikalstamą veiką (LR BPK 303 str. 5 d. 2 p.). Kardomoji priemonė nebetaikoma, nukentėjusiųjų civiliniai ieškiniai atmesti, nuosavybės teisių apribojimas panaikintas.

Teismo sprendime nurodyta tokia išteisinimo priežastis:

Šiuo metu galiojantis LR Baudžiamojo kodekso 102 str. numato baudžiamąją atsakomybę tam, kas įsakė, kurstė, organizavo tremtį ar trėmė civilius gyventojus. Kaltinamojo A. J. Kardanovskio atveju nė vienas nusikaltimo padarymo veiksmas netinka. Atlikdamas formalias, labiau į raštinės ar kanceliarijos darbuotojo darbą panašias pareigas, sutikrindamas byloje esančius duomenis, surašydamas apie tai išvadą ir patvirtindamas jį savo parašu, jis neatliko veiksmų, prilygstančių civilių gyventojų trėmimui. Jo kaltė neįrodyta.

Išklausiusi šį nuosprendį, nukentėjusioji Irena Janulevičiūtė-Šabūnia teismo salėje garsiai isteriškai nusikvatojo.

13. Lietuvos apeliacinis teismas – aukštesnioji instancija

Baudžiamoji byla Nr. 1A-45-165 / 2015

Kauno apygardos teismas 2013 m. birželio 4 d. pranešė, kad byla perduota nagrinėti Lietuvos apeliaciam teismui, posėdis numatomas 2013 m. rugpjūčio 22 d. Proceso dalyviai turi teisę pateikti atsikirtimus (LR BPK 317 str. 322 str.).

Parašiau ir pateikiau tokius atsikirtimus:

Pastabos dėl bylos nagrinėjimo (atsikirtimai)

1. Šios bylos ikiteisminis tyrimas 2003 m. pradėtas ne nukentėjusiųjų, bet Lietuvos Respublikos iniciatyva, Kauno apygardos prokuratūra pavedė šį darbą Vilkaviškio apylinkės prokuratūrai. Nukentėjusieji buvo surankioti prokuratūros pastangomis – patys tremtiniai, jų vaikai, vaikaičiai (gimę tremtyje arba šeimoms jau grįžus iš tremties į Lietuvą). Nukentėjusiųjų suplakimas į vieną bendrą būrį atėmė galimybę susivienyti gynybai. Pagrindinis šios bylos kaltinimas yra išvada, kad A. J. Kardanovskis pasirašė visų 15 šeimų trėmimo dokumentus. Logiška buvo tikėtis, kad turėsime vieną bendrą valstybės skiriamą advokatą, susipažinusį su 1949 m. trėmimo aplinkybėmis. Šiuo klausimu per LR Seimą kreipiausi į Teisingumo ministeriją, tačiau advokatas nebuvo paskirtas. Gintis kiekvienam individualiai tokioje byloje nerezultatyvu. Mano ir kitų nukentėjusiųjų teisė į gynybą buvo pažeista.

2. Per pirmąjį šios bylos nagrinėjimo Kauno apygardos teisme posėdį 2012 m. spalio 29 d. su kaltinamojo advokatu buvo suderintos artimiausių posėdžių datos, apklausti kai kurie nukentėjusieji. Teismas neatsižvelgė į buvusių tremtinių nusiskundimus, kad dėl ligų ir senatvės jiems sunku atvykti į posėdžius, tiesiog pasiūlė raštu atsisakyti dalyvavimo teismo procese. Iš bylos eliminuoti kai kurie nukentėjusieji. O kaltinamojo A. J. Kardanovskio pageidavimas, kad posėdžiai vyktų popietinėmis valandomis, buvo patenkintas. Manau, tuo *parodyta, kad ne abi bylos pusės traktuojamos vienodai.*

3. Keletas teismo posėdžių skirta apklausti dar neapklaustiems nukentėjusiesiems. Tačiau apie teismo posėdžių datas 2013 m. nebuvome informuoti, ne-

žinojome, kada vyks kaltinamojo A. J. Kardanovskio apklausa, tame posėdyje niekas iš nukentėjusiųjų nedalyvavo. Tuo būdu atimta galimybė užduoti klausimus kaltinamajam, reikšti pretenzijas, pateikti argumentus. Neturėdami bendro advokato, mes, nukentėjusieji, *netekome galimybės gintis ir patys*.

4. Per apklausą visiems nukentėjusiesiems, net ir tiems, kurie trėmimo metu buvo dar kūdikiai arba gimė tremtyje ar po tremties, pirmiausia reikėjo atsakyti į klausimą, ar anksčiau matė, pažinojo teisiamąjį A. J. Kardanovskį. Manau, šis klausimas absurdiškas. Kuris iš tremčiai pasmerktų asmenų, gyvenęs giliai Lietuvos užkampyje, galėjo patekti į ginkluotos sargybos saugomus KGB rūmus, kad susipažintų su uniformuotu, ginkluotu rusų vyr. leitenantu A. J. Kardanovskiu? Jo asmenybę ir veiklą slėpė tvirtas grifas – *сс (совершенно секретно)*. Toks grifas uždėtas ir ant pagrindinės trėmimo išvados. Jo reikšmė nėra pakankamai įvertinta, nagrinėjant šią bylą. Darau prielaidą, kad teisėjas, užduodamas nukentėjusiesiems anksčiau minėtą klausimą, *turėjo išankstinį nusistatymą paskelbti A. J. Kardanovskiui išteisinamąjį nuosprendį*. Juk jeigu kaltinamasis neturėjo kontakto su tremiamaisiais, vadinasi, LR Baudžiamojo kodekso 102 str. teiginys „trėmė“, jam netaikytinas.

5. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro specialistų aiškiai įrodyta, kad trėmimas buvo organizuojamas, remiantis vietinių valsčių bei apskričių MGB surinktais duomenimis, kurie buvo perduodami centriniam aparatui, kad šis patikrintų ir priimtų sprendimą. Teismas vyko „už akių“. Neginčytinai nustatyta, kad išvadas dėl 15 šeimų trėmimo pasirašė A. J. Kardanovskis, be to, jis ir pats teigia, kad išnagrinėjo (*рассмотрел дело*) ir nusprendė (*решил*) ištremti, sakykim, mažąją Kralikų šeimą. Tačiau ką jis išnagrinėjo? Jeigu vyksta teismas ir skiriama bausmė, turėtų būti suteikta galimybė teisiamajam pasiaiškinti. Bet mano šeimos trėmimo byloje nė vienas iš tėvų nebuvo apklaustas. Kai 1948 m. mus apdėjo padidintomis pyliavomis ir piniginiu „buožės“ mokesčiu, mano tėvas raštu kreipėsi į vietinę valdžią, prašydamas atsižvelgti, kad mūsų ūkis karo metais buvo sunaikintas.

Grįžę iš priverstinio išvarymo į Vokietiją, tik 1946 m. vėl apsigyvenome savo žemėje, kuri buvo išrausta apkasais, bunkeriais, nusėta minomis ir nesprogusiomis bombomis, o sodybos pastatai sudeginti. Patys neturėjome nei kur gyventi, nei ką valgyti, nei ką sėti ar sodinti – jokių gyvulių, jokių padargų, viską teko pradėti nuo nulio. Kodėl A. J. Kardanovskis, atseit „tikrindamas surinktų duomenų teisingumą“, neatsižvelgė, kad mūsų ūkis karo metais buvo suniokotas? Kodėl nepasigedo tėvų apklausos protokolo? Kaip galima 1949 m. kaltinti ūkininką dėl samdomos darbo jėgos naudojimo iki 1940 m., juk anuomet Lietuvoje niekam net į galvą neatėjo, kad už tai gali būti baudžiama. Ar aukštąjį juridinį išsilavinimą turintis A. J. Kardanovskis nieko nenutuokė apie nekaltumo prezumpciją, kurią reikėjo taikyti ne tik šioje byloje?

6. Per šios bylos teisminį nagrinėjimą esą nebuvo įrodyta, kad A. J. Kardanovskis įsakė tremti. Tačiau jo pasirašyti sprendimai yra įkaltis, akivaizdžiai rodantis, kaip uoliai jis vykdė nusikalstamus, represinius valdžios pavedimus. Išvadą ištremti mūsų šeimą pasirašė 1949-03-05, neva remdamasis LTSR Ministrų Tarybos įsakymu tremti, nors jo data vėlesnė – 1949-03-19. Iš to akivaizdu, kad A. J. Kardanovskis vykdė dar ankstesnį (1949-01-29) SSRS Ministrų Tarybos nutarimą Nr. 390-138 *cc*. Šie „nesutapimai“ rodo, kad jis tikrai *žinojo, jog veikia okupuotoje teritorijoje, jeigu vykdo ne vietinės, bet okupacinės valdžios įsakymą*. Kaltinamasis aiškina, esą su tais įsakymais, nutarimais nebuvo susipažinęs, tačiau kodėl padėjo savo parašą, juos vykdydamas? Karinė priesaika jo neįpareigojo vykdyti represijas prieš taikius okupuotos šalies gyventojus. A. J. Kardanovskio gauti valstybiniai apdovanojimai (1949 m. liepos 25 d. medalis „Už karinius nuopelnus“ ir tų pačių metų rugpjūčio 24 d. „Raudonosios žvaigždės“ ordinas) rodo, kad tie „kariniai nuopelnai“ – tai aktyvios jo veiklos, tremiant į Sibirą okupuotos Lietuvos gyventojus, įvertinimas.

7. A. J. Kardanovskis neatsiprašė nukentėjusiųjų, nepripažino savo kaltės, neigė Lietuvos okupaciją. Turėdamas teisę gyventi Lietuvoje kaip Rusijos pilietis, naudodamasis Europos Sąjungos teikiamomis lengva-

tomis ir solidžia pensija, per tokį ilgą gyvenimo Lietuvoje laiką nesuvokė mūsų, Lietuvos piliečių, noro ir negerbė teisės gyventi nepriklausomai. Manau, tai *sunkinanti bylos aplinkybė*, nes dabar už Lietuvos okupacijos neigimą taikoma baudžiamoji atsakomybė.

Lietuvos apeliacinio teismo posėdžiui 2013 m. rugpjūčio 22 d. vadovavo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija – pirmininkė (pranešėja) Elena Vainienė, teisėjai Regina Gaudutienė, Viktoras Kažys. Dalyvavo prokuroras Rimvydas Valentukevičius, advokatas Vladislovas Latušinskis, nukentėjusioji Elena Lašienė. Turėjau viena atstovauti visoms 15 ištremtų šeimų, buvo nejauku. Bet esu vietinė, vilnietė, galva ir kojos dar klauso, todėl privalėjau dalyvauti dėl savo jau mirusių tėvų ir brolių.

Teisėjų kolegijos pirmininkė pasiūlė kaltinamajam A. J. Kardanovskiui skirti medicininę ir psichiatrinę ekspertizę. Supratau, kad tokia ekspertizė užtruks gerus metus, gal net ilgiau, tačiau tam pritariau, nes nušvito viltis, kad galima tikėtis objektyvaus bylos nagrinėjimo ir kitokios baigties.

2015 m. spalio 21 d. posėdyje sužinojau medicininės ir psichiatrinės ekspertizės rezultatus – A. J. Kardanovskis yra veiksnus, bet jį kamuoja senatvinės ligos.

Prokuroras R. Valentukevičius perskaitė apeliacinį skundą, kad Kauno apygardos 2013 m. gegužės 7 d. išteisinamasis nuosprendis būtų panaikintas, prašė pripažinti A. J. Kardanovskį kaltu pagal LR BK 102 str. ir skirti 7 metų laisvės atėmimo bausmę.

Prokuroras konstatavo, kad Kauno apygardos teismas neteisingai interpretavo išvados dėl trėmimo esmę ir reikšmę. Šis dokumentas skirtas ne „duomenims sukurti“, bet priimti sprendimui dėl ištėmimo. Ankstesnis teismas išsamiai neištyrė ir neįvertino visos su šia byla susijusios medžiagos.

Per šį teismo posėdį perskaičiau savo jau anksčiau pateiktus „atsikirtimus“. Stengiausi išlikti rami, bet vienoje vietoje užstrigo balsas. Giliai atsikvėpiau, atsiprašiau ir skaičiau toliau iki galo. Kaltinamojo gynėjas V. Latušinskis į tai reagavo, pareiškęs, kad teismas turi spręsti bylą ne pagal emocijas, bet pagal įstatymus (lykas nors tuo abejotų).

Advokatas prašė išteisinti A. J. Kardanovskį, atseit jo veiksmuose nėra nusikaltimo sudėties. Labiausiai šokiravo teiginys, kad jo ginamasis, pasirašydamas trėmimo išvadą, nebuvo susipažinęs su LTSR Ministrų Tarybos 1949 m. kovo 19 d. visiškai slaptu nutarimu Nr. 176, o techninis sprendimo (*заключение*) įforminimas nelaikytinas trėmimo vykdymu.

Lietuvos Apeliacinio teismo teisėjų kolegija, išnaginėjusi LGGRTC pateiktą archyvinę medžiagą, konstatavo, kad A. J. Kardanovskio darbas represinėje okupacinės valdžios struktūroje rodo jo paties pasirinkimą susieti savo veiklą su nusikalstama organizacija, kuri vykdė nusikaltimus žmogiškumui. Kartu tai paneigia ir jo pasiaiškinimus, esą nesuvokė tuometinės politinės situacijos, tvirtinimus, kad 1949 m. jam nebuvo žinomi civilių gyventojų trėmimą reglamentuojantys norminiai aktai. Teismo kolegija padarė išvadą, kad A. J. Kardanovskio kaltė, padarius nusikalstamą veiklą, numatytą LR BK 102 str., yra įrodyta, jam skirtina prokuroro siūloma 7 metų laisvės atėmimo bausmė.

Jo padarytas nusikaltimas yra ne tik labai sunkus, pavojingas, bet ir pažeidžia tarptautinę humanitarinę teisę. Skiriant bausmę, reikšmingos aplinkybės yra teisiomojo amžius ir sveikatos būklė. A. J. Kardanovskiui 98 metai, jis serga lėtinėmis progresuojančiomis ir nepagydomomis ligomis.

Atsižvelgiant į medicinines ekspertizės Nr. EKO 140 / 140 / S4 išvadas, nustatyta, kad A. J. Kardanovskiui būtų per sunku atlikti bausmę laisvės atėmimo vietoje. Nuo bausmės vykdymo jis atleistas dėl ligos.

Priteista, kad A. J. Kardanovskis atlygintų neturtinę žalą 6 nukentėjusiems asmenims – 69 000 eurų, iš jų 6000 eurų man, Elenai Lašienei.

Galutinis teismo sprendimas priimtas 2015 m. gruodžio 4 d. Kaip ieškovė vykdomąjį raštą gavau 2015 m. gruodžio 11 d.

Žiniasklaida jau beveik nesidomėjo šia byla, todėl nustebau, po nuosprendžio paskelbimo pamačiusi Kauno „Init“ televizijos filmavimo grupę. Teko duoti interviu. Nebuvau pasirengusi, bet ekspromtu pasidžiaugiau, kad atkurtas teisingumas. Po to sulaukiau kai kurių draugų ir pažįstamų sveikinimų.

14. Lietuvos Aukščiausiasis teismas – kasacija

Baudžiamoji byla Nr. 2K-214-976 / 2016

Lietuvos apeliacinio teismo sprendime nebuvo nurodyta, kad jis galutinis ir neskundžiamas, todėl nuteistasis A. J. Kardanovskis ir advokatė G. Kardanovskaja 2016 m. kovo 4 d. Lietuvos Aukščiausiajam teismui pateikė kasacinį skundą. Gavau pranešimą, kad kasacinės bylos nagrinėjimas žodine tvarka vyks 2016 m. gegužės 11 d. Turiu teisę susipažinti su kasaciniu skundu (19 puslapių). Aukščiausiajame teisme man maloniai įteikė jo kopiją. Iš pirmo skaitymo nelabai ką supratau. Nežinojau, kuo kasacija skiriasi nuo apeliacijos. Pasirodo, Aukščiausiasis teismas turi įvertinti abu ankstesnius – Kauno apygardos teismo ir Lietuvos apeliacinio teismo – šios bylos verdiktus. Liks galioti vienas iš jų.

Kasacinis skundas surašytas A. J. Kardanovskio ir jo dukros G. Kardanovskajos vardu. LR BK 102 str. taikymą kasatorius ginčija tarptautinės teisės aspektu. Pateikiama, kaip nusikaltimus žmogiškumui apibrėžė Niurnbergo tribunolas, Romos statutas, Ženevos konvencija. Aiškinama, esą minėtą 102 str. taikyti atgaline data galima tikrai prieškario ir karo laikotarpiui. Kadangi trėmimai vykdyti pokariu, 1949 m., todėl įstatymas neturi grįžtamosios galios. Apeliacinio teismo teiginys, kad trėmimai okupacijos metais prilygintini nusikaltimams žmogiškumui, yra neteisėtas. Kasatorius 1949 m. nežinojo, kad Lietuva okupuota. Pasirašydamas trėmimo išvadas, atliko techninį darbą – tik sutikrino duomenis, todėl jo veiksmai neatitinka nusikaltimų žmogiškumui sąvokos. A. J. Kardanovskis privalėjo vykdyti įsakymą, neturėjo teisės to atsisakyti. Prašo panaikinti Lietuvos apeliacinio teismo 2015-12-04 nuosprendį ir palikti galioti Kauno apygardos teismo 2013-07-05 nuosprendį.

Svarsčiau, kokiais argumentais galėčiau pagrįsti, kad kasatorius tuo metu žinojo esąs okupuotoje Lietuvoje, o pasirašydamas išvadas tremti atliko tikrai ne techninį darbą.

LR Aukščiausiojo teismo posėdis įvyko 2016 m. gegužės 11 d. Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegiją sudarė pirmininkė Dalia Bajerčiūtė, Olegas Fedosiukas, pranešėja Rima Ažubalytė. Dalyvavo prokuroras Serge-

jus Stulginskis, A. J. Kardanovskio advokatas Vladislavas Latušinskis ir viena iš nukentėjusiųjų – Elena Lašienė.

Kasatoriaus advokatas V. Latušinskis teisėjų kolegijai padavė pluoštą laikraščių *Pravda*, *Izvestija* su straipsniais, kuriuose tvirtinama, kad Lietuva savo noru įstojo į SSRS sudėtį, nebuvo okupuota. Teisėjų kolegijos pirmininkė D. Bajerčiūtė, atsiklaususi visų bylos dalyvių, atsisakė tuos laikraščius ir straipsnių vertimus į lietuvių kalbą priimti, motyvuodama tuo, kad šis teismas jau nenagrinės klausimo iš esmės.

Teisėjų kolegija iš klausė pranešėjos R. Ažubalytės pranešimą, prokuroro ir nukentėjusiosios prašymus kasacinį skundą atmesti, gynėjo prašymą skundą tenkinti.

Kai man reikėjo kalbėti, paneigiau kasatoriaus tvirtinimą, neva 1949 m. jis nežinojęs, kad Lietuva okupuota. MGB struktūra, kurioje A. J. Kardanovskis dirbo, bandė užgniaužti lietuvių pasipriešinimą okupantams rusams. Jauni vyrai, gavę šaukimą tarnauti Raudonojoje armijoje, pasitraukdavo į mišką partizanauti, kovojo dėl Lietuvos, bet ne dėl SSRS. Ginkluota MGB armija, o dar ir iš vietinių sukomplektuoti „sribų“ daliniai vykdė karinę veiklą, kad sunaikintų partizanus. Žodis „sribas“ – naikinimo bataliono (rusiškai *устребибельный батальон*) trumpinys. Rusų karininkas jau tada negalėjo nesuprasti, kad tiesioginis jo darbas yra prievartinis okupuotos šalies vietinių gyventojų „perauklėjimas“ – vienus sušaudė, kitus įkalino gulage, trečius ištrėmė. A. J. Kardanovskis, be abejo, suvokė esąs okupantas ir dalyvavo veikloje, kuri apibrėžiama kaip nusikaltimai žmogiškumui.

Kasatorius iki minimumo sumenkina savo pateiktas 15 šeimų trėmimo išvadas, vadindamas tą veiksmą (*заклучение*) „techniniu darbu“, „duomenų sutikrinimu“. Manau, gynyba pasinaudojo žodžio *рассмотрел* netiksliu vertimu į lietuvių kalbą – jis reiškia „išnagrinėjo“, bet ne paraidžiui „peržiūrėjo“. Visiškai neloģiška, esą MGB tyrėjas, vyr. leitenantas, kadrinis darbuotojas atliko vien techninį sekretoriaus darbą, kurį patvirtino savo parašu.

Baigdama pabrėžiau, kad ši byla nėra kasatoriaus ir nukentėjusiųjų teisminis ginčas, ji yra Lietuvos Respublikos ieškinys Rusijos Federacijai, kuri iki šiol nepri-

pažįsta, kad okupavo Lietuvą, todėl dangsto savo piliečių, nusikaltusį žmogiškumui.

Ar mano argumentai turėjo kokios nors įtakos teisėjų sprendimui, nežinau, nes nemokėjau savo žodžių pagrįsti įstatymais. Kalbėjau tik apie tai, ką pati patyriau ir suvokiau.

Lietuvos Respublikos vardu Aukščiausiasis teismas 2016 m. birželio 7 d. priėmė nutartį nuteistojo A. J. Kardanovskio ir jo advokatės G. Kardanovskajos kasacinį skundą **atmesti**.

LAT nutartyje detalai išnagrinėtas kasatoriaus skundo pagrįstumas. Pagal Tarptautinės teisės principus, kuriuos 1950 m. patvirtino Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisija, asmuo, vykdęs vyriausybės ar karinio viršininko įsakymą, neatleidžiamas nuo atsakomybės, jeigu jis iš tikrųjų turėjo moralinio pasirinkimo galimybę. Į karo nusikaltimų sąrašą įtraukta ir gyventojų deportacija iš okupuotos teritorijos. Sovietų Sąjunga, kurios pareigūnas tuo metu buvo A. J. Kardanovskis, 1945 m. rugpjūčio 8 d. Londone pasirašė susitarimą „Dėl Europos ašies šalių pagrindinių karo nusikaltėlių persekiojimo ir nubaudimo“. Niurnbergo tarptautinis karinis tribunolas įtvirtino nuostatą, kad valstybės teritorija ar jos dalis laikoma okupuota, net jei okupacijai nesipriešinama ginklu, kai šalių jėgos pernelyg nelygios. Tai tinka ir Lietuvos okupacijai apibūdinti.

Apeliacinio teismo teisėjų kolegija padarė pagrįstą ir motyvuotą išvadą, kad byloje nustatyti A. J. Kardanovskio veiksmai trėmimo procese – pateiktos medžiagos patikrinimas, įvertinimas ir sprendimas (*заключение*) dėl trėmimo, patvirtintas jo parašu, – vertintini kaip trėmimo vykdymas.

LR Aukščiausiojo teismo išvada – baudžiamasis įstatymas (LR BK 102 str.) A. J. Kardanovskiui pritaikytas teisėtai, todėl kasacinis skundas atmestas.

15. Moralinės žalos atlyginimas

Kauno apygardos teismo teisėjui Jurgiui Kiškiui dar 2012 m. liepos 5 d. įteikiau prašymą dėl moralinės (neturtinės) žalos atlyginimo byloje Nr. 56-2-00014-03. Išdėsciau tokius motyvus:

1) 1944–1945 m. visa šeima buvome išvaryti iš savo namų į Vokietiją, nes per mūsų žemę ėjusi fronto linija išsilaikė apie 3 mėnesius. Grįžę atgal, savo sodybą radome sudegintą. Pradėjome ūkininkauti tik 1946 m. Neturėjome nei gyvulių, nei padargų, nei pinigų, maitinomės iš išmaldos. Viską teko pradėti nuo nulio, dar ir žemę išvalyti nuo granatų ir lavonų.

Nepaisant to, 1947 m. buvome pripažinti buožėmis, apmokestinti padidintais mokesčiais bei pyliavomis, nes praeityje, kai Lietuva buvo dar nepriklausoma, „naudojome samdomą darbo jėgą“.

2) Mano tėvas Antanas Kralikas, grįžęs iš tremties, 1957-09-26 mėslingomis aplinkybėmis prigėrė Širvintos upėje netoli gimtosios sodybos. Nužudymo versija nebuvo tiriama.

3) Aš, 1953 m. baigusi Vilniaus Salomėjos Nėries vidurinę mokyklą sidabro medaliu ir gerais pažymiais išlaikiusi specialybės egzaminus, nebuvo priimta į Kauno politechnikos institutą. Po to visą pusmetį Vilniuje bandžiau įsidarbinti, bet nesėkmingai. Kai pagaliau priėmė Grožinės literatūros leidykloje dirbti mašininke, po mėnesį trukusio bandomojo laikotarpio buvau atleista kaip politiškai nepatikimas asmuo, nes tėvai ir broliai ištremti.

4) Iš tremties grįžusiam mano broliui Algimantui Kralikui, turinčiam inžinieriaus-mechaniko aukštojo mokslo diplomą ir dirbančiam Kapsuko Maisto pramonės automatų gamyloje vyriausiuoju technologu, nebuvo leidžiama darbo reikalais vykti į užsienį, net į Rytų Vokietiją. 1976 m. jis kreipėsi į LTSR Aukščiausiąją Tarybą dėl baustumo panaikinimo. Gavo neigiamą atsakymą – buvo toliau diskriminuojamas dėl tėvų tariamai nusikalstamos veiklos.

5) Mano dukterėčia Jūratė Savickienė (Kralikaitė), baigusi Vilniaus pedagoginį institutą, mokytojaudama Alytuje, negalėjo atlikti kai kurių pareigų mokykloje dėl to, kad pase įrašyta jos gimimo vieta – Sibiras. Vėliau kilo kliūčių, kai Kaune atėjo eilė gauti butą, o ji dar neturėjo tremtinės statuso, garantavusio kai kurias lengvatas.

Remdamasi išdėstytais motyvais ir atstovaudama visai Kralikų šeimai, tiek mirusiems jos nariams, tiek ir gyviems palikuonims, prašiau priteisti iš kaltinamojo moralinės žalos atlyginimą – 300 000 litų.

Lietuvos Apeliacinio teismo sprendimą dėl moralinės neturtinės žalos atlyginimo gavau 2015 m. gruodžio 11 d. Man priteisė 6000 eurų.

Su vykdomuoju raštu kreipiausi į antstolio kontorą, kuri pareikalavo iš anksto sumokėti 100 eur. Iš bylos medžiagos jau žinojau, kad A. J. Kardanovskis Lietuvoje neturi turto, kaip Rusijos pilietis gauna solidžią pulkininko pensiją. Kokiu būdu jį pasiekia tie pinigai iš Rusijos, byloje nenustatyta. Antstoliai sakė: „Ieškosime.“ Iš visų nukentėjusiųjų man priteista suma buvo mažiausia. Pasitarusi su šeima, nusprendžiau iš nuteistojo apskritai nereikalauti žalos atlyginimo, atsižvelgdama į jo sveikatos būklę. Svarbiausia – teisingumo pergalė.

16. Apmąstymai po teismų sprendimų

Šią bylą inicijavo LR prokuratūra, ne tik parodydusi iniciatyvą, bet ir labai atsakingai, kvalifikuotai pasidarbavusi: išanalizavo archyvinius dokumentus, surinko įrodymus, vykdė apklausas, nurodė atlikti kaltinamojo parašų grafologinę ekspertizę. Tai ir lėmė galutinį teismo sprendimą.

Kadangi baudžiamoji atsakomybė pagal LR Baudžiamąjį kodeksą 102 str. buvo taikoma atgaline data, praėjus 63 metams, kilo sunkumų, aiškinantis kai kurias civilių trėmimo aplinkybes. Labai ilgai užsitęsė ir pats bylos procesas: Vilkaviškio rajono prokuratūra vykdė tyrimą nuo 2003 iki 2011 m. Teismų posėdžiai truko dar 5 metus. Turint omenyje kaltinamojo amžių, procesas bet kada galėjo būti nutrauktas.

Daugumos nukentėjusių tremtinių jau nebuvo gyvų, jiems atstovaujantys 15 šeimų palikuonys neteko galimybės tarpusavy susitelkti, jų dalyvavimas pirmos instancijos teismo posėdžiuose buvo ignoruojamas. Neturėjome visiems bendro valstybės remiamo advokato. Nei Apeliacinio, nei Aukščiausiojo teismo posėdžiuose didžioji dauguma nukentėjusiųjų nedalyvavo.

Šiame teismo procese gynyba, remdamasi 1907 m. priimta Hagos konvencija, po Antrojo pasaulinio karo vykusi Niurnbergo procesu, įrodinėjo, kad nusikaltimais žmogiškumui laikytini civilių trėmimai tik prieškarui arba karo metais, o vykdytiems po karo taikytina senatis.

Tačiau LR Aukščiausiasis teismas rėmėsi būtent valstybių, dalyvavusių Niurnbergo procese, susitarimais, įteisinusiais, kad civilių gyventojų trėmimas iš okupuotų teritorijų irgi yra nusikaltimas žmogiškumui.

Kasaciniame skunde gynyba tvirtino, esą Lietuva 1940 m. savo noru įstojo į SSRS, todėl negalima teigti, kad ji buvo okupuota. Teko ieškoti svarių argumentų, įrodant Lietuvos okupacijos faktą. Tarptautiniu mastu nebuvo jokios konvencijos, kuria galėtume remtis. Daugybė faktų, patvirtinančių okupaciją, nebuvo įteisinti kokiu nors tarptautiniu susitarimu, viskas laikyta politikų ir žiniasklaidos nuomonėmis...

Europos Parlamentas tik 2019 m. rugsėjo 19 d. patvirtino rezoliuciją „Dėl praeities atminimo svarbos Europos ateičiai“. Šią rezoliuciją pateikė europarlamentarai Rasa Juknevičienė ir Andrius Kubilius. Joje pabrėžiama, kad kruvinas Ribbentropo–Molotovo paktas (1939) su slaptaisiais protokolais, pagal kuriuos naciai ir komunistai pasidalijo Europą, sukėlė Antrąjį pasaulinį karą, atnešęs neregėto masto kančias – okupacijas, Holokausto tragediją, gulagus, tremtis. Tai patyrė nesuskaičiuojama daugybė žmonių.

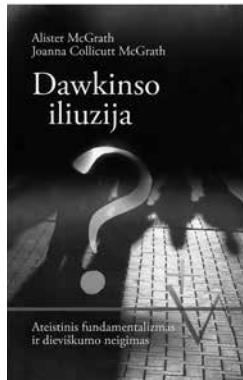
Europos Parlamentas šiuo dokumentu išreiškė didžiulį susirūpinimą dėl šiandieninės Rusijos vadovybės bandymų iškraipyti istorinius faktus, pateisinti sovietų totalitarinio režimo padarytus nusikaltimus žmogiškumui. Toje šalyje Stalino kultas vėl gyvuoja.

Vokietija ir Rusija, pagrindinės Antrojo pasaulinio karo dalyvės, kardinaliai skirtingai vertina savo vykdytas represijas civilių gyventojų atžvilgiu.

Šiandieninės Rusijos pozicija, tendencingas istorinių faktų vertinimas darė įtaką ir šios bylos kaltinamajam. Jis buvo skatinamas apdovanojimais, galimai net finansiniu gynybos palaikymu. Kardanovskis nepripažino savo kaltės, neatsiprašė nukentėjusiųjų, apsimetė nesuprantantis, kad Lietuvoje gyvena kaip buvęs okupantas. Tačiau teisingumas vis tiek švenčia pergalę. Galutinį tašką byloje padėjo LR Aukščiausiasis teismas, kruopščiai išanalizavęs tarptautinės humanitarinės teisės nuostatas dėl okupacijos ir baudžiamosios atsakomybės taikymo atgaline data už nusikaltimus žmogiškumui. ■

Dainius Martynas ČIŽAS

AR DIEVAS – VISO LABO NEIŠMANĖLIŲ PAGUODA?

Alisterio McGratho ir Joannos Collicutt McGrath knyga „Dawkinso iliuzija“ – puikus atkirtis religijos kritikams, nes parodo, kad Richardą Dawkinsą apėmęs šišas įrodinėti tikėjimo Dievu neprasmingumą yra ne mokslinės, o propagandinės kilmės, nors autorius remiasi Darvino evoliucijos teorija ir tariamai pretenduoja į mokslinį. Priminsiu, kad McGrathas yra ne tik teologijos profesorius, bet ir biologijos mokslininkas. Matyt, profesinė ambicija papildomai paskatino jį oponuoti biologui Dawkinsui.

Iliuzijos demaskavimas ir paralelė su „Da Vinčio kodo“ autoriumi

Alisteris ir Joanna tariasi demaskavę Dawkinsą tuo atžvilgiu, kad perprato jo knygos „Dievo iliuzija“ intenciją. O ji paprasta – bandoma paguosti saviškius (ateistus), nusivylusius, kad pranašystė apie greitą religijos žlugimą ne tik neskuba išsipildyti, bet priešingai – tikėjimo praktika kaip tik aktualėja, šis procesas įgauna vis didesnę pagreitį. Taikli autorių pastaba, esą nė pats Dawkinsas nepuoselėja vilčių, kad savo pliurpalais paveiks tikinčiuosius. Jo tikslas kuklesnis – sustiprinti ateistų dvasią, įkvėpti jiems pasitikėjimo, taigi elgiasi panašiai kaip pamokslininkas fundamentalistas.

Vis dar puikiai prisimenu Dano Browno knyga „Da Vinčio kodas“, kadaise perskaitytą su didžiausiu malonumu. Jos autorius, akimirksniu išgarsėjęs, netrukus susimovė. Manau, toks pats likimas laukia ir Dawkinso. Bet panašu, kad jie abu vis tiek atliks deramą vaidmenį, vykdydami Dievo planą. Brownas knygos preambulėje iš pradžių gyrėsi, kad viskas pagrįsta tikrais faktais. Vėlesniuose leidimuose šio užrašo teko atsakyti, prisipažįstant, kad čia tik vaizduotės žaismas. Savo ruožtu krikščionys, išprovokuoti, kad pasitikrintų istorines žinias, įsitikino, koks bukagalviškas autoriaus užsispyrimas demaskuoti Katalikų bažnyčią, sumenkinti jos vaidmenį. Juk Brownas, kitaip negu Dawkinsas, užsipuolė ne tikėjimą Dievu apskritai, bet

nusitaikė būtent į Katalikų bažnyčią, kurią kaltino valdžios uzurpavimu, istorijos klastojimu, sapaliojo apie Kristaus meilę Magdalietai, dėstė kitas nesąmones, pavyzdžiui, aiškino, kad vyraujanti Bažnyčia niekina moteriškąją pradžią... Vis dėlto išmonės atžvilgiu tai buvo puikus romanas, todėl anuomet nepritariau Gintarui Beresnevičiui, kandžiai tvirtinusiam, kad dabartiniai eretikai nesugeba padoriai sukurpti net erezijų.

Ar Dawkinsas yra toks pat talentingas iliuzijos kūrėjas, kaip „Da Vinčio kodo“ autorius? 1976 m. išleides „Savanaudį geną“ (*The Selfish Gene*), „įsitvirtino kaip vienas labiausiai sėkmės lydimų ir meistriškiausių mokslo populiarintojų. [...] Jam pavyko evoliucinę biologiją padaryti prieinamą ir įdomią naujoms skaitytojų kartoms. Mudu ir kiti populiarių mokslinių jo darbų gerbėjai ilgai pavydėjome taiklių bei naudingų palyginimų, aiškaus ir patrauklaus stiliaus,⁴¹ – pripažįsta McGrathai. Tačiau kita Dawkinso knyga „Dievo iliuzija“, nors „kupina retorinės aistros ir jėgos“, tačiau dėstomų „teiginių šaižumas tiesiog slepia pabodusius, silpnus ir jau nuvalkiotus argumentus“.²

Jos autorius neįžvelgia skirtumo tarp religijos ir tikėjimo Dievu, o juk šita skirtis labai svarbi, turint omeny, kad Jėzus pats dažnai laužė religinius reikalavimus, o gyvas tikėjimas padėdavo reorganizuoti religinę tvarką.

Dawkinsas kaltina religiją visuomenės skaldymu į savus ir priešus, bet jam pro akis praslysta, kad Jėzaus intencija visai kitokia (nors kartais pasireiškia prieštarinčiai, pavyzdžiui, Jis moko, kad „nevalia mesti vaikų duonos šunųčiems“, – Mt 15, 26). Tą kitoniškumą patvirtina populiarūs palyginimai – Sūnaus palaidūno sugrįžimas, Gailestingasis samarietis... Arba epizodas apie apaštalų darbus, kai Petras išvydo nešvarius gyvūnus – šis regėjimas reiškė raginimą skelbti Evangeliją pagonims.

McGrathai cituoja sarkastiškus Terry'o Eagletono žodžius apie tariamą „Dievo iliuzijos“ objektyvumą: „Toks yra Dawkinso nepajudinamas mokslinis nešališkumas – beveik keturių šimtų puslapių knygoje jis neįstengia prisiversti pripažinti, kad religinis tikėjimas bent kuo nors naudingas žmonėms. Toks požiūris a priori neįtikimas, o empiriškai klaidingas.“³

Abiejų iliuzijų trūkumai

Atrodo, McGrathai pasidavė Dawkinso provokacijai vadinti oponentus mulkais. Užuoat apsiriboję dalykine argumentacija, nuolatos kartoja, koks neišmanėlis yra „Dievo iliuzijos“ autorius, nors tai akivaizdu ir be didelių įtikinėjimų. Dalykiniai argumentai kartais irgi šlubuoja. Antai McGrathai džiūgauja, kad Dawkinsas įsiklausė į jų pastabą, esą Tertulionas nėra sakęs jam priskiriamų žodžių: „Tuo tikėti būtina, nes tai absurdiška.“ Bet šis pirmasis krikščionių teologas, rašęs lotyniškai, išties tvirtino, kad tai, kas atrodo absurdiška, ko protu suvokti neįmanoma, ir yra tiesa.⁴ Kažkodėl knygos autoriams nepasirodė svarbu pateikti tikslią Tertuliono citatą, kad žinotume, ką jis yra, o ko nėra tuo klausimu sakęs... Čia pat jiedu kritikuoja Dawkinimą, kad šis klaidingai supranta Lutherio žodžių tikrąją prasmę: „Iš tiesų Lutheris norėjo parodyti, kad žmonės vien protu niekada neįstengs iki galo suvokti krikščioniškojo tikėjimo esmės – būtent Dievas suteikė žmonijai įstabią Išganymo dovaną, nereikalaudamas, kad pirmiau žmonės ką nors nuveiktų Jo labui. Sveikas protas, paliktas pats sau, būtų padaręs išvadą, kad reikia stengtis pelnyti Dievo palankumą. Lutheris laikė šią nuostatą griauančia dieviškojo maloningumo Evangeliją, nes Išganymas paverčiamas užsitarnaujamu ir pelnomu dalyku.“⁵ Lakoniškai apibendrinami, esą Lutheris, pasak „Dievo iliuzijos“ autoriaus, nerimavęs, kad proto poveikis tikėjimui yra negatyvus,⁶ McGrathai, deja, nepateikia nė vienos tą patvirtinančios Dawkinso citatos.

Grįžkime prie nekonstruktyvaus stiliaus, kai vieni kitus vadina nemokšomis. Įtaigiau atskleisti, kokie netikslūs ir net klaidingi oponento teiginiai, pavyksta, jeigu iš pradžių yra įsiklausoma, tariamai net pritariant jam. Juk „Dievo iliuzijos“ autoriui labai tinka lietuviškas posakis: žino, kad varpai skambina, bet neišsiaiškino, kurioje parapijoje. Kartais varpų skambesiu palaikomas net virtuvinių šaukštų barškėjimas. Kitaip tariant, dėl norimo efekto viskas supaprastinama, nesilaikoma deramos pagarbos, nors kalbama apie paslaptinius, šventus dalykus. Ne veltui sakoma: „Ileisk kiaulę į bažnyčią, tai ir ant altoriaus užlips...“ Bet štai pavyzdys, kai ypač pasigedau

įsiklausymo į kritikuojamo autoriaus žodžius. Dawkinsas tvirtina: „*Vienas iš tikrai blogų religijos padarinių yra tai, kad ji moko mus tenkintis nesupratimu, atseit jis yra dorybė.*“⁷ McGrathai prieštarauja: „*Tai galbūt pasakytina apie kai kurias egzotiškesnes krikščioniškosios teologijos formas, bet kategoriškai pabrėžtina, kad jos [krikščionybės, – D. M. Č.] požiūriams tai nebūdinga.*“⁸ Manau, jiedu čia prasilenkė su oponento įžvalga, nors ji ir negrabiai pateikta. Juk Paulius teigė: „*Dievas panoro skelbimo kvailumu išgelbėti tuos, kurie tiki*“ (1Kor 1, 21). Čia turima omenyje, kad žydams Evangelija kelia pasipiktinimą, o graikai ją laiko kvailyste. Jėzus nepatikliam Tomui irgi sakė, kad palaiminti yra tie, kurie tiki nematę. Taigi Dawkinsas šįkart varpo garsą išgirdo, bet nesuvokė, nei kur skamba, nei kas skambinama, todėl ėmė įrodinėti, neva nemokšiškas, krikščionių supratimu, yra dorybė.

Kas ką pagydydys

Kadaise pristatydamas „Da Vinčio kodą“ rašiau, kad Browną pateikiami „*faktai ir tiesos įtikina tik apšviestuosius arba tuos, kurie stokoja kritinio žvilgsnio*“. Akylesni greitai perpranta, kad čia dangus maišosi su žeme, fantazija liejasi per kraštus, o pretenzija į mokslumą, taigi ir objektyvumą yra tik iliuzinė. Autorius tvirtina kėlęs sau tikslą „*populiariai supažindinti žmones su Bažnyčios istorija ir paskatinti juos kritiškai mąstyti*“. Tačiau romaną to tikslo nepasiekė: „*Tie skaitytojai, kurie nėra kritiškai įvertinę Bažnyčios bei jos istorijos, romano idėjas irgi priima nekritiškai – yra linkę jomis tikėti net labiau negu pats autorius.*“⁹

McGrathai panašiai vertina ir Dawkinso pastangas: „*Jei ką nors kuo garsiau ir su didesniu pasitikėjimu sakysi, sumenkindamas turimus priešingus duomenis, lengvatikius be vargo įtikinsi, kad religija yra iliuzijos atmaina.*“ Sociologinės studijos apie charizmatiškų vadovus – religinius ir pasaulietinius – rodo, kad Dawkinsas, ko gero, neklysta, taikydamas tokią primityvią strategiją. Tačiau tai, kad „*remiasi retorika, o ne duomenimis, kas šiaip jau turėtų būti įprasta profesionalui, aiškiai liudija, kad jo reikalai prasti.*“¹⁰

„Dievo iliuzija“ padarė ir toliau darys meškos paslaugą ateistams, nes diskredituoja juos tuo atžvilgiu, kad šventai pasitiki autoriumi, kuris, siekdamas itaigumo, nusižengia moksliniams reikalavimams. Savo ruožtu krikščionys, kuriuos užgavo abejotini knygos autoriaus teiginiai, atkakliai ieškos kontrargumentų ir tuo būdu stiprins savąjį tikėjimą. Susidaro įspūdis (tą pabrėžia ir McGrathai), kad Dawkinsas yra fundamentalistinio ateizmo atstovas, nes „*į dalykus žvelgia remdamasis itin poliarizuota pasaulėžiūra, ne mažiau apokaliptiška ir iškreipta negu religinis fundamentalizmas, kurį jis nori išrauti su šaknimis*“.¹¹ Todėl jo svarstymai labiausiai užkliūva būtent krikščionims fundamentalistams. Abu labu tokiu, pasak patarlės, tad vieni kitiems yra ir įkvėpimo šaltinis, ir vienas kitą gydo. Bet šitos tarpusavio varžybos niekam nepadarys ilgesnės ir stipresnės įtakos. Prisiminkime Senajame Testamente aprašytą istoriją, kai armijos, patraukusios kovoti prieš Izraelį, pakeliui susiprovė tarpusavyje. Savo ruožtu dawkinsai ir brownai, manyčiau, suteikia Dievo Bažnyčiai puikią progą revizuoti savo tikėjimo istoriškumą, mokslumą, patikimumą, skatinant nuoširdų tikėjimą. Juk palaiminti tyraširdžiai, nes jie matys Dievą! ■

¹ Alister McGrath, Joanna Collicutt McGrath. Dawkinso iliuzija. Vertė Asta Petraitytė. *Vox altera*. 2012, p. 7.

² Ten pat, p. 10–11.

³ Ten pat, p. 7.

⁴ Patristikos filosofijos istorija. Metodinė medžiaga studentams. Parengė dr. Lina Šulcienė, p. 25.

⁵ Alister McGrath, Joanna Collicutt McGrath. Dawkinso iliuzija, p. 20.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat, p. 25.

⁸ Ten pat.

⁹ Dainius M. Čižas. Kova su Magdaliėtės kultu – kova su vėjo fantomais? <https://www.delfi.lt/archive/kova-su-magdalietes-kultu-kova-su-fantomais.d?id=6683905>

¹⁰ Alister McGrath, Joanna Collicutt McGrath. Dawkinso iliuzija, p. 78.

¹¹ Ten pat, p. 39.

„KŪRYBOS AISTRA YRA PATI STIPRIAUSIA JĖGA...“

Ne sykį žiūrėjau į jauno Adomo Mickevičiaus portretą, bet ne taip suinteresuotai, kad būčiau pasitikrinusi kūrinio metriką. Net pagalvojau, gal čia gera poeto laikais nutapyto paveikslo kopija. Išraiškingas veidas, persmelktas romantinės aistros, gilaus susimąstymo, tikslios detalės, tamsių tonų ir šviesos, sklindančios tarsi iš vidaus, harmonija. Kad portreto autorius yra Boleslovas Motuza, sužinojau iš albumo „Trys gyvenimo spalvos“.¹ Sunku patikėti, bet šis kūrinys nutapytas 1955 m. Ir dar daug kuo sunku patikėti – kad kūrybinis šio dailininko diapazonas toks platus. Kad tokios gilios ir savitos vidinės aspiracijos. Kad tiek dėmesio skirta ne tik vizualiosioms kūrybos formoms, bet ir kalbai, žodžiui, apskritai gyvybei, gyvenimui.

Boleslovo Motuzos kūryba, asmenybe, likimu atskirai nebuvau domėjusis. Sudomino sūnus Gediminas Motuza, viename MA susiejime užsiminęs apie didelį tėvo archyvą, kuriame ne tik paveikslai, bet ir dienoraščiai, eilėraščiai. Sūnaus iniciatyva, padedant menotyros profesionalams, išleistas ir albumas „Trys gyvenimo spalvos“. Galima sakyti, šiuo leidiniu Boleslovas Motuza tarsi sugrąžintas į lietuvių dailę, į jos istoriją, sklidiną skaudžių peripetijų. Kartu su juo grįžta ir daugiau primirštų kultūros vardų – Boleslovo mokytojų, bendramokslių, jo kartos menininkų. Rūpestingas parengėjas ir vienas iš sudarytojų pateikė daug medžiagos, paaiškinimų, komentarų. Aišku, tai tik nedidelė palikimo dalis. Laikytasi dokumentinės autentikos, užrašų, dienoraščių, laišku kalba neredaguota. Tinka taip elgtis vadinamojo *inty- maus rašymo* atveju.

Tikėtina, kad menotyrininkus albumas sudomins, kils profesinių klausimų, bus pateikta atsakymų. Norėčiau pasidalyti keliomis bendresnėmis mintimis apie leidinį,

kuris man pasirodė įdomus ir svarbus ne vienu aspektu.

Atsiskleidžia savita, nelengvo charakterio asmenybė, reikli tiek sau, tiek saviesiems. Dar vaikas drįso maištauti prieš autoritarinio būdo tėvą, talentingą savamokslį. Ilgus metus (1935–1945) praleidęs sovietų lageryje,^{*} neužmiršo motinos. Nutapė puikų „Motinos portretą“ (1955), o jos psichologinis vaizdinys, užrašytas žmonos, nepaprastai ryškus. Nuo penkerių metų našlaitė, neišvaizdi, liesutė, bet neįtikėtinai ištverminga, energinga, judri, nors beraštė, tačiau iš prigimties

* Boleslovas Motuza-Matusevičius (1910–1990), tapytojas, monumentalistas, Juozo Mikėno mokinys, Kauno meno mokyklą 1935 m. baigė kartu su Antanu Kučiu, su Veronika Šleivyte ir kt. 1932 m. patekęs į pagrindinės, kairuoliškų politinių pažiūrų kuopelės įtaką, įstojo į Lietuvos komunistų partiją. Vakarų Europoje, taip pat ir Lietuvoje 4-ajame dešimtmetyje tarp liberalių pažiūrų inteligentijos, menininkų, studentų plito utopinės socialistinės „lygybės ir brolybės“ idėjos. 1935 m. pagrindinė LKP vadovybė liepė Motuzai vykti į apmokymus Maskvoje. Ten patekti, aišku, reikėjo nelegaliai, tad nepranešęs nei artimiesiems, nei draugams, birželio 22-osios naktį perėjo Lietuvos sieną. Sovietų Sąjungos įtartas šnipinėjimu, buvo suimtas ir nuteistas trejus metus kalėti, bet Uchtos-Ižmos lageriuose nežmoniškomis sąlygomis praleido net dešimt metų. Sunkiai susižalojęs, sugebėjo išlikti ir net kurti – tapė, rašė eiles ir „išgyvenimo dienoraštį“. 1945 m. iš lagerio paleistas, 1946 m. grįžo į Lietuvą. Nors komunistinio pogrindžio draugai Lietuvoje tuo metu užėmė nemenkus valdžios postus, Boleslovas palaikymo nesulaukė. Jam teko ne tik peržiūrėti savo įsitikinimus, bet ir stengtis kažkaip išgyventi, išlikti menininku cenzūros griežtai prižiūriname kūrybos lauke.

Visos šios peripetijos ir asmeninės tragedijos puikiai atsispindi dienoraštyje ir išsamiose sūnaus Gedimino Motuzos komentaruose.

Vaidilutė Brazauskaitė-L.

Boleslavas MOTUZA. Adomo Mickevičiaus portretas. 1955. Drobė, aliejus; 92 x 73. Vilniaus universiteto muziejus, T-48

nuovoki, jautri gamtai, žmonėms. Boleslavas prigimė tėvo veiklumą, kūrybingumą, motinos jautrumą. Tikriausiai jautė savo dvilypumą.

Iš albumo viršelio žvelgia „Autoportretas su pietietiška skrybėle“ (1950), kurį galima pavadinti menininko laisvės manifestacija. Pietietiška šiauriečio (dar ir atskirai šiaurės tremties išbandyto) skrybėlė paryškina šviesų veidą, bet pabrėžia ir lemties dvilypumą – dalis veido lieka šešėlyje. 10 jaunystės metų praleido lageryje, prisikentė, menkai galėjo reikštis kūrybiškai. Vis dėlto ir nelaisvėje minimausiomis priemonėmis sukurta gražių darbų – kad ir „Vienišoji“ (1943) arba „Pelkė“. Simfonija nr. 1 (1942) rodo prigimtinių dailininko muzikalumą, kūrybinius užmojus.

Laisviau permąstant kairiųjų pažiūrų visuomenės dalies, ypač jaunimo, veiklą nepriklausomoje Lietuvoje, Boleslavo Motuzos istorija (pirmasis išbandė *gulas*) turėtų įgauti ryškesnių potėpių. Sūnaus Gedimino

komentarai, kalbant šia nelengva tema, dalykiški, sąžiningi, patikimi. Atvejais, kai teikiant medžiagą dailės istorijai (o kartu ją rašant), atkasami ir kiti istorijos klodai, – kairioji ideologija (kiek nutapyta *leninų*), menininkų padėtis pokariu, kasdienybė, prisitaikymai, ideologiniai užsakymai kaip pragyvenimo galimybė.

Naujai atsiskleidžia ir kai kurios gyvenimo pokariu detalės, Vilniaus universiteto reprezentacinių salių restauravimas – sukaupias ir atsakingas Motuzos darbas: „*Buvau Chemijos fakultete, noriu padaryti analizus tinko spalvinio sluoksnio „Lelevelio“ ir „Smuglevičiaus“ salių*“ (p. 151). Ištiesom dienom sėdėjo bibliotekoje ir studijavo tų salių dekorą. Universitetą sakosi „*apšliaužiojęs*“ skersai ir išilgai. Sunkiai dirbdamas patyrė atradimų ir tiesiog nušvitimų: „*tuomet ir mano akys praregėjo, ir aš pamačiau tai, kas pripildė mano dūšių ir širdį neapsakomo džiaugsmo*“ (p. 156).

Mažytis auksinis ratukas su skylute, atkrapštytas iš po gipso sluoksnio ir slystelėjęs nuoga krūtine, buvo žvaigždutė iš Počobuto žvaigždyno lubose. Nuostaba – labiausiai pažeistas freskų vietas vadina „*ligotomis*“, atsargiai jas nuplauna, „*tvarsto*“ specialiai pasigamintais „*drebučiais*“, nes reikalingų medžiagų nėra, visko trūksta. Gilinasi į Lietuvos istoriją, ypač bendrą tarpinį su Lenkija. Restauruodamas istorines universiteto sales, jautė didžiulę atsakomybę. Džiaugėsi, kad jo pastangas gerai įvertino Juozas Mikėnas – darbas atliktas kruopščiai, sąžiningai ir gerai (p. 173).

Gamtos studijos, šviesokaitos, spalvos tonų stebėjimas, ypač rudenį, – dienoraštyje ne vienas impresionistinės poetikos įrašas. Štai rugsejo naktis: „*Tokiose naktyse būna šviesa ant žemės ir Visatos, ir ji persunkia visą mūsų Žemę kiaurai [...]. Šviesa kokioje tai nuo nimbo šventojo, žalsvai-melsva, fosforinė, turinti ir garsą, ir kvapą, ir pati ne tik duodanti galimybę ir leidžianti kitiems matyti, bet pati matanti irgi*“ (p. 172). Tai tikrų tikriausia poezija. Eiliuoti tekstai menkesni, nors pats Motuza eilėraščių vertino. Buvo valdomas stipraus saviraiškos geismo, ne užteko vaizdų ir jų formų, norėjo išsikalbėti. Gali būti, kad rašymas-eilavimas stiprino vaizduotę, intensyvino matymą, lyg kreipė M. K. Čiurlionio vizijų link.

Kokie gilūs lietuvių kultūros pamatai, labiausiai pajutę Žemaitijoje – kažką lyg uždarytą nuo svetimų akių, pri-

temdytą, kaip įstabioje drobėje „Gintališkės“ (1958). Atpažino senųjų meistrų jaustrumą spalvai, formai. Stebuklą patyrė Plateliuose: „Mačiau stebuklingą tapybą – stacijas. Tai pirmą kartą pamačiau genialią tapybą.“ Prieš 300 metų „buvo genijus žmogus – tapytojas, turėjęs savo formą, liniją, kompoziciją toną ir spalvą. Savo nepaprastai stiprų koloritą, temperamentą, aistrą. Raudona ir mėlyna, surišta juoda. Kaip didingai, aistringai groja, šie plėmai dega, šios įprastos spalvos surištos juoda ochra, ruda tarp jų tiesiog gieda. Kaip nepaprastai apvaldyta išraiška, tapysenos meistrystė, kokybė nuostabi. Koks re-tai artistiškas ryšys detalių su didžiąja forma – visuma. Susižavėjau ir niekada neužmiršiu“ (p. 206). Visa tai iš 1958 m. patirties, iš to laiko, kai nutapytos ir „Gintališkės“. Kas dar taip aistringai yra kalbėjęs apie liaudies tapytojus-meistrus? Tai ir apskritai tapytojo *credo*: stiprus koloritas, forma, linija, kompozicija, tonas, spalva. Ir temperamentas, aistra. Tai jaučiama ne tik geriausiose Motuzos drobėse, bet ir kalba perteiktuose išpūdžiuose, ypač gamtos etiuduose. Gebėjimas gamtos refleksiją susieti su tapybos pojūčiu: „Tapiu akimis, mėščiau“ (p. 224). Dvi mergaitės paežerėj – viena vilkinti ultramarino megztuku, o kita su kraplako baltos spalvos suknele: „Aš nieko nelaukęs ėmiau ir įtapiu“ (p. 227).

Mažųjų Lietuvos miestelių poetika, Dusetų gamtovaizdžiai, stipraus spalvinio išraiškingumo „Sodas“, Palangos, jūros, pamaro vaizdai. Posūkis abstrakcijų link – išpūdinga, savaip čiurlioniška „Abstrakti kompozicija su saule“ (1975). Potėpio ryškumas, savitas spalvynas.

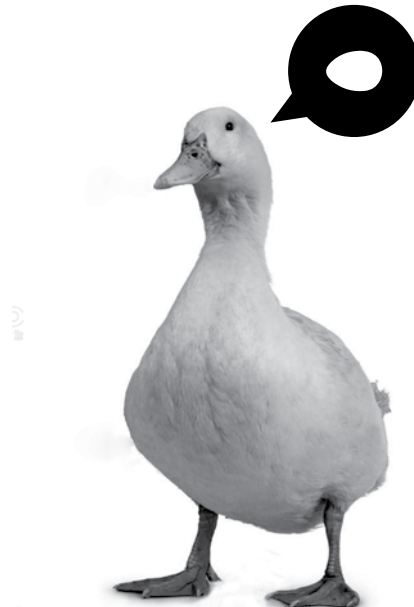
Įdėtas ir atskiras Boleslovo Motuzos „Credo“, parašytas 1975 m. apie meilę gamtai, apie Dievo supratimą. Apie jautulingumą, kurį trokštama kokia nors forma išlieti. Apie jaunystės klaidas, nulemtas naivumo ir jautrios prigimties... Knyga baigiama 1972 m. eilėraščiu apie likimą: „Ačiū, likime, už skirtą man kelią. / Sunkus jis man? Taip, bet jis mano...“

Stipriai ir aistringai tai, kas *mano*, išreiškia pamatinė Boleslovo Motuzos frazė: „Kūrybos aistra yra pati stipriausia jėga gamtoje ir žmoguje“ (Lungeliai, 1966). ■

¹ Boleslovas Motuza. Trys gyvenimo spalvos. Parengė Gediminas Motuza. Vilnius: Ex Arte. 2021. 255 p.

Lietuvos šalies žmonių padavimai CXCVIII

POLITINĖS (OB)SESIJOS TARPINIS FINIŠAS

Įmano būrimo saloną *Dura necessità* šįkart rinkosi Jbomondas – fondų direktoriai, tarybininkai, t. y. tarybų pirmininkai, ir slaptieji (pa)tarėjai, vadinami ekspertais. Ko(medijų) fondo direktorius Gintaras S. gyrėsi, kad pagaliau pavyko įvykdyti strateginę užduotį kodiniu pavadinimu „Канарейку за копейку, / чтобы пела и неела“, išslaptintas lietuviškas atitikmuo būtų „Lai skaito, rašo / valgyt neprašo“. Jo parankinis Vidas M., apsukriai prasisukęs „krepšinio pasaulyje-e-e“, neslėpė asmeninio indėlio į šį titanišką darbą, o kitų fondų direktoriai nusprogo iš pavydo. Juos gaivindamas, Gintaras S. dalijosi gerąja patirtimi. Sakė ilgus metus bandęs kultūros leidinius perlaužti iškart visus tarsi šluotos ražą, bet nepavykdavo, todėl nutarė sudoroti po vieną – tada koks nors

žurnalas ar savaitraštis tik trekšt ir lūžta kaip šakelė, o kiti džiaugiasi, kad neliko vieno konkurento. Dava Bilevičiūtė iš Anglijos per skaiپą pasipiktino tokiu susidorojimu, pasiskundė pati be namų ir be pinigų likusi, emigruoti turėjusi todėl, kad Lietuvos kaime norėjo auginti „ne zebrus, bebrus ir asilus, o kultūrą“!

„Asilų pasitaiko ne vien kaime, jų ganosi ir Seime“, – priminė parlamentaras Laurynas K., kuris vienam asilui net iš tribūnos liepęs viešai nebliauti.

Iš Briuselio atsišaukęs Stasys Ja. pareiškė, kad kiekvienas, suabejojęs valdančiųjų sprendimais, rizikuoja būti apšauktas ne tik asilu, bet ir Kinijos sugulovu arba Kremliaus padlaižiu.

Kilus aršioms politinėms riaušėms, neginkluoti pacifistai pasinėrė į darbą profesinėse sekcijose – kalbininkai ėmė svarstyti keblius savo cecho klausimus, pavyzdžiui, kuo aplombas skiriasi nuo plombos, klimatas nuo klimakso, indų *puruša* (dvasinis aktyvusis pradas) nuo rusų *parašos* (gyvybiškai svarbaus indo), asesorius (kandidatas į notarus) nuo agresoriaus (notaro, klastojančio turtuolių testamentus), apelentas (jaukas kenkėjams privilioti ir juos sterilizuoti) nuo apelianto (skundiko, besikreipiančio į aukštesnes instancijas), haramas nuo haremo, orgazmas nuo sarkazmo... Suko galvas, kodėl klepsidra, graikams reiškusi vandens vagį, lietuviams reiškia vandens laikrodį...

Keturi psichiatrai, sutarę, kad kas ketvirtas žmogus serga psichikos liga, bandė išsiaiškinti, kurie 3 iš jų yra sveiki.

Astrologai ginčijosi dėl horoskopo Avinui subtilių – vieni patarė mažiau galvoti apie dalykus, kurie nebeturi prasmės arba yra nerealūs, kiti ragino savaitgalį kurti planus, susijusius su meilės ryšiais ir uždarbiu, tretį teiravosi, ar čia turima omenyje meilė už pinigus.

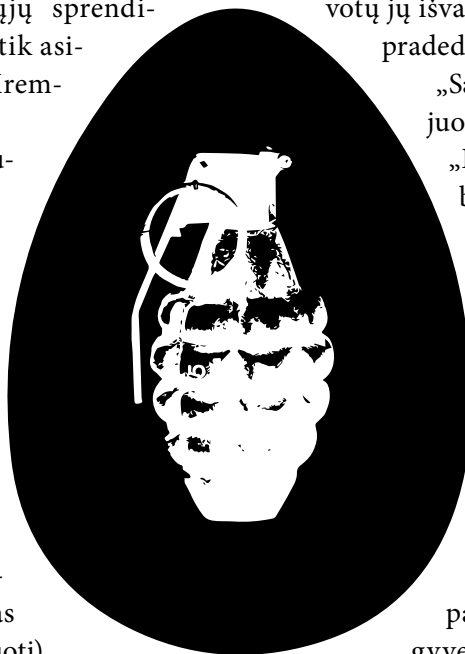
Visus užčiaupė buvęs ministras Audrius B., pranešęs Polinišelio paslaptį, kad Joe Bideno aplinkoje knibždėte knibžda „Putin-fernšteinerių“, o pats Putinas per Žiemos olimpinių žaidynių atidarymą Pekine susitiks su Si Dzinpingu ir abu tarsis atsijungti nuo SWIFT, taigi Vakarų grasinimai išmesti samodūrą iš šitos sistemos jam visiškai *dzin*, nes užantyje turi galingą kozirį – tikrą kinų haubicą.

„Sako, jau net kai kurie sveturi įsikūrę rusai stengiasi viešai nekalbėti rusiškai, kad Putinas nesugalvotų jų išvaduoti“, – nedrąsiai įsiterpė kažkoks pradedantis politologas.

„Sako, pajacas Snieguolę myli!“ – išjuokė jį politikos veteranas ir pridūrė: „Dar sako, kad iš Šiaurės Korėjos pabėgę piliečiai netrukus iš Pietų veržiasi atgal į Kim Jong-uno glėbį, kaip tvirtina Š. Korėjos žmogaus teisių centro apklausa... Matyt, netrukus praneš, kad neįstengia susidoroti su pabėgėlių iš Seulo į Pchenjaną srautais...“

Užklydęs komikas Jimas Carrey's į tokius globalius klausimus nesikišo, kalbėjosi pats su savimi, žadėdamas visiems papasakoti, kaip jam sunku džiaugtis gyvenimu kiekvieną dieną. O įsiutusi Pamela Anderson grasino paduoti teisman *TV anteną*, nes šis žurnaliūkštis ją, atlaikiusią 6 vedybas ir tiek pat skyrybų, apšmeižė – parašė, kad net 2 kartus buvo ištekėjusi už muzikanto Rocko, nors iš tikrųjų tai pokerio lošėjas Rickas...

Ir vėl viskas stoji į savo vietas, bet ne todėl, kad menas visus visada sutaiko, veikiausiai todėl, kad Seimas išėjo atostogų. ■

Tiesiai iš Kremliaus užančių,
iš Pekino ančių peryklos
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2022. 1/2 (684 / 685)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Laima KANOPKIENĖ. *Erasure.* Consideration who and why pushed Kultūros barai journal into financial crisis (page 2).

Almantas SAMALAVIČIUS. *About a Lotos that Blossoms in Mud.* An essay on peculiarities of Lithuania's political life during the pandemic. The author notes that present political elite and its government surpasses any previous governments in its contemptuous attitude toward people and lack of will and ability to address issues raised during popular protests and implement policies halting the obvious polarization of society. The causes of its inability are discussed as well as Lithuania's failure to "educate" dictator Lukashenko as well as contradictory effects of border control in recent border crisis. He completes his essay with a reference to Thich Nhat Hanh who died in January and who once attempted to reconcile the North and South sides during the Vietnam War (page 4).

Janet ROITMAN. *How COVID-19 became a 'crisis'.* A virus and its impact described in closed terms: when under pressure, socio-political narratives often become divisive; perceptions can become negatively transfixed. To understand what has gone wrong right now, we need look at how the problem is framed (page 11).

The World Will be Saved by Those Who Are Saving Their Own Town. Krzysztof CZYZEWSKI is interviewed by Marcin ŻYŁA. Czyzewski who was awarded the order of the Grand Duke Gediminas is a friend of Lithuania. He initiates and implements projects of dialogue between nations in Eastern Europe, Caucasus, Balkans, Central Asia, Indonesia, North Africa and other places, teaches at European and American universities, writes books. He has established a „flying“ literary institution Cafe Europe that hosts events in Sarajevo, Bucharest, Krakow, Stockholm, Amsterdam, New York and elsewhere. He was recently awarded a title of ambassador of New Europe established by European solidarity center and Eastern European College (page 17).

Kristupas ŠEPKUS. *The Cult of Barbarization of Culture.* Perhaps other cultures encountered what is now happening with our culture. This is such a stage when seemingly natural but very well-orchestrated campaign aimed at the masses with a goal to erode respect to the past and reshape the foundations of civilization. A few years it looked like it is a game played by saturated and spoiled First World. Now this tendency started to take shape in Lithuania as well (page 21).

Virgilijus ČEPAITIS. *Liberum veto.* Many scholars believe that *liberum veto* was one of the factors that contributed to the fall of Polis-Lithuanian Commonwealth in the eighteenth century Can we bring our state

to an end while earnestly applying this principle "I forbid" in the twenty first century? (page 24)

Viktorija SINICYNA. *The Poor of Our Times.* The Mono-play *Who Killed my Father* directed by Antanas Obcarskas is based on a book of young French writer Edouard Louis who depicts the poor of our time spending their lives among cigarette fume and alcohol in an atmosphere of bullying and violence. This play has become popular in many countries and was staged in Lithuania at National Drama Theater (page 26).

"Political or Aesthetic Conjuncture – a killer of art". Theater director Gytis PADEGIMAS is interviewed by Elvina BAUŽAITĖ (page 29).

Raminta JURĖNAITĖ. *Day Dreams With Legends and Ghosts.* Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė (b. 1962) opened an impressive and provocative exhibition at Titanikas Gallery in Vilnius titled Inflatable Museum. This is not a retrospect of her work but art works created during the last five years. The artist who is one of the most active participants of Kaunas art life believes that process is more important than any overview (page 32).

Giedrius ALKAUSKAS. *Writing Puzzle as Cultural Code.* A poet introduces his idea of rewriting tetralogy of Vytis' domain based on the puzzle of ancient and contemporary Lithuanian writing (page 35).

Donatas KATKUS. *Melodies of Life Without Boring Repetitions.* In *memoriam* Aleksandras Jurgelionis who was a remarkable person – piano player, educator, administrator, alpinist, yachtsman and passionate lover of nature (page 44).

Raminta JURĖNAITĖ. *Imprisoned Surfaces.* Krzysztof Franaszek's sculptures in Vilnius. Gallery AV17 cooperating with Warsaw gallery Le Guern held an exhibition of Krzysztof Franaszek (b. 1981) that represent an important trend in European sculpture (page 46).

Audrius STONYS. *A Search for Documental Form.* Notes on the essence and meaning of documentary films by a well-known director of documentaries (page 49).

Rimantas DRIEŽIS. *Mechanical Theater.* Historical overview. The educational project of Lėlė theater titled Magical things is supported by Lithuanian Culture Council (page 55).

Elena LAŠIENĖ. *The Shadow of the Past After 63 Years.* Attempts of 15 families exiled from Vilkaviškis region in 1949 made in order to state what were the crimes against humanity and their reflections after the court decisions (page 74).

Dainius Martynas ČIŽAS. *Is God Just a Consolation of Ignorant?* Polemical notes on three books: Dawkin's Illusion by Alister McGrath and Joanna Collicutt McGrath, Illusion of God by Richard Dawkins and da Vinci Code by Dan Brown (page 88).

Viktorija DAUJOTYTĖ. *"Creative Passion is the Strongest Force..."* About artist Boleslovas Motuzas (1910–1990) who's life and works are represented in a book Three Colors of Life („Trys gyvenimo spalvos“) (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Intermediate finish of political (ob)session.* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Some Kultūros barai articles and translations in eurozine (www.eurozine.com):

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Can we track what makes humans happy? (En) (Lt)

Lithuanian scientists are working on a formula for happiness. Their biometric measurements of feelings and emotional states propose to improve lives. But smart governance linking efficiency with happiness might have repercussions, says Skaidra Trilupaitytė. In a pandemic-tainted world, tracking and advanced lie detector tests could have questionable political uses.

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming. Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas 2022 m. *Kultūros barų* projektui „Kūrybos intencijos, kritikos funkcijos“ skyrė 40 000 eurų, projektui „Žalioji kultūros kursas“ – 28 000 eurų.

SRTR fondas remia rubrikas: „Problemos ir idėjos“, „Nuomonės apie nuomones“ (iš dalies), „Kūryba ir kūrėjai“, „Apie knygas“ (iš dalies)

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2010 egz.

Kaina – 2 Eur

Boleslovas MOTUZA. Gintališkės. 1958. Kartonas, aliejus; 44 x 55,5

Apie dailininką ir jam skirtą albumą skaitykite p. 89

Kaina – 2 Eur
KULTŪROS BARAI 2022. Nr. 1/2 (684 / 685), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009